

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest

Vedrana Kristić

**ARBORETUM TRSTENO KAO PRIMJER EKOLOŠKIH I
KULTURNIH TRANSFERA U RANOM NOVOM VIJEKU**

diplomski rad

mentor: dr.sc. Zvezdana Sikirić Assouline

komentor: dr.sc. Hrvoje Petrić

Zagreb, rujan 2018.

SADRŽAJ

Uvod	4
1. TEORIJSKA PODLOGA I METODOLOGIJA	5
1.1. Ekohistorija	5
1.2. Cilj rada i izvori	7
1.3. Problemi istraživanja	8
1.3.1. Propadanje povijesnih vrtova i perivoja	9
2. HISTORIJA ODNOSA ČOVJEKA I PRIRODE	10
2.1. Značenje vrta kroz povijest i njegova simbolika	12
2.2. Povijesni pregled razvoja vrta	14
3. ISHODIŠTA RENESANSNIH VRTOVA	16
3.1. Srednjovjekovni vrt <i>hortus conclusus</i>	16
3.2. Samostanski vrtovi	18
3.2.1 Dubrovački samostanski vrtovi	19
4. ODNOS ČOVJEKA I PRIRODE U RANOME NOVOME VIJEKU	21
4.1. Percepcija prostora i vrta u ranome novom vijeku	21
4.2. Razdoblje renesanse	21
4.2.1. Predrenesansni talijanski vrt	22
4.4. Talijanski renesansni vrt	24
4.4.1. Vile u Firenci i Rimu	27
4.5. Osobitosti dubrovačkog renesansnog vrta	29
4.5.1. Odrina kao prepoznatljiv i neizostavan element dubrovačkih vrtova	32
5. TRSTENO KROZ POVIJEST	34
5.1. Etimologija imena i narodna predaja/legende	35
5.2. Nove zemlje – Terre nuove	36
5.2.1. Agrarne prilike u Novim zemljama	37
6. KULTURA LADANJA	39
6.1. Društvene okolnosti koje su pogodovale utemeljenju ladanjskih imanja	41
6.2. Glavne karakteristike ladanjskih sklopova	43
6.3. Zašto su Gučetići odabrali upravo Trsteno za izgradnju svog ladanjskog imanja	46
6.3.1. Prirodne predispozicije za odabir zemljišta za ladanjski posjed	48
7. ROD GUČETIĆA	49
7.1. Život i opus Nikole Gučetića	52
8. LADANJSKO IMANJE OBITELJI GUČETIĆ KAO PRIMJER EKOLOŠKIH I KULTURNIH TRANSFERA	54

8.1. Utemeljenje i razvoj ladanjskog imanja	55
8.1.1. Stara stabla iz vremena osnutka ladanjskog imanja	56
8.2. Kasnorenesansna etapa izgradnje.....	62
8.3. Faza baroka.....	64
8.4. Romantičarska etapa.....	66
8.5. Kasnoromantičarsko-historicistička etapa izgradnje novog perivoja na Drvarici	69
9. OSOBITOSITI GUČETIĆEVA PERIVOJA	72
9.1. Sličnosti i razlike s talijanskim renesansnim vrtovima	72
9.2. Sličnosti i razlike s dubrovačkim renesansnim vrtovima	74
9.3. Kulturni transferi na primjeru crkvi i kapelica u Trstenome.....	77
10. TRSTENO U OČIMA PUTOPISACA I SUVREMENIKA.....	79
10.1. Trsteno u djelima Nikole Gučetića.....	79
10.1.1. Razmatranja o zemljoradnji	80
10.2. Opis Trstenoga u djelima Đure Ferića	82
10.3. Korespondencija Alberta Fortisa i obitelji Gučetić.....	84
11. ZAČETCI ARBORETUMA	86
11.1. Povijest nastanka arboretuma.....	86
11.2. Arboretumi u Hrvatskoj	89
11.2.1. Arboretum u Trstenome.....	90
ZAKLJUČAK	92
POPIS LITERATURE	95
Izvori.....	95
Literatura	95

Uvod

Tema ovoga diplomskoga rada jest arboretum u Trstenom, kroz koji se nastoji prikazati ekološke i kulturne transfere koji su utjecali na njegov nastanak. Iako arboretum službeno nastaje tek u prvoj polovici 20. stoljeća, zasniva se na perivoju i ladanjskom imanju obitelji Gučetić čije utemeljenje seže još u 15. stoljeće. Stoga ovaj rad pokriva širi vremenski period kako bi se mogli obuhvatiti različiti utjecaji koji su na njega djelovali te kako bi se mogao prikazati razvoj i kontinuitet njegova nastanka.

U prvome dijelu rada iznosi se historija odnosa čovjeka i prirode te nastanak prvih vrtova. Tumači se njihova simbolika, ali i različita značenja koje je vrt imao kroz povijest. Kao ishodišta europske vrtne kulture navode se vrtovi starih civilizacija Egipta, Perzije i Rima. Zatim se promatra pojava takozvanih *predrenesansnih* vrtova koji su prethodili velikoj epohi renesanse u kojima se mijenja čovjekova percepcija prirode te vrtovi doživljavaju pravi procvat. U vrtovima se zapravo reflektiraju novi svjetonazori humanističkoga čovjeka koji preispituje sva dotadašnja vjerovanja pa se tako mijenja i njegova percepcija prirode. On nastoji ukrotiti divlju prirodu te po prvi puta njome dominirati. Svi ovi pomaci bili su odraz cjelokupnoga stanja u društvu te gospodarskog oporavka zbog kojega dolazi do poboljšanja uvjeta života.

U drugome se dijelu iznosi filozofija kulture ladanja proizašla iz novih svjetonazora humanističkoga čovjeka, a na naše je prostore velikoga utjecaja imala susjedna Italija koja je bila kolijevka renesanse. Nadalje se iznosi povijest samoga mjesta Trsteno s posebnim naglaskom na 1399. godinu kada Dubrovačka Republika kupuje teritorij *Primorja*, odnosno *Novih zemalja (Terre nuove)* u sklopu kojih se nalazilo i Trsteno.

Treći dio rada obuhvaća središnju temu koja se bavi utemeljenjem ladanjskoga imanja koje nastaje u duhu humanizma te uskoro postaje žarištem kulturnoga života Dubrovnika uz koji se vezuju imena poput Cvijete Zuzorić, Nikole Gučetića, Dinka Ranjine i mnogih drugih. Ladanjsko imanje u Trstenome oduvijek je imalo dvojaku ulogu. S jedne strane služilo je za nadzor poljoprivrednih radova i ubiranje plodova, dok je s druge strane služilo kao mjesto za kontemplaciju i odmor od užurbanoga gradskoga života. Imanje je pripadalo obitelji Gučetić koja je bila jedna od najmoćnijih obitelji u Dubrovačkoj Republici te je održavala kontakte s brojnim poznatim ličnostima s one strane Jadrana čime su različiti transferi bili omogućeni. S praksom unošenja novih biljnih vrsta započelo se već u najranijem razdoblju kada pomorci sa svojih putovanja donose sadnice egzotičnoga bilja. Ono je na ovome podneblju moglo uspijevati zahvaljujući specifičnom ekosustavu te obilju žive vode koja je predstavljala pravu

rijetkost u kršu. Praksa introdukcije novih vrsta nastavila se kroz naredna stoljeća, a osobito se intenzivirala u 19. i 20. stoljeću kada se u perivoju sadi najveći broj egzotičnih stabala od kojih je mnoge moguće vidjeti i danas.

1. TEORIJSKA PODLOGA I METODOLOGIJA

1.1. Ekohistorija

Tema ovoga rada obuhvaća područje ekohistorije. Ekohistorija ili povijest okoliša jest subdisciplina historiografije, baš kao što su to vojna, ekonomska ili politička povijest. Naime, povijest se donedavno bavila gotovo isključivo temama kao što su ratovi, vladari, nastanci država i civilizacija te drugim političkim i institucionalnim mijenama.¹ Iako zanimanje za ekohistoriju ima svoje korijene još u antici, ona se kao znanstvena disciplina razvija od kraja 60-ih godina prošloga stoljeća pod utjecajem ekološkog pokreta. Zanimanje za ekohistoriju proizašlo je dakle iz rastuće svijesti o svjetskim ekološkim problemima kao što su zagađenje vode i zraka, pojačan efekt staklenika, stanjenje ozonskog omotača, a koji su nastali izravnim ljudskim djelovanjem. Povijest okoliša proučava interakciju čovjeka i okoliša u prošlosti. Ona dakle istražuje kako je prirodni okoliš utjecao na ljude te kako su ljudi utjecali na okoliš.² Prvi pokušaji teorijske razrade javljaju se u Francuskoj kod povjesničara okupljenih oko škole Anala te u Sjedinjenim Američkim Državama gdje ekohistorija i službeno postaje povijesnom disciplinom 1977. godine osnivanjem ASEH-a (American Society for Environmental History), tj. krovne organizacije američke ekohistorije.³

U Hrvatskoj se javlja krajem prošloga stoljeća u sklopu međunarodnoga znanstvenoga projekta *Triplex Confiniuma* pod vodstvom profesora dr. Drage Roksandića. Daljnji poticaj u razvoju povijest je okoliša dobila 2005. godine kada se osniva *Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju* koje okuplja vodeće hrvatske stručnjake iz područja ekohistorije i ekonomske povijesti. Iste godine počinje izlaziti i časopis *Ekonomska i ekohistorija* u kojemu se objavljuju radovi iz područja ekonomije, povijesti, sociologije, socijalne geografije i demografije, itd. Na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu osnovan je

¹ Francois Walter, Robert Delort, *Povijest europskog okoliša*, (Zagreb: Barbat, 2002.), IX.

² Hrvoje Petrić, „Što istražuje ekohistorija ili povijesti okoliša“, Hrvatski povijesni portal, Elektronički časopis za povijest i srodne znanosti. (<http://povijest.net/author/petric/>) (15.4.2018.)

³ Donald J. Hughes, Što je povijest okoliša? (Zagreb: Disput, 2011.), 51.

kolegij *Povijest okoliša* pod vodstvom dr. sc. Borne Fürst Bjeliš, dok se na Filozofskom fakultetu pod vodstvom dr. Hrvoja Petrića održava kolegij pod nazivom *Ekohistorija*.⁴

Ekohistorija je dakle interdisciplinarna i transdisciplinarna znanost koja koristi rezultate istraživanja drugih znanosti poput geografije i geologije te ih nastoji uklopiti u svoje istraživačke aktivnosti. Povjesničari okoliša istražuju svoj predmet na temelju triju razina, a to su ekološka, proizvodna i ideološka. Prva razina istražuje utjecaj okolnih faktora na ljudsku povijest te se uglavnom bavi razumijevanjem same prirode što uključuje proučavanje klime, geologije, biljnog i životinjskog svijeta, itd. Druga razina istražuje promjene okoliša nastale ljudskim djelovanjem, odnosno bavi se međuodnosima socioekonomske djelatnosti i prirodne sredine. Treća razina jest ona ideološka koja se bavi poviješću ljudskoga mišljenja o okolišu te načinima na koje se mijenjalo ljudsko poimanje prirodne okoline. Tema ovoga rada obuhvaća sve tri kategorije koje se međusobno isprepleću. Primjerice prvi stupanj istraživanja predstavlja razumijevanje same prirode i prirodnih čimbenika koji su uopće omogućili nastanak mjesta Trsteno te kasnijeg renesansnog perivoja i arboretuma. Tu se prije svega misli na postojanje žive vode koja je predstavljala iznimnu blagodat prirode u kršu čime su stvoreni potrebni preduvjeti za nastanak perivoja i bogate zbirke egzotičnih vrsta koje se u njemu nalaze. Druga razina se odnosi na antropizaciju, odnosno djelovanje čovjeka na okoliš kojima se mijenja njegov izgled. S obzirom na to da je teren bio relativno strm i nagnut, zahtijevao je terasasto uređenje. Naime, na padinama brda tlo je bilo dosta stjenovito, a samim time i plitko pa ga je stoga bilo potrebno podzidati i dodatno nasuti plodnom zemljom. Tako nastaje poseban oblik terasastih vrtova na čijim su se najizdignutijim terasama nalazile šetnice odakle se pružao slikovit pogled na okolne otoke i morsku pučinu. Također ljudskim djelovanjem dolazi do introdukcije brojnih stranih i egzotičnih vrsta koja zauvijek mijenjaju sliku dotadašnjeg krajolika. Treća razina odnosi se na ljudsko shvaćanje i poimanje okoliša. U ovome se radu nastojalo jasno prikazati kako se mijenjala ljudska percepcija od samih početaka kada su ljudi živjeli od skupljanja plodova te zatim postepeno sami počeli uzgajati plodove u tzv. korisnim vrtovima kojima je jedina funkcija bila ona utilitarne prirode. S renesansom dolazi do promjene percepcije prostora te se rađa filozofija kulture ladanja gdje su ladanjska imanja osim utilitarne funkcije služila i kao mjesta za odmor i kontemplaciju. Tako je i ladanjsko imanje obitelji Gučetić zauvijek ostalo upisano u djelima Nikole Gučetića kao mjesto gdje je nalazio mir i inspiraciju.

⁴ Fuerst-Bjeliš, Borna; Cvitanović, Marin; Petrić, Hrvoje
„Što je povijest okoliša u Hrvatskoj?“, *Što je povijest okoliša?* (Zagreb: Disput, 2011). 177, 178.

1.2. Cilj rada i izvori

U ovome će se radu nastojati odgovoriti na nekoliko istraživačkih pitanja. Nastojat će se prikazati nastanak vrta te objasniti kako su se njegova svrha i funkcija mijenjali te ga se smjestiti u pojam *dugoga trajanja*. Osobit naglasak bit će dakle stavljen na njegov kontinuitet i postepen razvoj ka perivoju te kasnijem arboretumu. Glavni cilj ovoga rada bit će objasniti kako i zašto dolazi do drukčije percepcije prostora u razdoblju ranoga novoga vijeka te kako dolazi do različitih ekoloških i kulturnih transfera koji su u velikoj mjeri bili uvjetovani bliskim vezama koje je dubrovačko područje imalo sa susjednom Italijom. Gučetićev perivoj u sebi nosi kontinuitet od pet stoljeća te predstavlja ukupan zbirni oblik svih razvojnih, stilskih i povijesnih etapa od svoga osnutka pa sve do današnjih dana. Tema rada veoma je bliska s povijesti umjetnosti, no ona nije predmet interesa. Na osnovi različitih stilskih i umjetničkih etapa nastojat će se iščitati dublje značenje koje ljetnikovac i perivoj u sebi nose, a koji svjedoče o različitim društvenim, povijesnim i ekonomskim okolnostima vremena u kojemu su nastali.

Hrvatska parkovna baština bogata je i kvalitetom i kvantitetom, no nedovoljno je istražena. Od sveukupne kulturne baštine parkovna baština je najslabije istražena čime se olako prelazi preko činjenice da je „povijest hrvatske parkovne baštine dio vrtno umjetnosti zapadne civilizacije.“⁵ Povijest vrtno umjetnosti u Hrvatskoj se odvijala istodobno s europskom poviješću od antike, srednjovjekovlja, renesansne, baroka do danas. Iako je povijest vrtova u Hrvatskoj moguće pratiti još od antike, najstariji do danas očuvani vrtovi potječu iz 14. i 15. stoljeća. Najvrjednija ostvarenja parkovne baštine nastala su od kraja 15. do sredine 20. stoljeća, od čega se najviše ističe doba renesanse i dubrovačkih renesansnih vrtova. Valja spomenuti i dalmatinske srednjovjekovne klaustarske vrtove samostana poput u Dubrovniku, Hvaru, Stonu i Mljetu, kao i gradske promenade i šetališta poput Strossmayerova šetališta u Zagrebu te gradske perivoje poput Ribnjaka, također u Zagrebu te varaždinsko groblje osmišljeno početkom 20. stoljeća.⁶ Ipak, najvrjedniji javni gradski perivoj jest romantičarski perivoj Maksimir koji je nastao u prvoj polovici 19. stoljeća.

Iz područja vrtno arhitekture u svijetu je objavljeno mnogo knjiga, no u Hrvatskoj se mnogo češće objavljuju članci i radovi s prikazom povijesnog razvoja ili prikazom rezultata istraživanja pojedinih vrtova i perivoja. Među publikacijama o perivojima, svakako uvjerljivo prednjače radovi koji se bave perivojem u Maksimiru. Sagledaju li se publikacije koje se odnose na područje bivše države tada se dolazi do zaključka da se najviše pisalo o parkovima

⁵ Mladen Obad Ščitaroci, *Hrvatska parkovna baština*, (Zagreb: Školska knjiga, 1992.), 7.

⁶ *Ibid.*, 8.

u Srbiji te Bosni i Hercegovini, od čega se najviše pozornosti pridavalo beogradskim, sarajevskim i mostarskim parkovima. Od naših pak gradova najviše su istraživani vrtovi i perivoji Zagreba, no i neki drugi poput Osijeka, Samobora, Varaždina, Karlovca, Opatije, Rijeke, Zadra, Splita, itd. Ipak, uz Maksimir i druge vrtove Zagreba, upravo dubrovački su vrtovi bili najčešća tema istraživanja povijesti naše vrtne arhitekture.⁷

Za potrebe pisanja ovoga rada korištena je znanstvena literatura iz područja arhitekture, botanike, šumarstva te povijesti umjetnosti. Također je konzultirana arhivska građa Državnoga arhiva u Dubrovniku pri čemu je posebna pozornost bila usmjerena na arhiv obitelji Bassegli-Gozze te na zbirku starih razglednica sa samoga početka 20. stoljeća. Za ljetnikovac i perivoj obitelji Gučetić vrijedni su zapisi putopisaca te pjesnika kao što su to primjerice djela Đure Ferića, Nikole Gučetića te korespondencija pisama Alberta Fortisa i Deše Gučetić u kojima se perivoj često spominjao te se može saznati mnogo o tome kako je nekada izgledao. Kako bi se bolje promotrili i shvatili kulturni transferi koji su dolazili s one strane Jadrana, konzultirana je i strana literatura, prije svega talijanska koja se tiče nastanka i razvoja renesansnih vila s vrtovima. O stanju i pregledu dubrovačkih vrtova i njihovih osobitosti najviše se koristilo djela agronoma i krajobraznog arhitekta Brune Šišića. Kada se govori o dubrovačkoj ladanjskoj kulturi, tada je nezaobilazna figura povjesničar umjetnosti i konzervator Cvito Fisković te njegova djela poput *Prvi poznati dubrovački graditelji*. U ovome radu još svakako valja istaknuti djela povjesničarke umjetnosti Nade Grujić poput *Ladanjske arhitekture dubrovačkog područja* te *Dubrovačka ladanjska arhitektura 15. stoljeća i Gučetićeve ljetnikovac u Trstenom*. Pri istraživanju povijesti arboretuma osobito važna bila je monografija *Trsteno: arboretum i stanica Instituta za eksperimentalno šumarstvo Jugoslavenske akademije*, autora Aleksandra Ugrenovića u kojoj su prikupljeni svi do tada poznati podaci o perivoju obitelji Gučetić. Od ostalih autora koji su pisali na temu perivoja i arboretuma Trsteno svakako valja spomenuti još povjesničara Josipa Lučića, povjesničarku umjetnosti Anu Deanović i Krasanku Majer Jurišić, pejzažnog arhitekta Dragutina Kiša te osobito botaničarku Maju Anastaziju Kovačević.

1.3. Problemi istraživanja

Jedan od najvećih izazova i problema pri ovakvim istraživanjima predstavlja utvrđivanje izvornoga stanja ladanjskih sklopova i povijesnih vrtova. Što je pojedini perivoj stariji, to je manja vjerojatnost da je očuvao svoj izvorni izgled. Kod nas su izvorni izgled

⁷ Ibid., 66.

očuvali uglavnom perivoji iz druge polovice 19. stoljeća nadalje. Stariji perivoji očuvani su tek djelomično, a najčešće samo u tragovima. Pri tome djelomičnu iznimku čine dubrovački renesansni vrtovi među kojima se još uvijek može pronaći one s očuvanim izvornim izgledom. Ovu činjenicu dubrovački vrtovi mogu zahvaliti svom arhitektonskom karakteru, odnosno kamenim arhitektonskim elementima koji propadaju znatno sporije od bilja. U njima doduše nisu toliko očuvane izvorne biljke koliko kompozicija i arhitektonski elementi, no oni ipak dovoljno pouzdano svjedoče o izvornom vrtnom ambijentu.⁸ Osobit problem u perivojima koji su stari i po nekoliko stoljeća predstavlja istraživanje izvornih biljnih vrsta iz vremena njegova nastanka. Naime, tijekom proteklih stoljeća nije se uvijek uzgajalo isto bilje u vrtovima. Biljke su kao živa bića podložna različitim štetočinama i bolestima te starenju i umiranju zbog čega je mala vjerojatnost da će se u vrlo starim vrtovima naći prvobitno posađena stabla. Tijekom vremena događaju se izmjene i modifikacije bilja koje nastaje uslijed kultivacije, križanja i selekcije. Osim toga su i vlasnici često sadili neke druge vrste koje su bile lakše za održavati ili koje su u to doba bile moderne. Na taj način mnoge su se stare vrste izmijenile, a neke su i nestale. Uz samoniklo bilje oduvijek je bilo i biljnih vrsta koje su unesene iz drugih krajeva. Unos novih biljnih vrsta se intenzivirao već tijekom križarskih ratova, a osobito nakon otkrivanja prekomorskih zemalja odakle su pomorci donosili egzotične sadnice sa svojih putovanja. Neke vrste toliko su se udomaćile da ih se danas smatra gotovo autohtonim. Takav je primjer običnoga čempresa (*Cupressus sempervirens*) koji je na područje Sredozemlja i Jadrana donesen iz Male Azije u doba Etruščana, a danas ga se smatra autohtonom mediteranskom vrstom.⁹ Pojedine biljne vrste postale su karakteristične za određene tipove vrta s obzirom na geografska i klimatska obilježja.¹⁰ Zbog svega navedenoga uistinu je prava rijetkost da se u stoljetnim perivojima još uvijek može naći bilje iz vremena njegova nastanka kao što je to primjerice slučaj u Trstenom sa dvije velike platane.

1.3.1. Propadanje povijesnih vrtova i perivoja

Nakon pada Dubrovačke Republike mijenjaju se društvene i gospodarske prilike što dovodi do siromašenja dubrovačke vlastele. Paralelno s time dolazi i do dekadencije

⁸ Ibid., 128.–129.

⁹ Ibid., 120.–122.

¹⁰ Zanimljiv je i primjer badema (na dubrovačkom području ga se naziva još i mjenduo i bajam) donesenoga u Europu u 6. ili 5. stoljeću pr.n.e. iz Kine. Slične je datacije i pitomi kesten koji se kod nas pojavljuje u zoni šuma hrasta i graba, a donesen je u 5. st.pr.n.e. iz Azije. Slična situacija je i sa bagremom, koji je danas uobičajan u kontinentalnim šumama, zapravo je donesen 1601. godine iz Amerike.

ladanjskih sklopova kojima se mijenja prvotna namjena te ih se pretvara u gospodarske i stambene objekte što se veoma štetno odrazilo na stare vrtne prostore namijenjene ugodi. Oni najčešće prelaze u gospodarska dvorišta ili pak poljoprivredna zemljišta, a negdje bivaju potpuno prepuštena propadanju. Od nekad velikog broja starih dubrovačkih vrtova danas se nažalost očuvao samo manji broj njih i to pretežno u fragmentima. Neki su vrtovi u tom periodu zauvijek nestali jer dolazi do širenja novih naselja pa se na prostoru nekadašnjih vrtova grade kuće i skladišta. Veoma često ljudi su raznosili i razgrađivali ogradne zidove te rasprodavali kameni inventar, osobito fino klesane kamene stupove za odrinu. Takva devastacija imala je za posljedicu gubljenje predodžbe o vrijednostima koje su ovi povijesni vrtovi nosili u sebi.

Vrtovi su kao objekti vrlo skloni propadanju upravo zbog svoje krhke naravi te tim više iziskuju dodatnu zaštitu i pažnju. Za razliku od starih povijesnih vrtova u Italiji i Francuskoj gdje su očuvani brojni crteži i planovi koji vjerno prikazuju njihov nekadašnji izgled, na dubrovačkom području takvih prvorazrednih izvora nedostaje. No, sretna okolnost koju su imali stari dubrovački vrtovi jest ta da je kamen, kao trajni materijal, bio veoma rasprostranjen te samim time i lako dostupan. Stoga je kao trajan materijal odigrao veliku ulogu pri uređenju zbog čega su glavna obilježja i prostorna raščlamba, usprkos brojnim devastacijama, ostala jasno uočljiva.¹¹

Pri istraživanjima povijesnih vrtova i perivoja treba se voditi starim nacrtima ili pak starim popisima biljnih vrsta koje su u njima rasle u to doba. No, s obzirom na to da do danas nije pronađeno mnogo takvih popisa od velike pomoći mogu biti zapisi putopisaca i pjesnika koji pri opisu pejzaža često navode i bilje koje je tu raslo. Kada nema ni tih podataka, u tom slučaju može se posegnuti za stranom literaturom kao što je to primjerice talijanska koja je veoma utjecala na jadranske vrtove. Ipak, takve popise bilja treba uvijek uzeti s određenom rezervom jer ono što se nalazilo u Italiji nije se nužno moralo nalaziti i kod nas. Kada je god moguće potrebno je istraživanja vršiti na konkretnim primjerima i nastojati izbjeći generaliziranja.¹²

2. HISTORIJA ODNOSA ČOVJEKA I PRIRODE

Pojam „priroda“ najčešće se ne vezuje za ljudsko djelovanje, dok pojam „krajolik“ upućuje na okoliš i izgrađenu sliku nastalu ljudskom voljom i djelovanjem. Krajolik odražava

¹¹ Bruno Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, (Split: Izdavački centar, 1981.), 8.-9.

¹² Šćitaroci, *Hrvatska parkovna baština*, 122.-124.

„kulturnu vezu koju neko društvo održava sa svojim okolišem.“¹³ Otkriće krajolika vezuje se za novi vijek gdje se prvi puta javlja u talijanskom gradu Sieni oko 1337. godine na poznatoj fresci Buon Governo slikara Ambrogia Lorenzettija. No tek je na slavnoj Giorgioneovoj slici Oluja oko 1505. godine krajolik po prvi puta došao u središte jednog umjetničkog djela.¹⁴ Riječi agrikultura, silvikultura i hortikultura sve su vezane uz zemlju te u sebi posjeduju riječ kultura. Riječ kultura nalazimo u gotovo svim svjetskim jezicima, a dolazi od latinske riječi cultura ili cultus, što je pokrivalo širok spektar značenja. Ona nije označavala samo obrađivanje zemlje, uzgajanje stoke, nego se odnosila i na način života i odijevanja, kao i na čovjekovo obrazovanje, njegov duševni rad, pa čak i na admiraciju nekih nadnaravnih bića. U širini značenja riječi kultura leži i tijesna povezanost čovjeka i prirode te osobito čovjekov odnos prema šumama s obzirom na to da je kult šume postojao i prije nego što se šuma počela eksploatirati.

Za ovaj rad od osobitog je interesa područje Mediterana te duhovni odnos čovjeka i vegetacije koji se i danas očituje prije svega kroz simbolička značenja. Ta simbolika najviše se očituje u biljci masline koja je bila i ostala znakom mira; lovorika znak slave i pobjede, a mrča simbol ljubavi i mladosti. Zanimljivo je primijetiti da su navedenu simboliku prihvatile i sjeverne geografske regije, odnosno područja na kojima te biljke ne uspijevaju zbog različitih klimatskih uvjeta.¹⁵ U trenutku kada je čovjek počeo iskorištavati šume njihov se odnos dodatno intenzivirao. Drvo je koristio za gradnju nastambi, ogrjev i izradu alata, a sjećom i krčenjem stabala šumsko tlo pretvarao je u poljoprivredno zemljište. Čovjek je dakle jedan dio šume direktno iskorištavao za materijalne potrebe, drugi dio koristio je u poljoprivredne svrhe, a treći, najmanji dio ostavljao je netaknutim iz nematerijalnih pobuda, kao nastambe nekih viših, nadnaravnih bića. U vulgarnoj latinštini ograđeni dio šume zvao se „parcus“ čime se označavao prostor do kojega nije svatko imao pristup. U najstarije vrijeme taj prostor služio je za sakralne prilike.¹⁶ Šuma ima posebnu ulogu u svijetu imaginarnoga osobito u nordijskoj, anglo-saksonskoj i germanskoj kulturi. Ona je oduvijek bila prostor slobode te utočište ljubavnicima, bjeguncima pred zakonom, junacima, pjesnicima i svima drugima koji su na neki način bili neshvaćeni i progonjeni. Od njemačke riječi „Wald“ (šuma) dolazi riječ „wild“ (divlji) jednako kao što se i latinskom nazivu za šumu „silva“ pridružuje riječ „silvaticus.“¹⁷ Očaranost divljim pejzažom bila je i čest motiv mnogih slikara. U starijoj

¹³ Walter, Delort, *Povijest europskog okoliša*, 40.

¹⁴ Ibid., 41.

¹⁵ Aleksandar Ugrenović, *Trsteno*, (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1953.), 22.

¹⁶ Ibid., 23.

¹⁷ Walter, Delort, *Povijest europskog okoliša*, 66.

inačici francuskoga jezika ograđeni prostori obrasli drvećem i grmljem nazivali su se „jardini“, a ne parkovi. Riječ „parc“ udomaćila se u francuskome jeziku tek u doba feudalizma, gdje su se ograđeni dijelovi šume koristili za gajenje divljači i potrebe lova. Taj prostor bio je ispresijecan stazama što se najvjerojatnije činilo za tehničke potrebe lova. U Italiji se koristio naziv „barco“ te je također označavao šumu za lov. Tijekom 16. stoljeća počinje se koristiti naziv „bosco“ (gaj) te se na sjecištima staza stavljaju fontane. Ovaj je prostor u vremenu renesanse postao svojevrsan kontrapunkt prednjim geometrijski uređenim parterima te je i dalje bio u funkciji lova.¹⁸ Nakon nekog vremena ove površine prestaju služiti svojoj prvotnoj namjeni, a aleje kojima su ove površine bile ispresijecane nisu više u funkciji lova, nego u funkciji estetike. No naziv park svejedno se zadržao u upotrebi, u kojem se značenju i danas koristi.

Za potrebe ovoga rada potrebno je objasniti razliku između parka i perivoja jer se ova dva pojma često poistovjećuju. Njihova glavna razlika jest ta da je park mnogo sličniji prirodnom okruženju dok je perivoj umjetna tvorevina manjih dimenzija u kojoj je utjecaj ljudskoga djelovanja puno izraženiji.

2.1. Značenje vrta kroz povijest i njegova simbolika

Vrt je oduvijek imao dvojak karakter. S jedne strane, riječ je o napola prirodnom (divljem), a napola umjetno stvorenom (kultiviranom) prostoru. Karakterizira ga prolaznost, ali i snažno simboličko značenje koje posjeduje. Kao takav, oduvijek je bio izvor inspiracije nebrojenim umjetnicima te mjesto odvijanja brojnih književnih i likovnih djela.

U samim počecima, vrt je imao gotovo isključivo utilitarnu svrhu te je služio za prehranu i zaštitu od životinja. U početku se za vrt koristila riječ „orto“ koja je dolazila od latinske riječi „hortus“¹⁹ i označavala prvenstveno komad zemlje kojem je svrha bila gotovo isključivo utilitarne naravi, dakle za uzgoj biljaka koje donose plodove (različito voće i povrće).²⁰ Najčešći termin koji se u arhivskim dokumentima spominje za obrađeno zemljište u

¹⁸ Najbolji primjer za to je Bosco di Villa Lante a Bagnaia iz 1568. godine. (Maja Anastazija Kovačević, *Perivoj Gučetićeva ljetnikovca u Trstenom-od renesansnog perivoja do arboretuma: preobrazbe autohtonoga renesansnog predloška i njegov utjecaj na ladanjske perivoje dubrovačkoga područja*, Disertacija, (Zagreb: Arhitektonski fakultet, 2012.), 237.

¹⁹ Maria Rosaria Iacono, „Cenni di storia dei giardini“, <http://www.ambientece.arti.beniculturali.it/soprintendenza/didattica/2006-07/Giardini/Cenni%20di%20storia%20dei%20giardini.htm> (20.1.2015.)

²⁰ Raffaella Fabiani Giannetto, *Medici Gardens From Making to Design*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.), 23.

periodu jest „ortum“, dok se u srednjem vijeku javljaju i pojmovi „viridarium“, „herbarium“, „pastinum“²¹ te naziv „vinea“ koji se najčešće odnosio na vinograd.²²

Riječ „giardino“ u talijanski i francuski je jezik uvedena tek kasnije i proizlazi iz starogermanskoga naziva „gart“ što znači ograđen i izdvojen od okoliša. U nekim se europskim jezicima javljaju nazivi garten, garden, giardino, jardin, jardim koji potječu iz iste starogermanske osnove.²³ U talijanskome jeziku su se do danas zadržala oba pojma i „giardino“ i „orto“²⁴, no ipak je jasna razlika u značenju. Riječ „orto“ uglavnom podrazumijeva vrt manjih dimenzija namijenjen uzgoju povrća, dok riječ giardino u sebi ujedinjuje utilitarističku svrhu s jedne strane te svrhu i shvaćanje vrta kao prostora za užitek i dokolicu s druge strane.²⁵

Tijekom vremena vrt sve više postaje i mjesto za odmor te prerasta u intimni prostor za meditaciju i druženje s obitelji i prijateljima. U velikim i napučenim gradovima vrt je predstavljao prave male oaze mira, odnosno mjesto u kojemu je čovjek pronalazio utočište od gradske vreve i negotiuma.²⁶ U razdoblju renesanse vrt postaje gotovo jednako bitan kao i unutrašnjost vile, čineći s njome neodvojivu cjelinu. Bogataške obitelji počinju voditi pravo natjecanje u tome tko će imati ljepši i raskošniji vrt. Posebice je to bilo izraženo u vrtovima obitelji Medici čiji su vrtovi predstavljali svojevrsan statusni simbol čime su željeli pokazati svoje bogatstvo i moć.²⁷ U prvome članku spisa *Carta di Firenze (Carta per la salvaguardia dei giardini storici)* vrt je poistovjećen sa spomenikom. Povijesni vrt, osim što predstavlja svojevrsnu simbiozu arhitektonskih i vegetacijskih elemenata, predstavlja i snažan izraz ljudskog stvaralaštva u kojemu se reflektira povijesna zbilja određenog razdoblja. Dakle na povijesne vrtove možemo gledati kao na svojevrsna svjedočanstva pojedinih kultura i njihovih epoha. Stoga su ovakvi vrtovi veoma zanimljivi kako s umjetničkog, tako i s povijesnog aspekta.²⁸

²¹ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 39.

²² Na dubrovačkom se području ovaj termin znao upotrebljavati za obrađenu zemlju pa i sam vrt.

²³ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 7.

²⁴ Josip Lučić u svome članku „Gozze/Gučetići i Trsteno u XV. i XVI. stoljeću iznosi distinkciju koju je uočio pregledavajući arhivske dokumente. Prema njegovu mišljenju naziv džardin se uglavnom koristio za obrađenu zemlju uz vlastelinske kuće, dok se naziv orto poglavito upotrebljavao za zemlju koju obrađuju seljaci. (Lučić, str. 13-14).

²⁵ Raffaella Fabiani Giannetto, *Medici Gardens From Making to Design*, 23.

²⁶ U srednjem vijeku opreka otium-negotium bila je vita contemplativa-vita attiva.

²⁷ Vittorio Marzi, *Lo stile del giardno italiano nei secoli*,

(http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:tsq1k4AHIZEJ:www.arti.puglia.it/fileadmin/user_files/documenti/MARZI.doc+&cd=1&hl=hr&ct=clnk&gl=hr) (23.1.2015.).

²⁸ Massimo Visone, „Ville e giardini italiani. Il giardino storico italiano nella storiografia contemporanea, U: “ *Nuova informazione bibliografica*, (Bologna: 4/2005.), 735.

(https://www.academia.edu/982949/Ville_e_giardini_italiani_.Il_giardino_storico_italiano_nella_storiografia_contemporanea) (21.1.2015.).

Osim statusnog simbola, svaki vrt u sebi nosi i veoma izraženo simboličko značenje, odnosno aluziju na rajski vrt. Vrt kao simbol vječnoga života i savršenstva se kroz različite forme i oblike provlačio gotovo svim religijama i mitologijama. U njemu voda predstavlja izvor života i nezaobilazan element svakog religijskog obreda, čime je, pored praktične vrijednosti, dobila i viša značenja te postala predmetom kulta.²⁹ U islamskoj i judeokršćanskoj tradiciji vrt je prisutan i na početku i na kraju čovjekove sudbine. Prema vjerovanju, spašene duše vratit će se u rajski vrt odakle su potekle i odakle su prvi ljudi zbog istočnoga grijeha bili protjerani. No za razliku od judeokršćanske tradicije, islam svojim sljedbenicima obećava sasvim konkretne čulne užitke koji su gotovo nezamislivi za kršćansko poimanje raja:³⁰ „One koji budu vjerovali i dobra djela činili...čekaju sigurno edenski vrtovi, kroz koje će rijeke teći, u njima će se narukvicama od zlata kititi i u zelena odijela od dibe i kadife oblačiti, na divanima će u njima naslonjeni biti. Divne li nagrade i krasna li boravišta!“³¹ I sama riječ za raj (paradiz) izvedena je iz perzijskog izraza „firdaus“ (pairi – okolo; daiza – zid) što je bio izraz koji se koristio za čuvani kraljevski vrt.³² Naime perzijska je civilizacija imala visoku razinu razvijenosti vrtne kulture te je imala velik utjecaj na formiranje ne samo islamskoga, nego i europskoga vrta.

2.2. Povijesni pregled razvoja vrta

Iako se sa sigurnošću ne može reći kada nastaju prvi vrtovi, njihovi začeci sežu još u doba prapovijesti. Naime u paleolitik i mezolitik ljudi su se bavili lovom i skupljanjem plodova koje bi nalazili u prirodi te su zbog toga živjeli nomadskim načinom života, ne zadržavajući se dugo vremena na jednome mjestu. Prije oko 10 000 godina s holocenom i otopljanjem nastaju povoljni uvjeti za prelazak sa skupljačkog i lovačkog načina života na sjedilački način života te nastaju prva trajna naselja koja su se temeljila na vlastitoj proizvodnji hrane. Ljudi su sjekli šume te uzgajali nasade voća i povrća koje su ograđivali kako bi ih zaštitili od životinja te na taj način nastaju preteče prvih vrtova. Poljodjelstvo se osobito razvilo na području tzv. plodnoga mjeseca gdje protječu četiri velike rijeke: Nil, Eufrat, Tigris i Jordan. Teško je točno odgovoriti na pitanje kada nastaju prvi vrtovi. No sa sigurnošću se zna da vrt potječe od povrtnjaka i voćnjaka, odnosno takozvanih *korisnih vrtova*

²⁹ Bruno Milić, „Islamski vrt na tlu Europe kao preludij“, *Prostor*, (Zagreb: 2/ 1994.), 303.

³⁰ Ibid., 322.

³¹ Suzana Dobrić Žaja, „Vrtovi islamskog svijeta“, *Nova akropola*, <http://nova-akropola.com/lijepe-umjetnosti/umjetnost/vrtovi-islamskog-svijeta/> (21.2.2017.)

³² Ibid.

koji su malo-pomalo počeli sadržavati i biljke koje nisu bile samo utilitarne, nego i one estetske prirode.³³

Kultura prvih poznatih vrtova razvila se oko 4000 godina prije Krista na području Egipta i Mezopotamije. Prvi poznati vrtovi nastali su uz hramove i u sklopu vladarskih palača.³⁴ Poznat je primjer babilonskih visećih vrtova iz 5. stoljeća prije Krista, tzv. Semiramidinih vrtova koji se smatraju jednim od sedam svjetskih čuda. Jedna teorija kaže kako su izgrađeni za mitološku kraljicu Semiramidu, dok druga teorija tvrdi da ih je dao sagraditi Nabukodonosor II. za svoju ženu Amitis kako bi je podsjećali na njezinu domovinu Mediju. Orijentalni su vrtovi naime bili poznati po svojoj bujnosti i dekorativnosti što je iziskivalo prisutnost vode što će se odraziti i na vrtove staroga Rima, a samim time i na renesansne vrtove. Vrtovi staroga Rima su dakle u svome stilu i koncepciji bili inspirirani vrtovima iz prethodnih razdoblja i kultura. Tako su se u njima često nalazili uski vodeni kanali³⁵ koji su nasljeđe prije svega egipatskih i perzijskih vrtova. Perzijski su vrtovi bili podijeljeni vodom na četiri dijela te simbolizirali četiri elementa Zoroastrizma: zemlju, vodu, nebo i biljke. Iz perzijskih će vrtova nastati tip vrta kojega nazivamo islamskim vrtom, koji pod zajedničkim imenom obuhvaća tipove vrtova koji su se protezali na čak tri kontinenta te su zbog različitih klimatskih i društvenih uvjeta pokazivali dosta različitih obilježja.³⁶ Iako je riječ o izuzetno velikom geografskom području s različitim klimama, ipak se mogu uočiti brojne sličnosti koje nam govore o univerzalnosti vrtno arhitekture koja se u najvećoj mjeri oslanjala upravo na perzijsku tradiciju.

Islamski vrt temeljio se na sintezi dviju suprotstavljenih tendencija. S jedne strane odlikuje ga orijentalno bogatstvo motiva i težnja prema bujnoj dekorativnosti, a s druge strane preglednost i jasnoća opće kompozicije i preglednost.³⁷ U ovaj razrađen koncept Arapi su uveli element vode u kojemu se ogledavalo genetičko naslijeđe njihovih nomadskih predaka i njihove pustinjske pradomovine u čijem je surovom i škrtom okruženju voda predstavljala

³³ Maria Rosaria Iacono, „Cenni di storia dei giardini“, <http://www.ambientece.arte.beniculturali.it/soprintendenza/didattica/2006-07/Giardini/Cenni%20di%20storia%20dei%20giardini.htm> (20.1.2015.).

³⁴ Sanja Kovačić, „Povijest vrtova i parkova“, *Vrtovi i parkovi*, (Zagreb: 2009.), 40.

³⁵ Poput vrta kuće Loreiusa Tiburtinusa u Pompejima.

³⁶ Nurhan Atasoy, „Introduction to the Catalogue of Ottoman Gardens“, 1.

<http://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/ottoman-gardens/introduction-to-ottoman-gardens>, (22.2.2017.)

³⁷ Milić, „Islamski vrt na tlu Europe kao preludij“, 303.

simbol života.³⁸ Stoga su u ovim vrtovima nezaobilazan element bile česme, fontane i bazeni, kao i paviljoni koji su također bili usko vezani uz vodu.³⁹

Stari su Rimljani nedvojbeno bili upoznati i s egipatskom tradicijom koja se danas smatra kolijevkom mediteransko-europskoga perivoja. Egipatska je tradicija podrazumijevala pravilne geometrijske oblike te napredne sustave navodnjavanja mnogo prije nego su Asirci zadivili svijet izgradnjom visećih vrtova. Vodene kanale te unutarnje i atrijske vrtove se dugo vremena vezivalo isključivo uz grad Pompeja, a zapravo su nasljeđe egipatske tradicije. Da su rimski vrtovi nastojali prikazati određene egipatske znamenitosti svjedoči i Ciceron koji se izruguje pojedinim Rimljanima koji su gradili vodene atrakcije koje su se prostirale na velikim površinama kako bi tako evocirali rijeku Nil.⁴⁰ Poznat je takav primjer Hadrijanove vile u Tivoliju, u blizini Rima koji je izgradio vodeni kanal koji je simbolizirao rukavac Nila te je također u vrtu postavio egipatske i grčke kipove i skulpture. Glavni utjecaj Grčke bio je taj da je upoznala i prenijela Rimljanima tekovine prethodnih civilizacija, kao i utjecaj koji je Grčka imala na arhitekturu rimskih vrtova. Tu se prije svega misli na trijemove koji su se nalazili ispred kuća i služili kao međuprostor između kuće i vrta. Kasnije su Rimljani usavršili ovu tehniku te su im kuće bile okružene natkrivenim stupovima zvanima *peristili*, a iz trijemova se pružao pogled na okolni krajolik.⁴¹ Rimski su vrtovi dakle u sebi sadržavali elemente brojnih drugih civilizacija koje su zatim stari Rimljani prilagodili svojim potrebama i ukusu. Veliko razdoblje renesansnih vrtova će se u mnogočemu ugledati na razdoblje antike i vrtove staroga Rima.

3. ISHODIŠTA RENESANSNIH VRTOVA

3.1. Srednjovjekovni vrt *hortus conclusus*

Nakon pada Rimskoga Carstva, Europu zahvaćaju stoljetni ratovi i opće siromaštvo u kojima antička kultura ostaje sačuvana tek u tragovima. Nastupa razdoblje kulturalne stagnacije koja se također odrazila i na područje agrikulture i umijeća uređenja vrtova. Polako propadaju i zamiru vrtovi iz rimskoga razdoblja, a crkva ostaje jedini čuvar antičke

³⁸ Ibid., 303.

³⁹ Philippa Scott, „An Ottoman Garden Grows in St. Louis“, <http://archive.aramcoworld.com/issue/201006/an.ottoman.garden.grows.in.st.louis.htm>, (20.4.2017.).

⁴⁰ Patrick Bowe, *Gardens of the Roman World* (Los Angeles: The J. Paul Getty Museum, 2004), 4.

⁴¹ Ibid.

tradicije u tom razdoblju.⁴² Tek u 9. stoljeću postoje svjedočanstva o ponovno pobuđenom interesu za bavljenjem vrtovima, i to ne samo iz utilitarističkih razloga, nego i iz onih estetskih. Srednjovjekovni su vrtovi bili manjih dimenzija i ljubomorno čuvani, odnosno uglavnom su bili zatvoreni i ograđeni zidom odakle i potječe naziv *hortus conclusus*.⁴³ Sam naziv zatvorenoga vrta potječe iz Solomonove pjesme nad pjesmama:

„Ti si vrt zatvoren,
sestro moja, nevjesto,
vrt zatvoren i zdenac zapečaćen.“

Zdenac s vodom i ovdje predstavlja izvor života te aluziju na rajski vrt iz kojega su prvi ljudi bili protjerani. Nadalje se u pjesmi saznaje kako se u ovakvim vrtovima uzgajalo uglavnom korisno i aromatično bilje:

„Mladice su tvoje vrt mogranja
pun biranih plodova:
nard i šafran,
mirisna trska i cimet,
sa svim stabljikama tamjanovim,
smirna i aloj s najboljim mirisima.“

Upravo je zatvorenost prema okolini bila jedna od najvažnijih karakteristika srednjovjekovnoga vrta koja proizlazi iz tadašnjih društvenih okolnosti, odnosno kao posljedica nesigurnih vremena i neprekidne opasnosti od rata. Uz samostane i feudalni su dvorci bili poput utvrda unutar čijih su se zidina često nalazili i vrtovi. U mirnijim je razdobljima plemstvo moglo provoditi dosta vremena uživajući u prirodi i u lovu. No, u ratnim vremenima dvorci se sve više utvrđuju te raste važnost vrtova i perivoja unutar bedema jer oni predstavljaju jedinu izravnu vezu s prirodom.

⁴² Suzana Dobrić Žaja, „Vrtovi islamskog svijeta“, *Nova akropola*, <http://nova-akropola.com/lijepe-umjetnosti/umjetnost/vrtovi-islamskog-svijeta/> (21.2.2017.)

⁴³ Maria Rosaria Iacono, „Cenni di storia dei giardini“, <http://www.ambientece.arti.beniculturali.it/soprintendenza/didattica/2006-07/Giardini/Cenni%20di%20storia%20dei%20giardini.htm> (20.1.2015.).

3.2. Samostanski vrtovi

Najveća zasluga samostanskih vrtova bila je ta da se u njihovu okrilju, od potpunog uništenja, donekle sačuvala tradicija antike i njezini posljednji ostaci.⁴⁴ Redovnici su bili prvi koji na osnovi sačuvanih antičkih spisa i nacрта u samostanskim bibliotekama počinju ponovno pokazivati značajnije zanimanje za hortikulturu. Samostani i njihovi vrtovi predstavljali su samodostatnu cjelinu u kojoj su redovnici vlastitim rukama obrađivali zemlju te osiguravali hranu za svakodnevni život. Samostanski vrtovi pripadaju srednjovjekovnom tipu vrta *hotus conclusus* koji je prevladavao u srednjem vijeku. Njegova geometrijska struktura zatvorena je sa sve četiri strane, a u središtu se najčešće nalazio zdenac, fontana ili pak neki drugi izvor vode. Voda je u sebi nosila snažno simbolično značenje te je trebala očistiti dušu prije nego ona uđe u sveti prostor.⁴⁵ Srednjovjekovni samostanski vrtovi su na taj način često u sebi nastojali evocirati Edenski, odnosno Rajski vrt što predstavlja sliku preuzetu iz tradicije islamskih vrtova koja se putem Mediterana proširila u Europu. Među svim crkvenim redovima, benediktinski je red bio osobito poznat po svojim vrtovima i načelu *ora et labora*. Istaknuto mjesto i važnost u njihovim samostanima zauzimali su vrtovi, voćnjaci i povrtnjaci s ostalim gospodarskim zgradama. Za benediktince je rad u vrtu onemogućavao besposlicu, neprijatelja duše, te je predstavljao oblik slavljenja Boga. Osim toga, vrt je služio i kao duhovno utočište za molitvu i kontemplaciju. Vrtovi su ponekad imali čak dva klaustura, radni i meditativni, odnosno vrt s utilitarnim biljem i vrt s ukrasnim biljem. U srednjovjekovnim su se samostanima tako razvila dva tipa vrta: korisni vrt i vrt za kontemplaciju. U korisnim se vrtovima uzgajalo voće i povrće te ljekovito i začinsko bilje. Redovnici su postepeno unapređivali poljoprivredne i vrtlarske metode te su se nove vještine promicale ne samo između redovničkih zajednica, nego i među lokalnim stanovništvom šireći se tako cijelom Europom.⁴⁶

Kod vrtova za kontemplaciju se kao poseban vid vrtnog uređenja javljaju se klaustarski atriji ili peristili koji su najčešće bili popločani te se u njihovu središtu nalazila gustijerna ukrašena kamenom krunom. Ovdje je jasno vidljiv utjecaj tradicije rimskog peristilnog vrta iz kojega je samostanski klaustar i proizašao. Poznato je da je već u VIII. stoljeću samostan sv. Paola u Rimu bio zasađen biljem i imao oblik klaustarskog vrta.⁴⁷

⁴⁴ Bruno Milić, „Vrtovi srednjeg vijeka“, *Prostor*, (Zagreb: 2/ 1994), 99.

⁴⁵ Marko Dobrilović, „Odabir biljnog materijala u povijesti krajobraza“, *Agronomski glasnik*, (Zagreb; 2– 4/ 2005.), 228.

⁴⁶ Suzana Dobrić Žaja, „Vrtovi islamskog svijeta“, *Nova akropola*, <http://nova-akropola.com/lijepe-umjetnosti/umjetnost/vrtovi-islamskog-svijeta/> (21.2.2017.)

⁴⁷ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 46.

Pretpostavlja se da su prvi samostani bili zapravo preuređene rimske vile s imanjima i vrtovima. Klaustarski je vrt bio kvadratnog oblika te okružen trijemom sa svih strana kako bi redovnicima omogućio boravak i meditaciju na otvorenome čak i tijekom kišnih dana. Klaustarski su vrtovi također bili manjih dimenzija te jednostavne geometrijske kompozicije. Središnji otvoreni prostor bio je stazama podijeljen na četiri dijela te se u njegovu središtu nalazila već spomenuta gustijerna ili pak fontana s jasnom simbolikom. Četverodijelni motiv je izvrstan primjer kulturnog transfera čija povijest seže čak 4000 godina unazad. Proizlazi iz mezopotamske i perzijske kulture odakle kao motiv četiriju rijeka prelazi u indijske Vede te preko babilonske predaje prelazi u Bibliju. Tako se u knjizi Postanka navodi da je iz Edena izvirala Rijeka koja se granala u četiri kraka: Šipon, Gihon, Tigris i Eufrat.⁴⁸ O srednjovjekovnim se vrtovima možda ne zna mnogo, ali ipak se zna dovoljno da se shvati da srednji vijek i nije bio tako mračan kao što ga se obično zamišlja. Čuvajući i njegujući antičku tradiciju srednjovjekovni su redovnici očuvali kontinuitet vrtne umjetnosti čime su otvorili vrata velikoj epohi humanizma i renesanse u kojima će vrt doživjeti jedne od svojih najvećih dosegâ u povijesti.

3.2.1 Dubrovački samostanski vrtovi

Benediktinski red je u cijeloj Europi bio veoma poznat po svojim vrtovima. Na području Dubrovnika najpoznatiji je primjer na otoku Lokrumu gdje su se benediktinci naselili već u XI. stoljeću te tamo izgradili samostan s romaničkim klaustrom na čijem se središtu nalazila velika cisterna za vodu kišnicu. Ime otoka najvjerojatnije potječe od latinske riječi „acrumen“, a najstarija potvrda za ime Lokrum potječe iz godine 1115., što bi značilo da se na Lokrumu veoma rano započelo sa sađenjem naranči i limunova. Tako Filip De Divesis, dubrovački učitelj i humanist, opisuje otok sljedećim riječima: „Cijeli otok pripada manastiru. Na njemu ima mnogo vinograda koji daju dobro vino, plodnih povrtnjaka i lijepih vrtova. Na otoku ne živi i ne radi nitko osim opata, fratara i tih siromaha i nema druge kuće osim samostanskih zgrada. Kada je more mirno, tamo ponekad dolaze građani i stranci iz pobožnosti ili radi okrepljenja duše i tijela.“⁴⁹ Iz navedenog opisa se lako daje iščitati da su redovnici na Lokrumu veoma brinuli oko svojih vrtova i oko uzgoja vinograda i drugih kultura. Poznato je da su benediktinci došli iz Italije koja je u to doba u mnogočemu bila

⁴⁸ Iz kršćanske tradicije simbolika četiriju rijeka prelazi u islamsku tradiciju te će u islamskim vrtovima postati ključan i nezaobilazan element.

⁴⁹ Filip de Diversis de Quartigianis, *Opis položaja, zgrada, državnog uređenja i pohvala običaja slavnog grada Dubrovnika*. preveo s latinskog Ivan Božić, (Dubrovnik: 1983), 19.

jedna od najnaprednijih zemalja. Najnovije i najmodernije metode iz područja agrikulture i hortikulture tako su posredstvom benediktinaca stigle i do naših krajeva. Ovi transferi postaju tim bitniji ako se uzme u obzir da je u XV. stoljeću lokrumski samostan potpao pod Padovansku kongregaciju u sklopu koje se nalazio i čuveni samostan Monte Cassino.⁵⁰

Da su se dubrovački samostanski vrtovi mogli mjeriti s tadašnjim mnogo poznatijim talijanskim uzorima svjedoči i sljedeći Diversisov opis samostana na otočiću Daksi, nedaleko od Dubrovnika: „...drugi otok, koji se zove Daksa, nalazi se na zapadnoj strani. Tamo imaju vjernicima tako drag i tako divno ukrašen samostan Mala braća „od opsluženja“ da bi se slobodno mogao mjeriti s najpoznatijim svetištima i krasnim samostanima u Italiji.“⁵¹ Kada se govori o klaustarskim vrtovima, osobito je zanimljiv vrt samostana Male braće koji je najstariji postojeći dubrovački vrt koji ima kontinuitet od srednjeg vijeka do današnjih dana te predstavlja značajno arhitektonsko i skulpturalno djelo romaničko-gotičke arhitekture.⁵² Izgradnja samostana datira početkom XIV. stoljeća kada je dubrovačka vlada naložila da se sagradi novi samostan unutar zidina s obzirom na to da je prvotni samostan na Pilama bio srušen zbog opasnosti od srpskog kralja Uroša iz sigurnosnih razloga.⁵³ Prvi pisani spomen o njegovu vrtu donosi De Diveris: „Znatno odskače samostan Male braće, jer ima prostrani dormitorij ukrašen velikim vrtom. Tamo ima cisterna i izvorska voda, a iznad donjeg klaustra dignuti su ukusni svodovi. Posred klaustra, u vrtiću gdje su lovorike i naranče raste povrće“.⁵⁴ Unutar klaustra se nalazi i fontana sv. Franja te se može pretpostaviti da se ova česma s vodom ovdje nalazi već od XV. stoljeća nakon što je vodovod 1438. godine bio izgrađen, a tekuća voda dovedena u Grad.⁵⁵ Sasvim je sigurno da su samostanski vrtovi ostavili traga te snažno utjecali na brojne dubrovačke ladanjske vrtove koji se javljaju kroz XV. i XVI. stoljeće i kasnije.

⁵⁰ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 48.

⁵¹ De Diversis, *Opis položaja*, 13.

⁵² Ščitaroci, *Hrvatska parkovna baština*, 168.

⁵³ Zrinka Pešorda, „Prilog povijesti franjevaca u srednjovjekovnom Dubrovniku“, *Croatica Christiana Periodica* (Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet, 45/ 2000.), 29.

⁵⁴ De Diversis, „Opis položaja“, 16.

⁵⁵ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 49.

4. ODNOS ČOVJEKA I PRIRODE U RANOME NOVOME VIJEKU

4.1. Percepcija prostora i vrta u ranome novom vijeku

Ljudska prilagodba prirodnom okolišu nije samo pitanje prirodnog procesa, već je uvelike oblikovana kako društvenim i političkim odnosima, tako i kulturnim predodžbama. Stoga i pojam prostora nije isključivo fizički uvjetovan, nego je kao takav u velikoj mjeri i fenomenološki uvjetovan. Ranonovovjekovna predodžba prostora bila je konstituirana prije svega oprekama unutarnjeg nasuprot vanjskoga te kultiviranoga nasuprot divljega.⁵⁶ I sam ljudski život, društveni odnosi i kulturne predodžbe u velikoj su mjeri upravo bili oblikovani odnosom prema okolišu. Tako primjerice srednjovjekovni čovjek još uvijek nema potrebu za krajolikom iako se već počinje zanimati za prirodne predmete. U razdoblju ranoga novoga vijeka čovjek je još uvijek uvelike ovisan o prirodi i o njezinim resursima, no iako još uvelike ovisan o njoj, ranonovovjekovni čovjek malo-pomalo prevladava srednjovjekovnu predodžbu o divljoj, neukrotivoj i opasnoj prirodi te je sve više nastoji urediti i podvrgnuti vlastitim potrebama. Izgradnja i uređenje vrtova u kojima se sve više uvode geometrijske zakonitosti pokazuju jasnu čovjekovu težnju da od divlje prirode stvore njegovan prostor. Na primjeru renesansnoga vrta to se veoma dobro može uočiti. U takvim vrtovima još uvijek je jasno vidljiva čovjekova želja i potreba za prirodom, no sve su prisutniji i njegovi pokušaji ravnopravnosti s njome, pa čak i dominacije. U jednom od svojih pisama Petrarca opisuje svoj uspon na planinu Ventoux čime na neki način najavljuje renesansu.⁵⁷ No, tek će se u Italiji u razdoblju 16. i 17. st. doći do ostvarenja pejzažnog ideala nadahnutoga antičkim piscima Vergilijem i Horacijem te će ugođaj pastirsko-arkadijskog ideala biti uspješno utjelovljen u krajoliku paladinskih vila.⁵⁸

4.2. Razdoblje renesanse

Razdoblje renesanse obuhvaća razdoblje na prijelazu iz kasnoga srednjega vijeka u novi vijek. Karakterizira ga preporod na gotovo svim područjima, a osobito se ovaj procvat odrazio na područje umjetnosti i znanosti. U ovome periodu djeluju umjetnici poput Michelangela, Donatella, Leonarda da Vinci i Brunelleschija te mnogi književnici, među

⁵⁶ Predstavnici škole Anala, Marc Bloch i Georges Duby, koriste pojam *revolucija* za promjene koje je čovjek već u srednjem vijeku unio u prirodu. Pri opisivanju agrarne revolucije preuzeli su antičku opreku između divlje zemlje (*saltus*) i obrađene zemlje (*ager*) pri čemu izdvajaju *saltus sylvu* odnosno šumski prostor namijenjen za lov, skupljanje plodova i za sječu drva (Walter, Delort, *Povijest europskog okoliša*, str. XVIII.)

⁵⁷ Walter, Delort, *Povijest europskog okoliša*, 64.

⁵⁸ Andrea Palladio (1508.-1580.), talijanski arhitekt i teoretičar, obnovitelj antičkih tradicija u arhitekturi visoke renesanse.

kojima su najpoznatiji Dante Alighieri, Francesco Petrarca te Giovanni Boccaccio. Pod utjecajem humanizma i renesanse javljaju se i prva djela pisana na hrvatskom jeziku poput Judite Marka Marulića. Tada pišu i Petar Zoranić, Hanibal Lucić, Faust Vrančić, a osobito plodan bio je dubrovački krug koji je izrodio mnoge književnike kao što su Šiško Menčetić, Marin Držić i pjesnikinja Cvijeta Zuzorić. Na području znanosti događaju se također velike promjene i pomaci. Razvija se medicina, kartografija, te prirodne znanosti, osobito astronomija. U srednjem vijeku je čovjek promatrao sve oko sebe kroz prizmu Boga i svetih spisa, dok prirodoslovci humanizma među prvima počinju promatrati svijet drugim očima i preispitivati sva dotadašnja vjerovanja. Pravu revoluciju u znanosti izazvao je Nikola Kopernik otkrićem heliocentričnoga učenja kojim je ustvrdio kako se Zemlja ne nalazi u centru svemira, nego je obično nebesko tijelo poput drugih planeta. Mijenjaju se čovjekovi pogledi na život te sada u centar zanimanja dolazi čovjek po čemu je i cijeli pokret dobio naziv humanizam. Svi ovi pomaci bili su mogući zahvaljujući poboljšanjima uvjeta života koji su proizašli iz gospodarskog oporavka nakon velike epidemije kuge koja je poharala Europu. Zahvaljujući monopolu u trgovini s Istokom te razvijenom bankarstvu i tekstilnoj industriji gospodarski se uzlet najviše osjetio u Italiji gdje dolazi do procvata Firence, Venecije i Genove. Ovaj se uzlet osjetio i na području kulture jer je ulaganje u kulturu osiguravalo određeni ugled i prestiž. Bogati trgovci i vladari postaju tako mecenama, a njihovi dvorovi umjetničkim središtima toga doba. U ovome razdoblju dolazi do ponovnog zanimanja za antiku i antičke spise koji su dotada bili gotovo zaboravljeni i pohranjeni u samostanskim bibliotekama. Kao glavna središta humanizma i renesanse izdvaja se grad Rim, pod pokroviteljstvom papa, te Firenca kojom je vladala obitelj Medici koja je bila mecena brojnim umjetnicima. Primjerice Cosimo Stariji je osnovao akademiju oko koje su se okupljali najpoznatiji talijanski humanisti te je utemeljio veliku Laurentijsku biblioteku u kojoj je sakupio velik broj spisa antičkih autora. Iz ovih su se središta humanističke ideje dalje širile Europom, a popularizaciji i bržem širenju humanističke misli uvelike je doprinio i Gutenbergov izum tiskarskog stroja. Nove humanističke ideje po kojima se čovjek našao u središtu interesa urodile su i čovjekovim novim odnosom prema prirodi te preporodom na području vrtne umjetnosti koja je svoj začetak i vrhunac dosegla u talijanskim vrtovima.

4.2.1. Predrenesansni talijanski vrt

Srednjovjekovni talijanski vrtovi nisu predstavljali jedinstvenu cjelinu ni po svome unutrašnjem uređenju i sastavu, ni po svojoj arhitektistici. Osnovne značajke bile su pravilan

geometrijski oblik koji je najčešće bio kvadratan te visoki zid obrastao bršljanom koji ga je opasavao sa svih strana. Talijanski predrenesansni vrt bio je uglavnom ispresijecan pergolama, fontana se nalazila u samome središtu, dok su potočići i kanali služili za natapanje vrta. Vrt je bio podijeljen na nekoliko cjelina od kojih je svaki imao zasebnu ulogu i služio različitim potrebama. U pravokutnim gredicama cvijetnjaka uzgajalo se cvijeće (giardino dei fiori), u skrovitom vrtu (giardino segreto) njegovalo se ljekovito i aromatično bilje te je još postojao voćnjak (pomario, frutteto) i povrtnjak (viridario). K tome neki su vrtovi imali još i ribnjak (peschiera) i ptičnjak (uccelliera).⁵⁹

Dok su u srednjovjekovnim samostanskim vrtovima prevladavale korisne biljke poput vinove loze, aromatičnog bilja te voća i povrća, od 14. i 15. stoljeća u Italiji, a kasnije i u drugim dijelovima Europe, počelo se saditi bilje zanimljivo zbog svoje boje, ljepote lista i cvijeta. Na taj način vrt gubi primarni karakter koji je bio prije svega utilitarne naravi. U talijanskim predrenesansnim vrtovima polako počinju prevladavati zimzelene biljke poput lovora, čempresa, hrasta crnike, šimšira, smreke, bora i mirte, dok su rijetki bili ružmarin, tisa ili božikovina.⁶⁰ Ljepotu i ulogu prigradskih korisnih vrtova isticao je već krajem XIII. stoljeća Bolonjac Petar Crescentius u svom znamenitom djelu *De Agricultura* te firentinski kroničar Villani u kronici Firence iz 1300. godine. Obojica su opisivala iznimnu privlačnost prigradskih predjela Bolonje i Firence obraslih lijepo njegovanim vrtovima svojih građana.⁶¹

Na zalasku srednjega vijeka ovakvi vrtovi postaju sve češći te se više ne podižu samo uz utvrđene feudalne dvorce, nego sve više i uz vile bogatih patricija, osobito na području središnje i sjeverne Italije gdje će se kasnije razviti renesansi tip vrta. Osim u poljoprivredi, arhitekturi i medicini, vrt je svoje mjesto imao i u književnim djelima kasnog srednjeg vijeka. Tako u drugom danu Decameronu Boccaccio opisuje idilični dvorac na tadašnjem ladanjskom području Fiesole u kojemu se grupa od sedam žena i tri muškarca sklonila nakon bijega iz kugom poharane Firence te ostala zapanjena izgledom njegova vrta: „Na vrhu tog brijega nalazio se dvorac s lijepim i prostranim dvorištem u sredini, i s trijemovima, i s dvoranama, i s odajama, od kojih je jedna bila ljepša od druge a sve su bile ukrašene raznobojnim crtežima, dok je sam dvorac bio okružen zelenim površinama i prelijepim vrtovima, i zdencima sa svježom vodom, a podrumi su mu bili puni izvrsnih vina...“. Boccaccio dakle među prvima iz ukočenog srednjovjekovnog promatranja zakoračuje u novi način gledanja na odnos čovjeka i prirode, a iz njegovih je opisa moguće rekonstruirati vrt četrnaestog stoljeća opasan zidovima

⁵⁹ Ugrenović, *Trsteno*, 25.

⁶⁰ Šćitaroci, *Hrvatska parkovna baština*, 121.

⁶¹ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 40.

te prekriven zelenom tratinom i cvijećem sred koje se nalazi fontana u obliku školjke. Za Boccaccia se stoga s pravom može reći da „u svom opisu vrta stoji upravo na pragu dvaju svjetova.“⁶² Osim Boccaccia, Dante i Petrarca također su dali snažan poticaj razvoju i nastanku onoga što će se poslije percipirati kao renesansni vrt. Vrt je dakle već uoči renesanse postao intiman i dekorativni prostor, koji se jednako kao i kuća vezivao uz intimne potrebe života te postao važan dio kulture življenja.

4.4. Talijanski renesansni vrt

Razdoblje renesanse donosi pravi procvat i na području vrtne umjetnosti sukladno novom svjetonazoru i pogledu na svijet. Začetak humanističkih ideja koje čovjeka, a i prirodu oko njega, stavljaju u središte interesa bio je upravo u Firenci. To je razdoblje ponovnog rođenja antičke umjetnosti i kulture. Snažan razvoj humanističke misli snažno se odražava na cijelu filozofiju uređenja vrtova. Upravo je ovdje bilo središte istraživanja vezanih uz klasične modele uređenja i kompleksne organizacije otvorenih prostora po simetričnoj osi, po uzoru na modele antičke Grčke i Rima. Ipak ova se promjena događala postepeno te je vrtne umjetnost još neko vrijeme bila pod utjecajem srednjovjekovne tradicije. Stoga su i vrtovi rane renesanse još uvijek bili uglavnom rustikalni i utilitarne namjene, no vremenom dolazi do sve većega odmaka od šturih srednjovjekovnih shema.⁶³ Renesansni je čovjek sve više težio povezivanju s prirodom i boravak u isključivo zatvorenom prostoru nije odgovarao njegovim željama i potrebama. Stoga vrtovi postaju sve brojniji, veći i raskošniji. Vrtovi vremenom postaju statusni simboli te pokazatelji ugleda i bogatstva pojedinih plemićkih obitelji kao što je to bio slučaj s bogatom bankarskom obitelji Medici u Firenci. Utilitarna funkcija nestaje gotovo u cijelosti te vrtovi i perivoji postaju mjesta u kojima se provodilo slobodno vrijeme, šetalo i družilo s obitelji i prijateljima. Bitna razlika u odnosu na prijašnja razdoblja jest mogućnosti uživanja u vrtu ili tzv. *concupiscentia oculorum*, na koju osobito srednjovjekovna religioznost nije gledala blagonaklono.⁶⁴ Tako je primjerice vila u Trebbiju⁶⁵ služila kao mjesto okupljanja za lovce, ali i kao mjesto različitih društvenih okupljanja, kao što su balovi ili koncerti. Takva okupljanja održavala su se prije svega u ljetnim mjesecima, što

⁶² Ugrenović, *Trsteno*, 23.

⁶³ Milić, „Vrtovi rane i visoke renesanse“, 126.

⁶⁴ Maria Rosaria Iacono, „Cenni di storia dei giardini“, <http://www.ambientece.arti.beniculturali.it/soprintendenza/didattica/2006-07/Giardini/Cenni%20di%20storia%20dei%20giardini.htm> (20.1.2015.).

⁶⁵ Jedna od prvih vila obitelji Medici koja se nalazila izvan Firence.

potkrepljuje i sljedeći izvor. Pierfrancesco de' Medici je 2. kolovoza 1443. godine poslao pismo svome bratu u Careggiu, u kojemu ga moli da mu pošalje gajde u Trebbio, budući da dosta žena dolazi na nedjeljnu zabavu.⁶⁶

Slika 1. Vila u Carregiu (The Medici Villas: Complete Guide)⁶⁷

Vrt se pomalo oslobađa srednjovjekovne zatvorenosti i otvara se prema prirodi, a terase, fontane, skulpture i odrine postaju sve brojniji.⁶⁸ Renesansni vrt čine tri glavne komponente, a to su: bilje, voda i kamen. U talijanskim je vrtovima voda zauzimala istaknuto mjesto. Talijanski renesansni vrtovi, osobito oni na brežuljkastim i plodnim padinama u okolici Firence i Rima bili su bogati izvorima slatke vode te su obilovali različitim vodenim atrakcijama poput fontani, česmi, špilja, itd. Koliko je fenomen vode bio bitan u talijanskim vrtovima dokazuje i definicija danskog povjesničara umjetnosti Soerensena koji talijanski renesansni vrt definira kao „stilizirani gorski potok“.⁶⁹ Zahvaljujući prisutnosti vode vrtovi u Italiji odisali su svježinom u vrijeme ljetnih sparina ostavljajući u isto vrijeme, kao osebujan dinamični element, snažan dojam na posjetitelja. Sa botaničkog pak aspekta, vrste koje su dominirale ovakvim vrtovima bile su u prvom redu zimzelena drveća poput lovora, zelenike (šimšira) i drugih ukrasnih grmova koji su bili pogodni za živicu, obrezanu po strogim geometrijskim oblicima. Što se pak tiče stabala, najviše se uzgajaju stabla visokoga uzrasta te

⁶⁶ Raffaella Fabiani Giannetto, *Medici Gardens From Making to Design* (Philadelphia:University of Pennsylvania Press, 2008.), 23.

⁶⁷ Giusto Utens oslikao je četrnaest luneta na kojima su prikazane vile dinastije Medici. Zahvaljujući Utensu možemo znati kako su vila i vrt originalno izgledali i zbog toga ove lunete nemaju samo iznimnu umjetničku vrijednost, nego i onu dokumentarnu.

⁶⁸ Milić, „Vrtovi rane i visoke renesanse“, 126.

⁶⁹ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 87.

gustih i širokih krošanja, a prednost se daje vazdazelenim stablima kojih je bilo dosta na području Mediterana. Za ovu namjenu najbolje su odgovarali čempresi, borovi, lovori i česmike.

Za promatranje povijesti nastanka talijanskih vrtova važan je Petrus Crescencius koji je napisao opsežnu knjigu koja je nastala kao kompilacija rimskih klasika u kojoj govori o poljoprivredi osvrćući se i na vrtove. Navodi kako oni utječu na psihičko stanje čovjeka te raspravlja o uzgajanju vazdazelenoga bilja, šišanju grmlja i krošanja, te o vidicima i klimi. Iako se knjiga uglavnom bazira na teoriji, u njoj ima i dosta praktičnih savjeta.⁷⁰ Geometrijsko obrezivanje stabala i grmova zagovarao je i firentinski arhitekt Leone Battista Alberti⁷¹ koji se također inspirirao klasičnim piscima poput Plinija te je poticao umijeće ars topiaria, odnosno stari običaj rezanja šimšira koji je bio poznat već u Starome Rimu gdje su za taj posao bili zaduženi posebni stručnjaci zvani topiarii. Talijanska je renesansa bila zanesena klasičnim starinama te uvodi arhitektonsku notu u vrtlarsko umijeće čime hortikultura i arhitektura postaju tijesno povezani. Bilje se počinje percipirati kao arhitektonska materija te se s kamenim elementima slijeva u jednu arhitektonsku cjelinu. Živice, pergole, cvjetnjaci i gajevi prožimlju se sa statuama, belvederima, zidovima, fontanama i grotama. U razdoblju renesanse zelenilo dakle opet postaje strogo oblikovani arhitektonski element što se ogleda u načinu na koji se od raslinja izrađivalo živice, zelene zidove te u rezanju i uobličavanju u željene figure. Iako je već kod srednjovjekovnih klaustarskih vrtova bio uočljiv geometrijski pristup, geometrijska načela svoju su punu potvrdu nakon antike doživjela tek u razdoblju renesanse što se očituje u već navedenom korištenju pravilnih geometrijskih likova u uređenju te u raščlanjivanju vrtinoga prostora po načelima simetrije.

U sedamnaestom stoljeću sve više dolazi do izražaja biljka kao najvažniji element pri uređenju vanjskih prostora. Vremenom jača tendencija stapanja vrta s bližom okolicom te se njegova površina sve više povećava čime se nastojalo pokazati stečeno bogatstvo i status u društvu. Ono što razlikuje talijanski vrt sedamnaestog stoljeća od vrtova iz prethodna dva stoljeća jest inzistiranje na bilju koje je moralo biti privlačna i neobična izgleda, no ne nužno i korisno. Sve navedeno dovelo je do napuštanja arhitektonske produhovljenosti, a na ranije razdoblje podsjećale su tek zelene livade okružene stablima lovora i mrče gdje su se održavali

⁷⁰ Ugrenović, *Trsteno*, 23-24.

⁷¹ U svojim djelima *O familiji* i *O arhitekturi* nastojao je pobuditi interes i smisao za ljepotu vrtova, parkova i vila. Smatrao je da bi se u svakome vrtu trebali nalaziti čempresi ovijeni bršljanom, lovori, četruni, tise, kameni likovi i potočić, te da je vrt predvorje kuće koji s njome čini nedjeljivu cjelinu.

sastanci književnika i drugih umjetnika.⁷² Kroz cijelo ovo stoljeće talijanski su umjetnici bili pozivani u mnogim drugim zemljama kako bi i one mogle vjerno slijediti talijanski model uređenja vrtova. Model renesansne vile i pripadajućeg specifičnog vrta do te su se mjere proširili da ju je svaki europski vladar ili moćnik koji je držao do svoga društvenog statusa, morao imati. To je razdoblje u kojemu se vodi pravo „natjecanje“ između bogataških obitelji u tome koja će od njih imati ljepši i raskošniji vrt, kao odraz svoje moći i kulture. Najbolji primjer za to svakako je obitelj Medici koja je vladala Firencem, te imala brojne vile kako u samome gradu, tako i u njenoj bližoj ili daljoj okolici. Neke od njihovih najpoznatijih i najimpozantnijih posjeda nalaze se u Castellu, Careggiu, Fiesoliju, Petraie, Trebbiju, Cafaggioliju te obiluju brojnim fontanama, terasastim vrtovima najčešće povezanim lođama, skalnadama te drugim elementima od kojih je svaki u sebi krio i neko simboličko značenje.⁷³

4.4.1. Vile u Firenci i Rimu

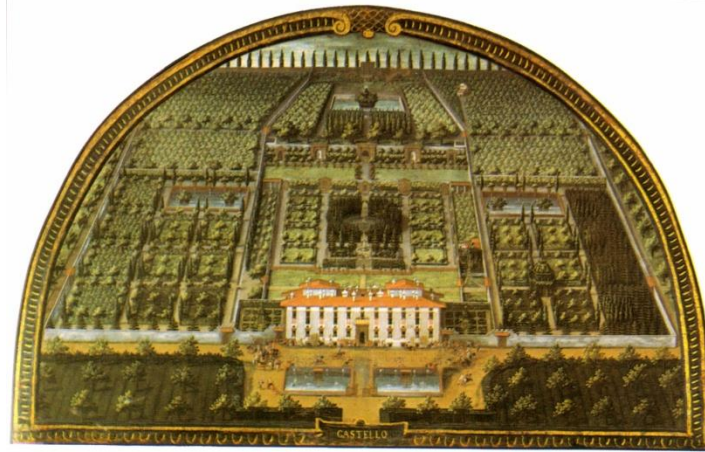
Vrtovi u Firenci i Rimu najčešće su bili podijeljeni na pravilne i simetrične kvadrate unutar kojih je bilo osigurano mjesto za cvijetnjak omeđen niskom zimzelenom živicom. U unutrašnjosti vrta nalazili su se različiti kipovi te arhitektonski elementi, kako oni od kamena, tako i oni *isklesani* od stabala ili grmova (već spomenuta *ars topiaria*). Obilovali su brojnim fontanama, terasastim vrtovima najčešće povezanih lođama, skalnadama te drugim elementima od kojih je svaki u sebi krio i neko simboličko značenje.⁷⁴ Kao primjer raskošnoga vrta koji u sebi nosi snažno simboličko značenje može se navesti vrt Vile Castello u okolici Firence. Primjerice vrt Vile Castello predstavlja primjer zrelog renesansnoga vrta koji obiluje ne samo kipovima, fontanama i umjetno stvorenim špiljama, nego i simbolikom. U vrtu se nalaze brojni kipovi koji prikazuju pripadnike obitelji Medici te na taj način simboliziraju moć ove dinastije. Kroz neopterećenu šetnju vrtom nastojalo se impresionirati posjetitelja veličinom i značajem ove dinastije koja je vladala Firencem. Slavnu fontanu koja prikazuje borbu Herkula i Antaios projektirao je jedan od najvećih arhitekata toga vremena, Nicolo Tripolo. Fontana je također prepuna simbolike. Prikazuje Herkula koji je uz pomoć svoje lukavštinom uspio pobijediti Antaios, dotada nepobjedivoga mitskog čudovišta čime simbolizira pobjedu Cosma de Medicija nad njegovim suparnicima koji su ga pokušali svrgnuti s vlasti nedugo nakon što je postao vojvoda. Baš poput Herkula, i Cosimo je svoje

⁷² Ugrenović, *Trsteno*, 260.

⁷³ Marchetti, *L'evoluzione storica del giardino rinascimentale e barocco in Europa*, 168., http://greenlondonlus.altervista.org/php5/Contebuti/Giardino_rinascimantale.pdf (14. 3. 2018.)

⁷⁴ Ibid.

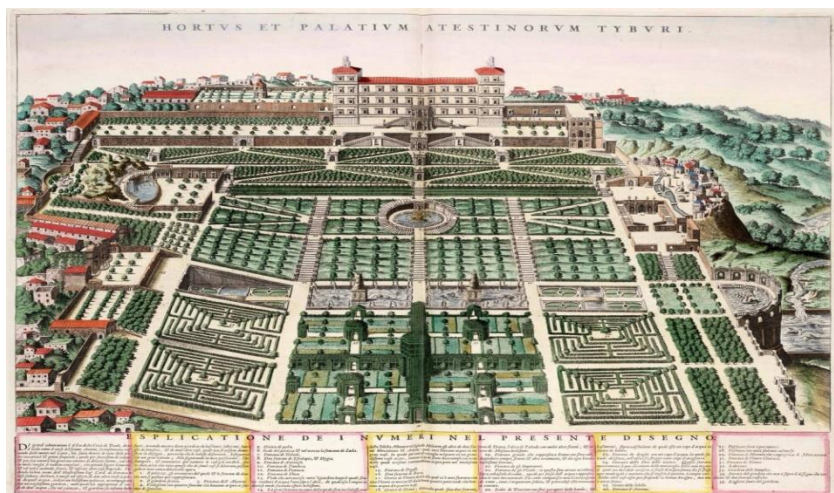
suparnike porazio zahvaljujući prvenstveno svojoj mudrosti, a tek onda snazi i moći.⁷⁵ Vrt vile Castello izvrstan je primjer za i razvijen hidraulički sistem i obilje vode što je karakteristika vrta kasne renesanse. On je sadržavao mnoštvo tzv. *giochi d'acqua* koji su služili da bi zabavljali samoga vojvodu, ali i njegove goste. Poznat je primjer već spomenute špilje koja se mogla zaključati iznutra i pritiskom na gumb bi se aktivirala voda iz skrivenih pipa koja bi prskala iznenađene goste.

Slika 2. Luneta Vile di Castello: nastala na zahtjev velikog vojvode Ferdinanda I., iz čega se vidi koliku je ulogu i važnost vrt imao u ono doba.

Svojim materijalnim i umjetničkim dosezima Papinski je Rim uspio zasjeniti Firencu, kolijevku renesanse. Vrtovi što ih grade kardinali i pape nastaju kao odraz moći i političkog prestiža rimske crkvene aristokracije te su stoga bili neusporedivo veći, monumentalniji i raskošniji od onih od firentinskih. Osobito se izdvajaju vrt vile Belvedere u Vatikanu na čijoj su izgradnji bili angažirani Bramante i Rafael te vila d'Este u Tivoliju s alejom sto fontana.

⁷⁵ Isabella Lapi Ballerini, *The Medici Villas; Complete Guide*, (Florence: Giunti, 2003.), 33.

Slika 3. Villa d'Este 1560-1575.

4.5. Osobitosti dubrovačkog renesansnog vrta

Dubrovački renesansni vrt nastao je i razvijao se istodobno s talijanskim renesansnim vrtom. Utjecaj Italije na dubrovačke vrtove je neosporan, no zbog drukčijih pejzažnih osobitosti, drukčijeg stanja društvenih odnosa te drukčijeg materijalnog i društvenog stvaralaštva na dubrovačkom se području razvio specifičan vrt kao tipološka osobitost u vrtnoj umjetnosti renesanse.⁷⁶ Dubrovački vrtovi površinom nisu bili veliki, bili su ograđeni zidovima, podijeljeni šetnicama na manja polja (insule) te su izrazito arhitektonski koncipirani s mnogo arhitektonskih elemenata poput zidova, terasa, kanala, stepenica, stolova, fontana, te odrina koje su bile prepoznat motiv dubrovačkog renesansnog vrta.⁷⁷ U njima su se najčešće sadile naranče, limuni, lovori, mirta, šipak, loza, čempresi i bršljan.

Za razliku od talijanskih, kod dubrovačkih renesansnih vrtova geometrijska načela nisu bila u tolikoj mjeri dosljedno provođena. Dubrovačke vrtove ne obilježava geometrijska strogost i upravo je ova slobodnija primjena geometrijskih načela jedna od glavnih osobitosti koja ih razlikuje od talijanskih vrtova iz ovoga razdoblja. Tomu je nedvojbeno pridonio tijesan i ne suviše pogodan krševiti teren koji je uvelike utjecao na to da geometrijska načela nisu imala ni približno toliki odraz kao što je to slučaj u talijanskim i drugim europskim vrtovima iz razdoblja renesanse, a koja su osobito došla do izražaja u francuskim baroknim vrtovima. Iako se dubrovački vrtovi nisu strogo držali geometrijskih načela, ona su ipak bila prisutna, što dokazuje primjena ravnih i pravocrtnih linija, kao i uzdužni i poprečni pravci koji su se najčešće križali pod pravim kutom.

⁷⁶ Ščitaroci, *Hrvatska parkovna baština*, 165.

⁷⁷ Ibid.

Glavna tri elementa od kojih su se renesansni vrtovi sastojali bili su zelenilo, kamen i voda. Dubrovačko područje je oskudijevalo pitkom vodom što se odrazilo i na uređenje vrtova. Stoga na ovome području nije bilo velikih vodenih atrakcija i fontani kao što je to bio slučaj s talijanskim vrtovima. Uglavnom su se gradile manje fontane ili pak zidne česme te se s vodom postupalo veoma racionalno. Putopisac Nicolas de Nicolai 1551. godine piše o bunarima i vodoskocima u gruškim ljetnikovcima. Serafino Razzi u XVI. stoljeću navodi da su neki vrtovi gruških ljetnikovaca bili spojeni s gradskim vodovodom koji je prolazio iznad Gruža prema Gradu. Leon Bodier 1604. godine također spominje neke česme i potoke u vrtovima.⁷⁸ Prirodni su nedostatak vode stoga u dubrovačkim vrtovima nadomještale morske vizure te je neposredan vizualni kontakt sa slikovitim otocima i zaljevima često djelovao gotovo nestvarno i ostavljao snažan dojam na svakoga tko bi njima šetao. Dubrovački ladanjski vrtovi nastojali su na najbolji način iskoristiti mogućnosti koje im je podarila priroda. Tako su neki ladanjski sklopovi bili su smješteni neposredno uz obalu te se more uvodilo u sam vrtni prostor. Najpoznatiji ljetnikovac takvoga tipa jest ljetnikovac Petra Sorkočevića na Lapadskoj obali u kojemu je ribnjak direktno povezan s morem koji ulazi ispod ogradnog zida vrta djelovanjem plime i oseke koji je ostao sačuvan do danas. Može se stoga zaključiti da ono što je za talijanske vrtove predstavljao izvor žive vode, u dubrovačkim je vrtovima predstavljao element sveprisutnoga mora.⁷⁹

Slika 4. Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu

⁷⁸ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 87.

⁷⁹*Ibid.*, 90.

Kamen, kao temeljna gradbena komponenta, bio je jedan od najvažnijih elemenata starih dubrovačkih vrtova, što proizlazi iz krškog zemljišta na kojemu su ovakvi vrtovi nastali. Vrtovi su bili ograđeni kamenim zidovima, terase-vidikovci također, doci su bili podzidani kamenim suhozidima, glavne staze također su bile obrubljene i popločane kamenom. U vrtovima su se nalazile i kamene klupe koje su mogle biti ugrađene u obrubne zidiće ili pak stajati samostalno. U nekim vrtovima još uvijek se može naći i pačetvorinast kameni stol kao što je to slučaj s vrtom Gučetića u Trstenom. Od kamena su također bile izrađene stilizirane posude, tj. vaze koje su se u Dubrovniku nazivale *pitarima*. Najčešće su bili postavljeni pred kućnim ulazima te po obrubnim zidićima terasa-vidikovaca ili na zidiće duž glavnih šetnjica gdje su bile ravnomjerno raspoređene u ritmu kamenih stuporeda. U njima je bilo zasađeno cvijeće i drugo zelenilo koje je trebalo pojačavati doživljaj ugone. Osim u kamenim pitarima cvijeće se sadilo u žare od pečene gline oker boje koje su se u Dubrovniku nazivale đarama. Na terasama koje su bile orijentirane prema moru često su bile u kamenu uklesane klupe za sjedanje i uživanje u vizurama usmjerenim prema pučini te slikovitim otocima i uvalama. Nad njima su bili podizani hladoviti paviljoni koji su služili kao paviljoni-vidikovci, kao što je to slučaj u Trstenome i mnogim drugim dubrovačkim ljetnikovcima.⁸⁰ Još jedan od prepoznatljivih elemenata dubrovačkoga renesansnog perivoja jest hodna površina od zbijene zemlje po kojoj se moglo šetati po svakom vremenu. Hodna površina od zbijene zemlje⁸¹ karakteristična je za talijanske perivoje te nosi naziv „terra battuta“ te se putem brojnih kulturnih i trgovačkih kontakata s Italijom proširila i na našu obalu.⁸² Sve navedene prepoznatljivosti dovele su do nastanka osobitog tipa renesansnog vrta kojega danas nazivamo *dubrovačkim renesansnim vrtom*. S obzirom na brojnost te oblikovna i prostorna obilježja renesansni vrt se smatra osobitom pojavom u okvirima europskog vrtno arhitektonskog stvaralaštva. Zanimljiva je i činjenica da je relativno velik broj renesansnih vrtova podignut na relativno uskom području Dubrovačke Republike. Do danas nisu pronađeni planovi i karte prema kojima bi se moglo pouzdano saznati stvaran izgled vrtova na ovom području iz toga vremena. Stoga se kao jedini autentičan izvor koristilo same povijesne vrtove. Od velikog značaja pri izvođenju zaključaka bile su austrijske katastarske mape iz 1837. godine koje prikazuju raspored vrtova.⁸³

⁸⁰ Ibid. 59.

⁸¹ Ovakva je vrsta hodne površine prisutna bila i u Gučetićevu perivoju,

⁸² Kovačević, *Perivoj Gučetićeva ljetnikovca u Trstenom*, 57.

⁸³ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 7,8.

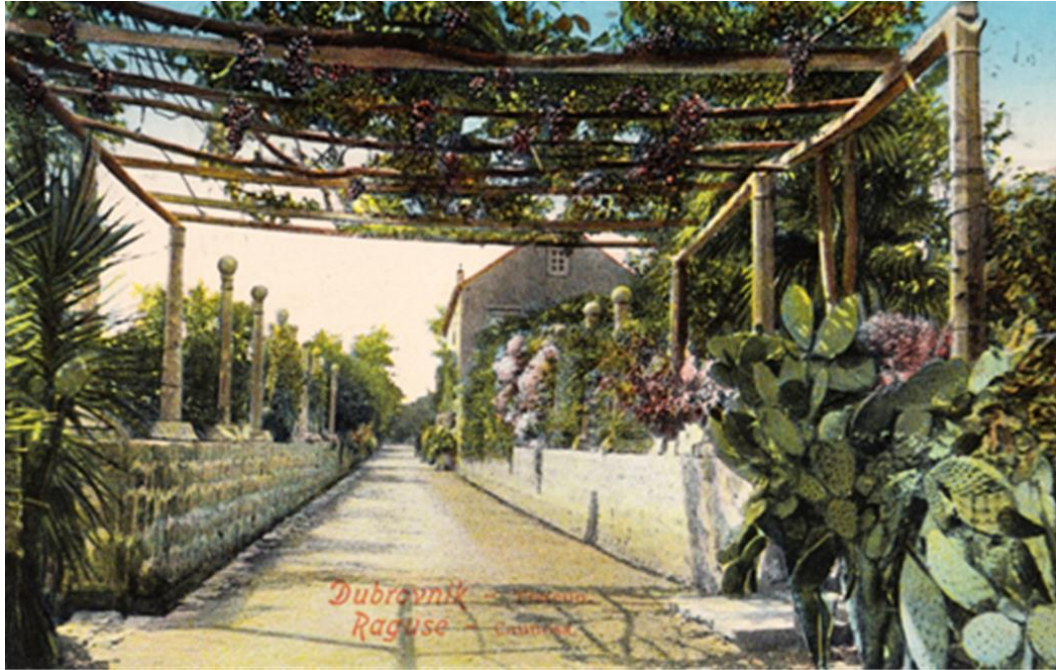
4.5.1. Odrina kao prepoznatljiv i neizostavan element dubrovačkih vrtova

Odrina ili pergola bila je jedan od najprepoznatljivijih elemenata starih dubrovačkih vrtova te općenito obilježje mediteranskih perivoja gdje se održala od prapočetaka do danas.⁸⁴ Natkrivala je predvorja, šetnice i vidikovce te je najčešće bila prekrivena gustim lišćem vinove loze. Najčešće je bila postavljena tako da natkriva pristupe kako bi se moglo sakriti od sunca i vrelina te je stoga služila kao mjesto za odmor, predah, ali i sastanke. U ranijim stoljećima potporni stupovi za odrine su najvjerojatnije bili primitivnog izgleda i izrađeni od drveta, te se iz toga razloga uglavnom ne spominju u dokumentima jer nisu predstavljali naročitu vrijednost te ih je mogao izraditi svaki vrtlar. U službenim arhivskim dokumentima počinju se spominjati tek kada se počinju izrađivati od kamena o čemu svjedoče brojni ugovori između naručitelja i klesara. Naime ovako izrađeni kameni stupovi kreirali su elegantne kamene aleje čija izrada nipošto nije bila jeftina.⁸⁵ Imala je vrlo značajnu ulogu kao element koji predstavlja kućni prostor produžen u vrt. Dakle, povezivala je vrt s ljetnikovcem, ali i pojedine dijelove vrtog prostora među sobom.⁸⁶ Pergole su nosili kameni stupovi koji su se nalazili uz rubove šetnjica. Bili su postavljeni u pravilnim razmacima, a nosili su drvenu konstrukciju po kojoj je raslo zelenilo penjačica koje ih je nadvisivalo. Kao pravi zeleni trijem koji zasjenjuje glavne šetnjice odrina je omogućavala ugodnu šetnju vrtom i u doba vrućina. Kao osobita vrtna komponenta već u srednjem vijeku bila je odrina vinove loze koja se doduše u mediteranskim zemljama javljala već u antičko doba.

⁸⁴ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 56.

⁸⁵ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 41.

⁸⁶ *Ibid.*, 68

Slika 5. Odrina Gučetićeve ljetnikovca (Zbirka starih razglednica Arboretuma HAZU Trsteno)

Ono po čemu se dubrovački vrtovi razlikuju od svih ostalih jesu niski zidovi koji omeđuju staze te nose stupove s odrinom prekrivajući na taj način cijele sustave šetnica. Na glavnu se šetnicu usporedno i okomito nižu sporedne šetnice zatvarajući pravokutna ili kvadratna polja.⁸⁷ Kod nekih ljetnikovaca koji su imali bogato raščlanjen sustav odrina vrtovi su bili pretvoreni u intimni prostor u kojemu se život odvijao okružen osvježavajućim zelenilom i na taj način pružao ugodu kućnog prostora na otvorenom gotovo punih sedam mjeseci u godini. Iako je na izgled ladanjskih vrtova neosporan utjecaj imala susjedna Italija, pergole u talijanskim vrtovima nisu imale ni približno toliku važnost kao što je to bio slučaj u dubrovačkim. U Italiji su se pergole češće javljale u ponekim vrtovima 15. stoljeća, a rjeđe u onima iz kasnijeg razdoblja. Bila je primjerice prisutna kod nekih vila obitelji Medici koje je projektirao Michelozzo kao što su vrtovi vila Cafaggiolo i Trebbio u okolici Firenze.⁸⁸ U 16. stoljeću u Italiji se one javljaju još samo iznimno kao primjerice u vrtovima vile Petraia i vile Ambrogiana u Toskani, no ni tu nisu imale značajniju ulogu te su s vremenom iščeznule i ostale zabilježene samo na slikama.⁸⁹ Odrina je dakle osim proizvodnje grožđa imala i funkciju pružanja ugone jer je poput krošanja naranči, murvi, oraha i drugih stabala koji su se

⁸⁷ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 57.

⁸⁸ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 71.

⁸⁹ Ibid.

nalazili u tzv. korisnim vrtovima pružala zaštitu od vrućine te služila kao mjesto sastajanja u sparnim ljetnim danima.

5. TRSTENO KROZ POVIJEST

Trsteno je mjesto smješteno 20-ak kilometara sjeverozapadno od Dubrovnika, u podnožju kamenih masiva Velikog i Malog Stola te Vračevog⁹⁰ brda sličnoga piramidi odakle se blago spušta sve do mora gdje se nalazi mjesna lučica. Trsteno leži na zaravni odakle se pruža pogled na more i elafitske otoke Koločep, Šipan i Lopud i otočić Rudu koji zatvaraju prostrani amfiteatar Kalamotskoga kanala. Život je na ovome području tekao neprekidno o čemu svjedoče kameni fragmenti iz doba neolitika, antike i kršćanstva. Prve nastambe na ovim prostorima nalazile su se u špiljama po okolnim brdima te su iz ovoga doba pronađene brojne gomile i gradine. Na području Dubrovačkoga primorja živjelo je pleme Plereja koje se bavilo uglavnom stočarstvom, lovom i poljodjelstvom te je počelo graditi prve kuće i naselja. U 5. i 4. stoljeću prije Krista dolaze u doticaj s naprednom civilizacijom starih Grka koji su plovili uz Jadransku obalu te od njih preuzimaju naprednu tehniku brodogradnje te uzgoj maslina i vinove loze. Njihov način života promijenio se dolaskom Ardijejaca koji su zagospodarili cijelim područjem od Neretve do današnje Albanije. Budući da su se bavili gusarstvom i pljačkama često su dolazili u sukob s Rimljanima. Nakon što je kraljica Teuta ubila njihova poslanika Rimljani ulaze u otvoreni rat s Ardijejcima i zadaju im konačan poraz 167. pr. Kr. te ih potiskuju u unutrašnjost. Vladavina Rimljana trajala je oko 750 godina i donijela je brojne gospodarske i društvene promjene. Počinju se graditi velike prometnice te dolazi do razvoja obrta i trgovine. Stara je ilirska religija nestala pod utjecajem rimskih božanstava, a nakon Milanskoga edikta počinje se značajnije širiti kršćanstvo o čemu svjedoči i ranokršćanski kapitel koji se nalazi u župnoj crkvi u Trstenome.⁹¹ U 7. stoljeću dolaze Slaveni među kojima se izdvajaju Hrvati koji su se organizirali u nekoliko teritorijalnih političkih jedinica čime se Primorje uklopilo u Zahumlje koje se na moru prostiralo od Dubrovnika do Neretve te na istoku do Sutjeske. Kada su se Slaveni doselili donijeli su i svoja vjerovanja u prirodne sile, no nakon dva stoljeća ipak su, u doticaju sa starosjediocima, odbacili svoja pogana vjerovanja i prihvatili kršćanstvo. Nakon ratnih su osvajanja Dubrovnik

⁹⁰ Nazvano prema svecima i vračima Kuzmi i Damjanu za koje se pretpostavlja da su bili prvi parci Trstenoga. Danas se umjesto naziva Vračevo brdo ustalio i naziv Bračevo brdo nastalo promjenom izgovora tijekom vremena.

⁹¹ Josip Lučić, *Iz prošlosti dubrovačkoga kraja u doba Republike*, (Dubrovnik: Biblioteka »d« časopisa Dubrovnik, 1990.), 16-20.

i Bosna 1326. godine podijelili Humske zemlje čime je Primorje pripalo Bosni, no Dubrovnik time nije odustao od nauma da ovo područje postane njegov teritorij što će se ostvariti 1399. godine.⁹²

5.1. Etimologija imena i narodna predaja/legende

Toponomastički gledano, ime Trsteno vjerojatno vuče korijene od riječi trst, trstika. Talijanska inačica Trstenoga glasi Cannosa, što također odgovara riječi cana gentile, odnosno latinskoj riječi *Arundo donax* L, što označava trstiku.⁹³

Legenda o nastanku imena Trsteno govori kako je u početku prvo postojalo maleno naselje Popađe koje se nalazilo u podnožju Vračeva brda te je bilo dosta uvučeno kako ne bi bilo vidljivo s mora. Naime u to doba postojala je velika opasnost od različitih pljačkaša te osobito od gusara Saracena koji su pljačkali i palili sve pred sobom. Od sela Popađe do mora postojao je put uz koji je rasla velika šuma te šikara i trstike. Legenda kaže da je neki lovac išao u lov sa svojim psom. Pas je naganjajući divljač zašao duboko u šikaru iz koje je izašao potpuno mokar, kao da se kupao. Po povratku je lovac ovu zgodu ispričao svojim seljanima koji su zatim otišli sjeći šikaru u potrazi za vodom. Ubrzo su pronašli jaz u kojemu se voda zadržavala te nije dalje tekla. Zbog toga su posjekli svu šikaru i trstiku te našli obilan izvor vode. Tom su mjestu stoga nadjenuli ime Trsteno. Kada se smanjila opasnost od gusarenja neki iz sela Popađa naselili su se oko izvora i time udarili temelje novoga sela kojega po trstici koja je tu rasla nazvaše Trsteno.⁹⁴ U narodnoj predaji Trstenoga trstike se spominju i vezano uz legendu o izgradnji crkvice Gospe na vodi koja kazuje da su sliku Bogorodice seljani pronašli u trstikama te je prenijeli u crkvu Sv. Vida, no slika je iz crkve ubrzo nestala. Nakon nekoliko dana ponovno su je pronašli u trstikama. Nakon što se ova epizoda nekoliko puta ponovila, odlučili su na tom mjestu sagraditi kapelicu u čast Gospi.⁹⁵

Na našoj obali još je nekoliko lokaliteta koji u svom korijenu imaju riječ trst: Trstenik na Rabu, Trstenik na Korčuli, u Kornatima i na Pelješcu, Trstena na Cresu i Braču, Trstina na Pagu, Trstenica na Velom otoku, Trsteno na Korčuli. Nekadašnja dubrovačka županija na području današnjeg Orebića također se zvala Trstenica.⁹⁶ Naziv obližnjeg otoka Koločepa ili Kalamote koji se vidi iz Trstenoga također se može izvesti iz latinske riječi *calametum*, što u

⁹² Ibid., 24, 29.

⁹³ Ugrenović, *Trsteno*, 12.

⁹⁴ Ilenko Laptalo, „Trsteno: predaje, legende, običaji, sadašnjost“ u: *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka*, (Dubrovnik: IX/ 2006.), 231.

⁹⁵ Ibid., 233.

⁹⁶ Ugrenović, *Trsteno*, 12.

prijevodu znači zemljište obraslo trskom (*calamus*) ili zemljište ograđeno trstenim pleterom. Taj naziv jednako tako potvrđuje prisutnost i raširenost ove vrste vegetacije koja se odrazila i na toponimiku ovoga kraja. Nadalje, naziv Elafiti nalazimo još u Plinija te njegovi *Elaphitides* znači zemlju bogatu jelenima. Iz toga možemo izvesti zaključak da su naši krajevi u vrijeme dok su bili pod grčkim utjecajem bili prekriveni šumama, no postupno naseljavanje i razvoj poljoprivrede dovodio je do sječe i krčenja tla, zbog čega je ubrzo došlo do nestanka šuma. Ovaj proces mnogo se ranije i mnogo intenzivnije odvio u neposrednoj okolini Dubrovnika nego što je to bio slučaj s područjem Trstenoga koji se nalazio na novostečenom teritoriju, tzv. *terre nuove*.

5.2. Nove zemlje – *Terre nuove*

Teritorij Dubrovačke Republike imao je neobičan geografski položaj i oblik s obzirom na to da mu je priroda dodijelila veoma tijesne i krute granice. Sa sjeverne i sjeveroistočne strane izdizao se planinski masiv, a sa zapadne i jugozapadne strane opasivalo ga je Jadransko more. Površinom je Dubrovačka Republika bila razmjerno mala, no na tom uskom i malom prostoru živjelo je dosta stanovništva čije je potrebe za život valjalo osigurati.⁹⁷ Iako je zaleđe Republike bilo bogato šumama, divljači, rudom, drvetom i drugim sirovinama ono je bilo teško dostupno i prohodno. Stoga je bilo logično da se Dubrovčani orijentiraju na morske puteve te tako ostvare komunikaciju i trgovinu s državama prvenstveno na Jadranskom moru, ali i šire, s mnogim državama na Sredozemnom moru.

Najstariji dubrovački teritorij zauzimao je područje između Kantafiga (zapadni dio Gruža) pa do Višnjice. Vremenom se Dubrovačka Republika širila na nove teritorije te tako u devetom stoljeću u sastav ulazi područje Astoreje odnosno Šumet, Župa, Rijeka dubrovačka, Zaton s Poljicem, a uskoro i Elafitsko otočje. Za svoje posjede u Astoreji Dubrovčani su morali plaćati danak vladarima u Zahumlju i Travunji te je često dolazilo do pograničnih sporova. Kako bi osigurali prosperitet, bilo je potrebno steći više zemlje te je stoga dubrovačka vlada nastojala proširiti svoje granice pazeći pri tome na to da donosi mudre odluke te vodi politiku ekvilibrija i neutralnosti. Godina 1333. bila je veoma važna jer Dubrovčani dolaze u posjed Stona koji kupuju od Stevana Dušana i Stjepana Kotromanića. Zbog svoje strateške važnosti Ston je postao drugi grad Republike te se njegove zidine učvršćuju u 15. stoljeću. Kako bi ostvarili izravnu kopnenu vezu sa Stonom i Pelješcem te ujedno osigurali svoje trgovačke puteve sa zaleđem, Dubrovačka Republika, putem svoje

⁹⁷ Ugrenović, *Trsteno*, 15.

vješte diplomacije, dobiva od bosanskoga kralja Stjepana Ostoje područje od Orašca do Stona. Konačna primopredaja izvršena je 14. veljače 1399. čime Dubrovačka Republika dobiva zemlje od Kurila do Stona sa selima, zaseocima, ljudima, šumama, vodama i ostalim, a kralj Ostoja zauzvrat dobiva 1500 dukata, kuću u Gradu te dubrovačko građanstvo.⁹⁸ Taj teritorij, odnosno nove stečevine, u historiji je poznat pod imenom „nove zemlje“, „Terre nuove“. Upravo na navedenom prostoru nalazi se Trsteno koje je počelo privlačiti pažnju dubrovačke vlastele te će obitelj Gučetić tu uskoro izgraditi svoje ladanjsko imanje iz kojega će naposljetku nastati glasoviti arboretum.

5.2.1. Agrarne prilike u Novim zemljama

Teritorij novih zemalja⁹⁹ podijeljen je na 29 decena te je većina zemljišta razdijeljena između dubrovačke vlastele, a samo je manji dio pripao pučanima. Izuzetak od ove podjele činili su pašnjaci za ispašu stoke, putevi, prostori oko crkvi, izvori, lokve i ostale tekućice, kao i drugi prostori koji su smatrani od zajedničkoga javnoga dobra. Pri ovoj se podjeli vodilo računa o tome da svatko dobije zemlju podjednake poljoprivredne vrijednosti te je stoga svatko dobio čestice zemlje u raznim područjima. Baštici su tako ostali bez svojih posjeda te su mogli ostati na posjedu samo pod uvjetom da pristanu postati kmetovima novoga gospodara. Oni koji na to nisu pristali bili su izgnani iz Primorja. Dotadašnja je dakle vladajuća klasa u potpunosti lišena svojih posjeda, čime je Dubrovačka Republika nastojala prekinuti sve veze i dokinuti sva obilježja prethodne vlasti.¹⁰⁰ Prvotni prostor Dubrovačke Republike, odnosno prostor Astoreje i otoka, predstavljao je najnjegovaniji dio dubrovačkog teritorija na kojemu su se uzgajale najintenzivnije poljoprivredne kulture. Stoga je ovo područje bilo veoma zanimljivo dubrovačkoj vlasteli koja je tamo imala svoje zemljišne posjede i vinograde. Kako bi zaštitili vlastite interese te onemogućili konkurenciju u proizvodnji i prodaji vina, dubrovačka je aristokracija donijela niz zabrana vezanih uz uzgoj vinove loze. Primjerice, donesena je odluka da se na području Stona mogu zadržati dosadašnji vinogradi, ali se zabranjuje njihovo daljnje širenje. S druge pak strane na području novih zemalja vinogradarstvo je bilo u potpunosti zabranjeno te se vinova loza smjela podići samo uz odrinu oko kuće i to samo ako ne prelazi četvrtinu zlatice. Poznato je da je za Dubrovnik i

⁹⁸ Lučić, Iz prošlosti dubrovačkog kraja u doba Republike, (Dubrovnik: Biblioteka „d“ časopisa Dubrovnik, 1990.), 346.

⁹⁹ Terre Nove, Primorje

¹⁰⁰ Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808. Knjiga 1.* (Zagreb: Matica hrvatska, 1980.), 304.

okolice iznimno važno bilo pitanje uvoza i nabavke žita koje se nabavljalo uglavnom iz Apulije. To je bio još jedan od razloga zbog kojih je dubrovačka vlada na novim teritorijama željela suzbiti sadnju vinove loze, a umjesto toga potaknuti proizvodnju žita kako bi barem donekle smanjila uvoz. Kako bi se Grad opskrbio živežnim namirnicama, Dubrovačka je Republika zagovarala boravak vlastele na ruralnim područjima, a sve u svrhu unapređivanja poljoprivredne proizvodnje.¹⁰¹ Stoga je bilo poželjno da zemljoposjednik bude prisutan na imanju kako bi mogao nadgledati poslove u vrijeme obavljanja najbitnijih poljodjelskih radova. Tako nastaju prva poljska doba na kojima vlastela gradi svoje ljetnikovce koji su se od ostalih seoskih kuća razlikovali po svom lijepom uređenju, veličini i reprezentativnosti. Najviše ladanjskih rezidencija nalazilo se na starijem dubrovačkom teritoriju, dok se izvan ovog područja podiže tek manji broj ljetnikovaca s vrtovima i to na području koje se nalazi u samoj blizini Astoreje: od Orašca, preko Trstenoga do Brsečina.¹⁰² Ladanjske rezidencije nisu imale isključivo utilitarnu funkciju te su osim za nadgledanje poljoprivrednih radova služile dubrovačkoj aristokraciji i za dokolicu.

Pored obavljanja poslova vlasnici imanja mogli su se također prepustiti uživanju te tako spojiti ugodno s korisnim. Na svojim ladanjskim posjedima uglavnom su se zadržavali u toplijim mjesecima kada bi se okupljala cijela obitelj s prijateljima. Vlasnici ladanjskih imanja, dubrovačka vlastela i bogati pučani, bavili su se unosnim poslovima poput trgovine, pomorstva i državnih poslova zbog čega su često boravili u razvijenim zemljama Europe. Tako su imali priliku doći u doticaj s najnovijim tekovinama iz područja poljoprivrede te su nova saznanja mogli prenijeti i primijeniti na vlastita imanja.¹⁰³ To je samo potvrda teze da je humanistička renesansna misao u potpunosti zahvatila Dubrovačku Republiku rezultirajući tijesnim odnosom između podizanja ladanjskih sklopova i pažnje koja se pridavala poljoprivredi i vođenju zemljoposjeda. Razdoblje u kojemu su se najviše podizala ladanjska imanja jest period XV. i XVI. stoljeća što se ujedno poklapa s periodom u kojemu je poduzetnost vlastele dosegla svoj vrhunac pa je shodno tome mogla osigurati znatna sredstva za ladanjska zdanja i pripadajuće im vrtove.¹⁰⁴

¹⁰¹ Cvito Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja*, (Split: MH, 1966.) 26, 37.

¹⁰² Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 51.

¹⁰³ *Ibid.* 16.

¹⁰⁴ Već početkom XVII. stoljeća javit će se prvi znakovi dekadencije kod vladajuće vlastele koja počinje ekonomski sve više zaostajati. Prestaje izravno sudjelovati u privrednom razvoju te živi uglavnom od prethodno stečene zemlje i novca uloženoga u talijanske banke i domaće brodogradnje. Budući da se novi kapital nije stjecao, stari kapital se veoma brzo trošio što je dovelo do slabljenja gospodarske moći vlastele. Stoga su njihovo mjesto sve više zauzimali imućni pučani koji osim što se bave pomorstvom i trgovinom, sve se više posvećuju i privredi te kupovanju novih zemljišta (Foretić, str. 222. Knjiga druga.)

6. KULTURA LADANJA

Baš kao u susjednoj Italiji, i dubrovačke su imućne obitelji sve češće boravile izvan zidina užurbanog i zbijenog grada te su dobar dio godine provodile u svojim ljetnikovcima na ladanjskim imanjima gdje se uređeni vanjski i unutarnji prostor stapa s okolnom prirodom. Ljetnikovci su „dio humanističkog nasljeđa, čiji korijeni leže u povijesnoj tradiciji istočnojadranske obale još od vremena Grka i Rimljana.“¹⁰⁵ Na nastanak i brojnost dubrovačkih ljetnikovaca utjecao je splet društvenog ozračja, ekonomskih prilika i kulturnog napretka koji je vladao u Dubrovniku. Gradili su ih dubrovački patriciji koji su bogatstvo stečeno uglavnom trgovinom u XIII. i XIV. stoljeću uložili u zemljoposjede i svoje ladanjske kuće. Dubrovački ljetnikovci veoma su se razlikovali od gradskih kuća i palača. Na njihov način izgradnje uvelike je utjecao cilj kojemu su trebale služiti kao i obilje slobodnog prostora. Brojni ljetnikovci i perivoji u dubrovačkom kraju nastali su kao svojevrsan kontrapunkt zatvorenom i jasno definiranom prostoru obzidanoga grada te na taj način stvorili urbanističku cjelinu dubrovačkoga ladanja.¹⁰⁶ U gradovima je prostor bio stiješten pa su se građevine morale dizati uvis, dok su se na izvangradskim i ruralnim područjima građevine mogle razvijati u dužinu i širinu. Stoga su dubrovački ljetnikovci gotovo u pravilu bili jednokatnice koje su se nalazile okružene zelenom površinom vrta, odakle se najčešće otvarao pogled na morsku pučinu. Povijesni ih izvori navode kao *kuće izvan grada*, *domus* ili *case*, *palazzi*, te *palazzi di delizie*.¹⁰⁷ Njihova svrha bila je da budu središta iz kojih se upravlja poljskim dobrom. Zbog toga su se unutar ladanjskih sklopova nalazile i popratne gospodarske zgrade: spremišta za ulje i vino te mlinice tamo gdje je bilo voda tekućica. Osim toga ljetnikovci su naravno služili i razonodi te ugodi gospodarevoj. „Ljetnikovci su bili mjesta na kojima se duboko prožimalo gospodarstvo i kultura“.¹⁰⁸

Prigradski, a postepeno sve više i izvangradski prostor već je krajem XIII. stoljeća počeo poprimati osobine ladanja. Provedena istraživanja su pokazala da je već tada područje uz Grad, kao i područje Astoreje i Elafita bilo izrazito kultivirano. Dok su se na potonjima uglavnom uzgajali vinogradi, područje uz Grad bilo je u potpunosti utonulo u vrtove u kojima se uzgajalo različito bilje. Poznati su još pod nazivom *korisni vrtovi* jer su imali prije svega prehrambenu ulogu te su iz toga razloga najčešće nicali kako uz gradske, tako i uz seoske

¹⁰⁵ „Značajni krajobraz Rijeka dubrovačka“ http://www.ciopa.hr/rijeka_dubrovačka.htm (21.12.2017.)

¹⁰⁶ Ivan Šimić, Maja Anastazija Kovčević, „Studija postojećeg stanja vegetacije Arboretuma Trsteno“, (Dubrovnik: HAZU, 2007.), 248.

¹⁰⁷ Nada Grujić, *Dubrovačka ladanjska arhitektura 15. stoljeća i Gučetićev ljetnikovac u Trstenom*, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, (Split 34/ 1994.), 145.

¹⁰⁸ „Značajni krajobraz Rijeka dubrovačka“ http://www.ciopa.hr/rijeka_dubrovačka.htm (21.12.2017.)

nastambe. Nalazili su se neposredno oko grada, na Pilama, Dančama te Ilijinoj glavici. Jedna ulica na Pilama i danas nosi naziv *Između vrta*. Predstavljali su najvrednija te najbolje obrađena zemljišta na kojima su se uzgajale različite kulture poput voća i povrća, grmastog aromatskog bilja, stabla agruma, cvijeća te zeljastog i ljekovitog bilja. Oni su na prvome mjestu služili da zadovolje potrebe svojih vlasnika, dok se poljoprivredni višak prodavao na gradskoj tržnici. Za razliku od drugih područja koja su bila zasađena isključivo jednom kulturom, recimo vinovom lozom, korisni vrtovi su se zbog polikulturnog karaktera isticali i svojim izgledom koji je zračio ugodnom raznolikošću njegovanog zelenila te su predstavljali jedinstvenu prostornu pojavu.

Bliža okolica Dubrovnika bila je također već u srednjem vijeku utonula u pomno njegovane (korisne) vrtove koji su zbog svoje kultiviranosti i pitomosti sami po sebi zračili svojevrsnom ugodom. Brojne biljne vrste koje su u njima rasle međusobno su se razlikovale bojom, mirisom i oblikom te su kao element žive prirode prolazile kroz različite godišnje cikluse listanja, cvjetanja te sazrijevanja plodova. Neprestane mijene i dinamična narav vrtovog prostora također su doprinosili osjećaju ugone. Da su vrtovi već u XIII. stoljeću, osim za uzgoj bilja, služili i kao mjesta sastajanja, okrijepe i zabavljanja svjedoči odluka dubrovačke vlade da „suci ne smiju sa strankama piti u krčmama, ni po vrtovima“¹⁰⁹ Upravo su ovi brižno njegovani prigradski korisni vrtovi odigrali povijesnu ulogu kao preteča uređenim ladanjskim vrtovima namijenjenima prvenstveno ugodi. Sve češći boravci vlastele i njihovih obitelji na imanjima, terase natkrivene odrinama i podzidane međama, balkonate na pročelju ljetnikovaca, perivoji te malene kapelice koje su se uz njih podizale počeli su mijenjati dubrovački pejzaž dajući mu poseban ton.¹¹⁰ Stoga se pojavu uređenih kamenih kuća s njegovanim vrtovima i njihovim kamenim ukrasima koji se javljaju u drugoj polovici 14. stoljeća na predjelu Gruža i Lapada može smatrati prvim dubrovačkim ladanjskim imanjima.¹¹¹

¹⁰⁹ Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku*, (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1979.), 112.

¹¹⁰ Nada Grujić, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1991.), 30.

¹¹¹ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 44.

6.1. Društvene okolnosti koje su pogodovale utemeljenju ladanjskih imanja

Preduvjet za razvoj bilo koje zajednice jest postojanje razvijene materijalne osnove te visokog stupnja organiziranosti. Ako su te pretpostavke zadovoljene tada se može očekivati razvoj na svim područjima kao što su znanost, obrazovanje, umjetnost, itd.

Većina dubrovačkih ladanjskih imanja nastaje u „zlatno doba“ kada je Dubrovnik bio na vrhuncu ekonomskog, političkog i kulturnog procvata. Njegov je teritorij bio uglavnom zaokružen, a granice osigurane vještom diplomacijom te je život izvan gradskoga područja postao relativno siguran za život. Prije toga izvangradski posjedi i građevine nisu bili ni sigurni ni stalni.¹¹² Poneki su vlasnici imanja zbog čestih sukoba s okolnim stanovnicima zidali utvrde na svojim imanjima. Poznato je da su primjerice već 1325. godine onda već moćni Gučetići imali kulu koja je branila njihove zemlje na jednome od njihovih imanja.¹¹³

Dubrovačko je graditeljstvo bilo potaknuto privrednim i političkim usponom Republike. Ladanjska imanja koja nastaju u to doba rezultat su kulturnog, privrednog te osobito građevinskog napretka. Država je također vodila brigu o poljoprivredi te poticala zemljoposjedničke obitelji na uzgoj vinove loze, maslina, te raznog voća i povrća budući da je stanovništvo Grada trebalo opskrbiti potrebnim namirnicama. S obzirom na to da su kopnena, a osobito pomorska trgovina bile veoma riskantan posao, dubrovačka je vlastela osobitu pažnju posvećivala zemljoradnji te su sred svojih posjeda gradili kuće ladanjskog izgleda koje su imale i gospodarsku ulogu.¹¹⁴

Što je bio veći stupanj gospodarskog blagostanja to je više dolazilo do kulturnog procvata što se uvelike odrazilo i na samu kulturu življenja. Naime, u doba najvećeg procvata Dubrovačke Republike nastaju brojna značajna ostvarenja kako u graditeljstvu tako i u drugim područjima materijalnog i duhovnog stvaralaštva. Opće je poznato da je Dubrovnik doživio svoj najveći gospodarski i kulturni procvat tijekom XV. i XVI. stoljeća. Iz pomno uređenih vrtova iz ovoga razdoblja dade se iščitati stupanj dostignuća koje je kultura življenja u nekoj sredini dosegla u određenom povijesnom periodu te se shodno tome mogu izvoditi zaključke o stupnju gospodarske i kulturne razvijenosti određene zajednice. No, sva ova postignuća nisu se dogodila preko noći već je polagani uspon moguće pratiti već od XII. stoljeća kada dolazi do razvoja zanata i umjetničkih obrta. Tome je svakako doprinijela i politička samostalnost koju Dubrovnik posjeduje još od Zadarskog mira 1358. godine kada

¹¹² Tako je Malo vijeće zbog sigurnosnih i stratejskih razloga nekoliko puta tijekom 14. i 15. stoljeća donosilo odluke o rušenju kuća i utvrda sagrađenih izvan grada.

¹¹³ Cvito Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, (Dubrovnik: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1955.), 69.

¹¹⁴ Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja*, 26.

dobiva povlašteni status u Hrvatsko-Ugarskoj državi za vrijeme Ludovika Anžuvinca. Naredne 1359. kao potvrdu takvog statusa Dubrovnik je od Ludovika dobio grb izumrle obitelji Arpadović s osam naizmjeničnih crvenih i bijelih crta.

Jednako tako Dubrovnik je, kao trgovačka i pomorska komuna, bio smješten na iznimno povoljnom položaju na jadranskoj obali što mu je omogućavalo plovnu vezu s cijelim Sredozemljem i šire, a u isto vrijeme veoma dobru povezanost s čitavim balkanskim zaleđem. Sve navedeno dovelo je do gospodarskog i kulturnog procvata koji je rezultirao značajnim promjenama u kulturi i načinu življenja dubrovačkih patricija. Dubrovačka vlastela i bogati pučani su sve češće podizali ladanjska imanja gdje se kao poseban fenomen na području kulture stanovanja ističu umjetnički oblikovani otvoreni prostori u zelenilu. Riječ je o vrtovima i perivojima za ugodu i dokolicu koji su stvarani kao idealizirani prostori prirode. Iz tako uređenih vrtova i perivoja može se mnogo toga iščitati o kulturi, umjetnosti i filozofiji određene zajednice, kao i o moći i ukusu njegovih vlasnika.¹¹⁵ Gradnja ljetnikovaca na osamljenom i izoliranom krajoliku postaje moguća tek u XV. stoljeću te se takvo stanje nastavilo i u narednim stoljećima što je bilo uvjetovano mirnijim stanjem Republike koja je pazila da ne dođe do seljačkih i građanskih pobuna kao i do neprijateljskih napada s kopna i mora.¹¹⁶ Upravo u doba mirnog razvoja i uspona pada izgradnja Trstenoga kao poljskoga dobra roda Gučetića. Razlozi izgradnje ladanjskih imanja mogli su biti i sanitarne prirode. Naime, tijekom XV. stoljeća širile su se različite bolesti te je dubrovačka vlastela, baš kao i ona talijanska, gradila ljetnikovce izvan grada koji su joj služili kao utočište i bijeg pred epidemijama. U to doba osobito je česta bila kuga koja je na dubrovačkom području tijekom XV. stoljeća harala preko dvadeset puta.¹¹⁷

Podizanje ladanjskih vrtova iziskivalo je velike financijske izdatke te su stoga dubrovački vrtovi bili znatno manji i skromniji od nekih drugih znatno poznatijih diljem Europe. Razloge tomu valja tražiti kako u društvenim tako i u prirodnim mogućnostima ove sredine. Ladanjski sklopovi odlikovali su se stoga odmjerenim dimenzijama i proporcijama te su bili u skladu s gledištima, potrebama i mogućnostima Dubrovačke Republike. Pripadajući ladanjski vrtovi su također shodno tome odražavali shvaćanja i mjerila svoje sredine. Naime, Dubrovčani su oduvijek bili poznati kao zagovaratelji umjerenosti te protivnici bilo kakvoga pretjerivanja i rasipništva. Bogatiji sloj dubrovačkog društva često je želio istaknuti svoje bogatstvo, no dubrovačka vlada pod svaku je cijenu nastojala suzbiti pretjeranu rasipnost

¹¹⁵ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 5.

¹¹⁶ Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja*, 26.

¹¹⁷ Damir Fabijanić, Nada Grujić, *Dubrovački ljetnikovac – The villa of Dubrovnik*, (Zagreb: Fab, 2003.), 12.

vodeći računa o tome da ne dođe do pomanjkanja sredstava za normalno funkcioniranje Republike.¹¹⁸ Naime, bila su potrebna stalna ulaganja u gospodarski i komunalni razvoj Grada kao i sredstva kojima je Dubrovnik osiguravao političku samostalnost plaćajući velike sume za godišnji danak Turcima.¹¹⁹

6.2. Glavne karakteristike ladanjskih sklopova

Ladanjska imanja podizala su se prije svega na području Pila, Ploča, Konala, Gruža i Lapada te na području Rijeke dubrovačke, kao i na otocima. Građanski vrtovi u neposrednoj okolini Dubrovnika bili su veoma brojni o čemu svjedoči podatak iz 1461. i 1464. godine kada je dubrovačka vlada donijela odluku da se poruše međe uz zidine kako bi se kamen mogao iskoristiti u nadogradnji i utvrđivanju samih zidina, a zemlja se trebala odnijeti u obližnje vrtove. Dubrovčani su vrtove obrađivali gdje god je to bilo moguće, pa i na nagnutim terenima gdje je zemlju bilo potrebno učvrstiti suhozidima, tj. međama kako su se suhozidi nazivali na dubrovačkom području. Riječ je o praksi koja je svoje korijene vukla također iz antičkih vremena o čemu svjedoče i neka arheološka istraživanja na našoj obali.¹²⁰ Upravo je terasasto raščlanjivanje zemljišta bila jedna od glavnih obilježja uređivanja ladanjskih vrtova u drugoj polovici XV. i XVI. stoljeća. Najveći broj ladanjskih vrtova podizan je upravo u zlatno doba Dubrovačke Republike i to uglavnom na starijem dubrovačkom teritoriju, tj. u jednom relativno uskome području uz Grad što je veoma neobična pojava u krugu europskog renesansnog vrtnog nasljeđa.

Sam način na koji su vrtovi bili oblikovani upućuje na razvijeno iskustvo uređivanja prostora s obzirom na to da se koncept renesansnih vrtova temeljio na manje ili više pravilnim geometrijskim shemama. Motivi u takvim vrtovima bili su pomno osmišljeni dok je prostor vrta bio ukrižen stazama te usmjeren perspektivama i vidicima kako bi se ostvario kontakt s okolnom prirodom. S obzirom na mogućnost pružanja ugođaja vrt je imao dvojaku orijentaciju: mogao je biti orijentiran k svom unutrašnjem prostoru i zanimljivosti vrtnog uređenja ili pak biti orijentiran na krajolik i neposredni kontakt s bližom i daljom okolinom. Za razliku od dubrovačkih vrtova, talijanski vrtovi bili su u znatno većoj mjeri okrenuti na unutrašnji vrtni prostor te je pažnju privlačilo bogatstvo vrtnih elemenata i atrakcija. Dubrovčani su veoma dobro poznavali zemlje oko Sredozemnog mora a i šire, no očito su bili

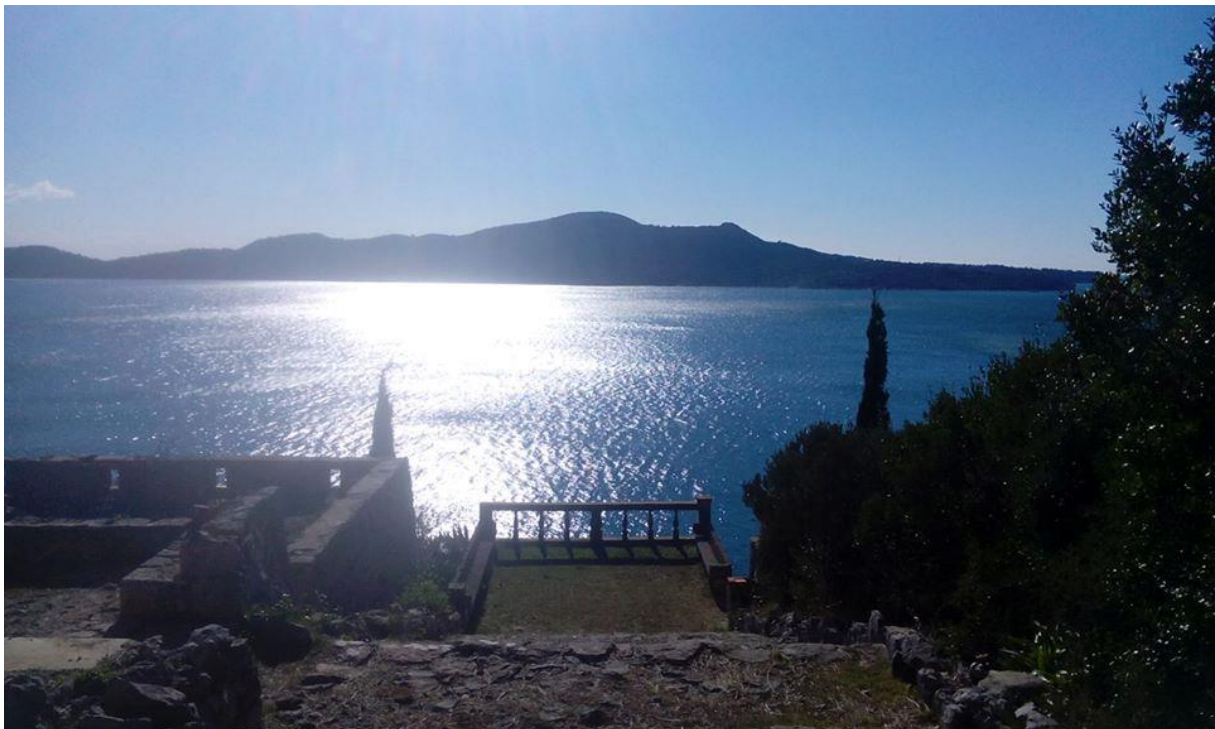
¹¹⁸ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 53.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ *Ibid.*, 42

prilično uvjereni u iznimnu ljepotu svoga kraja te su iz tog razloga naglasak stavljali na otvaranje prema okolini, a sam vrt bio je jednostavnije uređen i umjeren u ukrašavanju.¹²¹

Na razmještaj dubrovačkih ladanjskih rezidencija snažno je utjecala prisutnost razvedene obalne linije koja je slikovito uobličavala krajolik te ga činila privlačnim za ladanje. More, ako se i nije nalazilo u neposrednoj blizini, bilo je dohvatljivo pogledu sa svake uzvisine, s terase ili gornjeg kata ljetnikovca.”¹²² Dinamičan odnos kopna i mora omogućavao je izvanredne vidike, a samim time i izvrstan ugođaj.

Slika 6. Pogled iz arboretuma na Elafite

Sa druge pak strane, sam teren u kojem su podizani takvi ladanjski sklopovi bio je veoma krševit te siromašan vodom. Iz tog razloga dubrovačka vlastela bila je primorana racionalno i umjerenom raspolagati prostorom što se odrazilo i na veličinu vrtova. Vrtovi ljetnikovaca rijetko su bili manji od dvije tisuće metara kvadratnih, no najčešće nisu prelazili površinu od pola hektra. Kada bi se veličina dubrovačkih renesansnih vrtova željela usporediti s talijanskim dolazi se do zaključka da se dubrovački vrtovi znatno ne razlikuju od onih talijanskih s početka 15. stoljeća. No ako ih se želi usporediti s vrtovima talijanske zrele

¹²¹ Ibid., 61.

¹²² Nada Grujić, »Reprezentativna stambena arhitektura.«, u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće. Urbanizam. Arhitektura. Skulptura. Slikarstvo. Iluminirani rukopisi. Zlatarstvo*, ur. Ante Sorić. (Zagreb: MTM, 1987.), 71.

renesanse poput vrtova vile Boboli i Castello u Firenci, vrtom vile u Frascatiju te vrtom vile D'Este u Tivoliju, tada se uviđa da su oni osjetno manji te im svojom veličinom uglavnom nisu mogli parirati.¹²³ Osim toga uspoređujući općenito dalmatinsku hortikulturu i arhitekturu s talijanskom, jasno do izražaja dolazi pojava tzv. zakašnjenja pojedinih utjecaja. Primjerice i gotički i renesansni stil pokazuju izrazito zakašnjenje. Primjerice renesansni stil se kod nas širi tijekom prve polovice šesnaestog stoljeća, u doba kada se u Italiji već javlja barok.¹²⁴

Nedostatke škrtog krškog reljefa Dubrovčani su nastojali nadomjestiti velikom pažnjom koju su posvećivali svojim vrtovima. O tome svjedoči Nikola Nalješković u djelu „Dialogo sopra la sfera del mondo“ tiskanome 1579. godine u Mlecima piše: „Nedaleko, dakle, mog plemenitog grada, koji bez prepiranja i s pravom može prednjačiti pred ostalim krajevima Ilirije, posjedujem mjestance koje se, ako me zaljubljenost ne vara, iako je po prirodi suho i neplodno, može pretpostaviti mnogim plodnim položajima ovog kraja, jer radinost i vještina, koje upotrijebih ja i moji težaci, lomeći stijenje i nanoseći novu zemlju, nadoknadiše nam prirodne nedostatke, tako da je lijepo ukrašeno različitim stablima koji rađaju najboljim voćem, odrinama koje su u sezoni krcate različitim grožđem, plemenitim divnim cvijećem, ugodnim mirisima, lijepim izgledima, dragocjenim miomirisnim i zelenim biljkama“.¹²⁵ Kameni zidići i drugi kameni elementi koji su obrublivali glavne staze imali su funkciju isticanja arhitektonski uređenog prostora namijenjenog prvenstveno užitku. Povezanost ladanjskog sklopa s otvorenim prostorima postizala se putem širokih vidika kojim su se ljetnikovci otvarali prema krajoliku i na taj način pružali mogućnost neposredne komunikacije s okolnom prirodom.

Bilo da su ladanjski sklopovi s vrtovima smješteni uz obalu ili na obroncima, odisali su zavidnom razinom kulture koja je potvrđivala da je renesansni Dubrovnik u potpunosti usvojio humanističko stajalište čovjeka nasuprot prirodi te smisao za sklad i ljepotu. Humanistička načela nisu se odražavala samo u odnosu ladanjskih sklopova prema prirodi, nego i u važnosti koja se posvećivala uređenju i njegovanju vrtoga prostora. Humanizam otkriva prirodu kao sredinu koja omogućuje neke novine u načinu življenja poput rasonode, odmora i uživanja u ladanjskom okruženju izvan napučenoga grada.

Zahvaljujući De Diversisovu boravku u Dubrovniku u XV. stoljeću poznato je da je u to doba prigradsko područje odisalo kulturom ladanja. De Diversis piše: „U blizini tog kraja nalazi se predio Gruž. Tamo se nalazi veoma sigurna i prostrana luka savijena poput luka,

¹²³ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 38., 54.

¹²⁴ Ugrenović, *Trsteno*, 24.

¹²⁵ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 77.

okićena unaokolo mnogim plodnim vinogradima, veličanstvenim palačama i divnim vrtovima.¹²⁶ Da je u Dubrovačkoj Republici boravak na ladanju postao iznimno popularan dokazuje brojnost podignutih ladanjskih sklopova i pripadajućih im vrtova, kojih je između XV. i XVIII. stoljeća podignuto čak tristotinjak.¹²⁷

Budući da nema crteža i mapa iz starijeg razdoblja koji vjerno opisuju izgled ovih vrtova, potrebno je osloniti se na neke druge izvore. Primjerice, brojni putopisci koji su u tom razdoblju prolazili Dubrovnikom opisuju izgled tadašnjih vrtova. Oni su bili osobito zadivljeni zelenilom koje se javlja usred škrtog i neplodnog krša. Mihajlo Marul, autor poznatog djela *Hymni naturales*, u 15. stoljeću u svojoj pohvali Dubrovniku piše da ga „zanosi opora snaga mjesta svladana radinošću i stijenje naprednim radom ljudi pokoreno, da služi razbludnim feačkim gajevima.¹²⁸ Putopisac Ramberti koji je 1530. godine prošao Dubrovnikom hvali Dubrovčane sljedećim riječima: „zaslužuju osobitu pohvalu, jer su samo svojim radom i vrlinom prokrčili put svakoj udobnosti kao za inat prirodi, budući da borave u neobično oporom i tijesnom kraju.“¹²⁹ Osim u djelima putopisaca, spomen vrtova i bilja može se naći i u djelima domaćih književnika toga vremena. Pjesnik Petar Hektorović, prijatelj poznatih Dubrovčana, navodi bilje koje je raslo u njegovu vrtu u sklopu imanja Tvrdalj na otoku Hvaru. Tako u djelu Ribanje i ribarsko prigovaranje navode se odrine loze, oleandre, ružmarin, čemprese, bazde (zovinu), kapare, šafrane, tamariske, jelsamine (čemine, jasmine), indijanske smokve (opuncije). Navodi kako je oleandre i čemprese dobio od prijatelja Dubrovčanina Mavra Vetranovića.¹³⁰

Zbog svega navedenoga može se zaključiti da je „ladanjsko-gospodarska izgradnja kultivirala krajolik ne samo u agrarnom nego također u estetskom i duhovnom smislu, te od 15. stoljeća do današnjih dana učinila ga karakterističnim i prepoznatljivim kulturnim naslijeđem.“¹³¹

6.3. Zašto su Gučetići odabrali upravo Trsteno za izgradnju svog ladanjskog imanja

Područje „novih zemalja“ sve je više privlačilo pažnju dubrovačke vlastele te ona na ovom području počinje zasnivati poljska dobra i graditi ljetnikovce koje je do tada gradila uglavnom na užem području oko Grada te na području Astoreje i otoka. Još jedan od razloga

¹²⁶ De Diversis, *Opis položaja*, 19.

¹²⁷ Grujić, *Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture*, 60.

¹²⁸ Fisković, *Kultura dubrovačkog ladanja*, 29.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ ŠIŠIĆ, 80.

¹³¹ Ivan Šimić, Maja Anastazija Kovčević, „Studija postojećeg stanja vegetacije Arboretuma Trsteno“, 248.

zbog kojih su Gučetići odabrali teritorij novih zemalja, odnosno Trsteno treba tražiti u činjenici da u to vrijeme sjeverno i južno od Dubrovnika nije bilo pogodna terena. Potkraj 16. stoljeća okolica Dubrovnika bila je ogoljena, o čemu svjedoči i sljedeći citat: „territorio di Raugia... per essere quasi tutto petroso e nudo d'alberi e di selue. Ma la materia e legnami per dette nauì, si recano con altre nauì, per la maggior parte dal sacro monte Gargano, o vero di Sant'Angelo di Puglia.¹³² Iz navedenoga citata možemo vidjeti da je neposredna okolica Dubrovnika bila obešumljena, a teritorij uglavnom ogoljen i sav u kamenu, zbog čega se drvo za izradu brodovlja uglavnom nabavljalo s brda Gargana u Apuliji. U prilog Razzijevu opisu govori i francuski protestant Philip du Fresne Canay koji je 1572. boravio u Dubrovniku koji kazuje da je „dubrovačko zemljište toliko kamenito da brodovi koji idu u Pugliu uzimlju za svoj balast kamenje koje daju Puljizima da prave zidove, a od njih uzimlju zemlju za pravljenje vrtova.¹³³ I mnogi drugi putopisci i diplomati pisali su često o „neprostranoj i neplodnoj“ Republici čiji „teritorij zapremaju visoke i gole planine, na kojima nema ni stabla“ i „koja ne može prehraniti svoje stanovništvo dulje od mjesec dana u godini.“¹³⁴ S druge su pak strane zemljišta na području Trstenoga bila veoma plodna i bogata vodom.

No, škrtost zemlje Dubrovčani su vješto iskoristili unutar svoje virtuozne diplomatske retorike. Dubrovačka vlada često je savjetovala svojim poslanicima da se služe argumentom „puste hridi“ kako bi se moćni vladari smilovali te umanjili visinu nameta i drugih potraživanja. Poznati su brojni naputci dubrovačke vlade iz 15. i 16. stoljeća u kojima se nalaže poklisarima da pred vezirima i pašama moraju iznijeti da su prihodi Republike maleni jer ona raspolaže malim teritorijem koji je uz to još pun kamenja. Godine 1535. Jeronim Bunić morao je objasniti ugarskome kralju Ferdinandu da je Grad leži na kamenitom, neplodnom i sušnom mjestu koje ne može prehraniti ni vlastito stanovništvo, a sve kako bi kod njegova Veličanstva izazvao samilost zbog koje bi on oslobodio Republiku od plaćanja tributa.¹³⁵ Sintagma „puste hridi“ prerasta tako u političku dogmu kojom je briljantna dubrovačka diplomacija svoj prirodni nedostatak na neki način uspjela pretvorila u svoju prednost.

Nasuprot ogoljenosti dubrovačkog okružja okolina Stona i područje Pelješca bilo je bogato šumama, što se može zaključiti također iz Razzijevih riječi da u njima ima dosta risova

¹³² Serafino Razzi, *La storia di Ragusa*, (Dubrovnik: Srpska dubrovačka štamparija, 1903.), 150-151.

¹³³ Hrvoje Ivanković: Doživljaj Dubrovnika <http://www.sveske.ba/en/content/dozivljaj-dubrovnika-%E2%80%93-lamentacije-o-mrtvom-gradu> (12.1.2018.).

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid.

„ne i monti vicini à Stagno vecchio, dicono, ritrouarsi assai lupi ceruieri“.¹³⁶ Može se stoga zaključiti da su „terre nuove“ nasuprot neposrednoj dubrovačkoj okolini bile bogate šumama i pogodan teren za obrađivanje zemlje. Poznato je da su Gučetići imali posjede na prostoru Pelješkog poluotoka, no oni su bili predaleko od Dubrovnika da bi se na njima moglo duže vremena boraviti. Naime, glavni prijevoz u Dubrovačkoj Republici bio je morskim putem. To je također bio jedan od razloga zašto su Gučetići odabrali Trsteno. Naime ako pogledamo na kartu uočiti ćemo da je Trsteno, u ono doba, bilo poprilično daleko te je bilo izvan radijusa područja gdje su se većinom podizala ladanjska imanja, kao što su Gruž, Lapad, Rijeka dubrovačka. No uzmemo li u obzir da Trsteno ima i malo pristanište tada se udaljenost značajno smanjuje. Morski put je naime upola kraći od kopnenoga budući da se morskim putem mogu zaobići brojne krivudavosti i okuke, kao i ušće Rijeke dubrovačke te zatonska uvala. Odluka o odabiru zemljišta za izgradnju ladanjskoga sklopa pala je stoga na Trsteno koje je bilo dovoljno blizu, a opet dovoljno daleko. Osim toga, područje Trstenoga je, zahvaljujući svojim prirodnim osobitostima, pošumljenosti i postojanosti fliša, bilo idealno mjesto za podizanje poljoprivrednog imanja. Od svih navedenih predispozicija za razvoj vrta sličnoga onome toskanskom, koji će kasnije prerasti u arboretum, od najveće je važnosti ipak bila prisutnost žive vode, što predstavlja iznimnu blagodat prirode u kršu.¹³⁷ Zacijelo je vode u davnini bilo toliko mnogo da su se mogla razviti i opstati čitava naselja biljke zvane trst (*Arundo donax* L.) koja je osobito rasprostranjena bila na vlažnim obroncima ispod Bračeva brda po koje je zatim cijelo naselje, a kasnije i arboretum dobio svoje ime Trsteno.

6.3.1. Prirodne predispozicije za odabir zemljišta za ladanjski posjed

Trsteno predstavlja oazu koja svojim zelenilom i živošću odskače od surove kamene pustoši te modrine mora. Takav karakter oaze Trsteno duguje osobitosti svoje hidrologije, odnosno postojanju izvora žive vode u kamenom kršu. Uistinu je prava geološka i pedološka rijetkost da se na visini od gotovo sto metara nad morem usred kamene pustoši nađe izvor vode koji može snabdijevati cijeli obronak. Između brda nalazi se i prirodni usjek kojim dopiru zračne mase iz brdovitog zaleđa, a spuštajući se mijenja se i konfiguracija brda. Vrhovi brda i gornji obronci su zbog nagiba i vapnenačke građe vrlo suhi i ocjediti, no spuštajući se ona postaju sve bogatija zemljom. Osobito bogata zemljom jest longitudinalna zaravan na kojoj izbijaju dva izvora žive vode što je činilo izvrstan preduvjet za razvoj mjesta. Obilje

¹³⁶ Razzi, *La storia di Ragusa*, 147.

¹³⁷ Ugrenović, *Trsteno*, 30.

izvorske vode koristilo se za pokretanje mlinova, polijevanje vrtova te između ostaloga, i za rad fontane u perivoju obitelji Gučetić.¹³⁸ Predio na kojemu izbija glavni potok Studenac smješten pod krošnjama starih platana i nosi naziv *Na vodi*, dok je drugi izvor mnogo slabiji i nosi naziv *Izvor na vrbama*. Ovisno o godišnjem dobu i količini padalina prisutna su još dva bujična potoka što dodatno utječe na hidrologiju mjesta.¹³⁹ Druga zaravan nalazi se nešto niže i upravo na njoj je obitelj Gučetić izgradila svoj ljetnikovac s renesansnim perivojem. Zahvaljujući slojevima fliša podzemne vode koje su dolazile iz planinskih masiva mogle su izbiti na površinu zaravni na kojoj leži Trsteneno. Voda se odatle mogla širiti površinskim slojevima vlastitim padom bez značajnije ljudske intervencije te drugih sustava za navodnjavanje. Ovakav ekosustav omogućio je postojanje bujne vegetacije usred izrazito mediteranske klimatske zone. I dvije goleme platane su uspjele opstati kroz brojna stoljeća upravo zahvaljujući vlazi koje je bilo u dovoljnim količinama. Nadalje, planinski lanci u zaleđu Trstenoga pružaju se longitudinalno u dinarskom pravcu sjeverozapad – jugoistok, a njihova visina raste kako se ide prema unutrašnjosti. Smjer longitudinalnog rasprostiranja planinskih lanaca i njihova visina predstavljali su fizičku zapreku koja slabi jačinu sjevernih i istočnih vjetrova što je stvorilo povoljne uvjete za razvoj vegetacije i mogućnost naseljavanja.¹⁴⁰ Obilje vode i mogućnost navodnjavanja potakla su osnivanje poljskih dobara čime je stvoren preduvjet za gajenje vinograda, maslina, rogača, istočnjačkog i mediteranskog voća, ali i preduvjet za nastanak ladanjskih vrtova po uzoru na one firentinske, mletačke i rimske vlastele.

7. ROD GUČETIĆA

Obitelj Gučetić-Gozze je stara i znamenita plemićka obitelj koja je ostavila značajan trag u dubrovačkoj povijesti. Potječe najvjerojatnije iz Lijevna u Bosni ili iz Huma. Prema rodoslovlju Ambroza Gučetića,¹⁴¹ obitelj potječe iz Hercegovine od roda Pecorario, u pohrvaćenoj verziji Pikurarević, odnosno Ovčarević. Pojava prezimena na tri jezika i u različitim verzijama bila je česta pojava kod dubrovačkih plemićkih porodica.¹⁴² Pretpostavlja se da su se njihovi preci bavili stočarstvom te da su se na dubrovačko područje doselili već u 8. stoljeću. Naime katunar Vuk Ovčarević započeo je 744. godine seobu pučanstva iz

¹³⁸ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 65

¹³⁹ *Ibid.*, 25.

¹⁴⁰ Ugrenović, *Trsteneno*, 40.

¹⁴¹ Ambroz Gučetić (1563-1632.), hrvatski dominikanac, biskup i polihistor

¹⁴² Ugrenović, *Trsteneno*, 17.

Zahumlja u Dubrovnik, pri čemu je u dotadašnjem romanskom i bizantskom Dubrovniku prevladala slavenska većina.¹⁴³ Iako za to nema prvorazrednih povijesnih izvora, navodi se da se u VII. križarskom ratu prema izumu katapulta, nazvanog gocko, proslavio Marin Vitalov, jedan od potomaka Vuka Ovčarevića te da su zbog toga i uzeli novo prezime – Gozze. Ovo prezime nalazimo još u varijantama *Goze, Goce, Gocius, Gocha, Goze, Gotze, Goza, de Gotiis, de Goziis, de Goxe, Gočetić, Gučetić*, itd. Povijest i dokumentirana genealogija same obitelji se na ovim prostoru može pouzdano pratiti već od Ivana Pecorarija (umire 1281 godine), Mateja Gučetića (spominje se 1253-78.) te Klementa Pecorarija Gučetića (spominje se 1278 - 1304.).¹⁴⁴ Loze Ivana i Mateja Gučetića ugasile su se potkraj XIV. stoljeća, dok je od Klementove loze potekla većina znamenitih Gučetića, osobito onih koji se vezuju uz ljetnikovac i perivoj u Trstenome. Sama etimologija prezimena Gučetić je vrlo diskutabilna te se najčešće izvodi iz riječi „goso“ što bi značilo „u kojeg je mnogo blaga, stoke“ što kao i naziv Ovčarević upućuje na stočarsko porijeklo Gučetića.¹⁴⁵

Blisko ovom tumačenju jest i to da prezime proizlazi iz samoga grba obitelji Ovčarević-Pecorario iz 1283. godine u čijem se gornjem dijelu nalazi simbol ovce. Ipak, ovo tumačenje je poprilično nepouzđano s obzirom na to da se u grbu zapravo nalazi slika jednoroga a ne ovce. Drugo tumačenje potječe iz 1523. godine kada se pojavljuje pod oblikom Gačić što pak ukazuje na podrijetlo iz Gackog polja. Još jedna od mogućnosti je i ta da prezime potječe od riječi *goč*, odnosno *gočobija* što na makedonskom jeziku znači *bubnjar* i *buban*.¹⁴⁶ Kroz čitav niz stoljeća iz ove su obitelji potekli su brojni književnici, filozofi, teolozi, umjetnici, trgovci, činovnici, pomorci, diplomati te različiti drugi dubrovački uglednici. Zbog svoje gospodarske snage, rod Gučetića je bio jedan od najmoćnijih patricijskih rodova u Republici. Svoju moć ova obitelj zasigurno duguje i svojoj brojnosti te je uistinu zanimljiv podatak da je oko 1450. godine vlasteoski rod Gučetića brojao gotovo pedeset odraslih muškaraca što je iznosilo sedminu od čitavog broja dubrovačkog patricijata.¹⁴⁷ U svom bibliografskome rječniku *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia* Šime Ljubić navodi čak šesnaest znamenitih Gučetića.¹⁴⁸ Osobito upamćeni u

¹⁴³ *Hrvatski biografski leksikon 5. sv. Gn-H.* ur. Trpimir Macan, (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža), 282.

¹⁴⁴ *Hrvatski biografski leksikon 5.*, 282.

¹⁴⁵ Ljerka Šifler Premec, *Nikola Gučetić*, (Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagreb, 1977.), 11.

¹⁴⁶ Šifler Premec, *Nikola Gučetić*, 11.

¹⁴⁷ *Hrvatski biografski leksikon 5.*, 283.

¹⁴⁸ Nikola Vitov Gučetić, *O ustroju država*, (Zagreb: Golden marketing: Narodne novine, 2000.), 9.

povijesti ostao je knez Klement za čijeg je knezovanja (1385. godine) donesen zakon o naplati tripartitne carine na vrijednost uvoza.

Kapetan Rafo Gučetić pratio je na galiji Ugarskoga kralja Sigismunda kada je 1396. godine došao u Dubrovnik. Diplomata Nikola Gučetić dobiva od sultana Murata II. 1442. godine fermane kojima se uređuju odnosi između Turske i Dubrovačke Republike. Maro Gučetić bio je poklisar te je s Nikolom Bunićem vodio pregovore s Ahmet-pašom u vrijeme kada Kara-Mustafa upućuje prijetnje Dubrovačkoj Republici. Ovaj rod dao je i mnogo umjetnika od kojih valja istaknuti Stjepana Gučetića, pisca *Dervišijade* te Bernardina Meda Gučetića koji je bio sitnoslikar, čiji se martirologij čuvao u franjevačkoj knjižnici i kojega je tek pet stoljeća kasnije otkrio i objelodanio Cvito Fisković. Bilo da uzmemo godinu 1488., 1494. ili pak 1502., izgradnja imanja u Trstenome svakako se poklapa s razdobljem najvećega prosperiteta Dubrovačke Republike, odnosno obuhvaća kraj 15. i početak 16. stoljeća. Taj prosperitet vjerojatno se odrazio i na blagostanje obitelji Gučetić. Također, koju god godinu da se uzme kao godinu osnutka posjeda svakako je riječ o periodu koji obuhvaća više od pet stoljeća kontinuiranog razvoja. Tijekom minulih stoljeća mijenjao se kako prostorno i oblikovno, tako i stilski. Sam ljetnikovac s pripadajućim perivojem izgrađen je u duhu renesanse, no imanje je vremenom poprimilo i različite elemente baroka, romantizma i historicizma. Od svog osnutka pa do 1948. godine, kada ga se proglašava arboretumom, promijenio je 14 vlasnika iz obitelji Gučetić-Gozze.¹⁴⁹ Od navedenih četrnaest moguće je evidentirati petoricu pripadnika obitelji Gučetić najzaslužnijih za osnivanje, rast i razvoj perivoja. Prvi od njih jest prethodno spomenuti začetnik gradnje ladanjskog imanja Ivan Marina Vita Gučetić; drugi jest njegov unuk, Nikola Vita Gozze, najpoznatiji od svih pripadnika ove ugledne obitelji o kome će u ovome radu biti mnogo govora. On je zaslužan za kasnorenesansnu preobrazbu perivoja kada se jednostavna kompozicija uređenja okoliša mijenja u izrazito jednoosnu što je ostalo prepoznatljivo do danas.¹⁵⁰

Zatim slijedi Luka Rafaela Gozze iz prve polovice 18. stoljeća u čije je doba imanje obogaćeno novim šetnicama i nasadima te akvaduktom i fontanom u stilu baroka. Dok je Dubrovačka Republika bila pod vlašću Francuza, pokrenuta je inicijativa podizanja novog, većeg i suvremenijeg ljetnikovca u Trstenome. Pavle Bassegli Gučetić bio je za vrijeme Napoleona predstavnik Dubrovnika u Parizu te je francuskom arhitektu Martinu Pierreu

¹⁴⁹ Mladen Obad Ščitaroci, Maja Anastazija Kovačević, „Arboretum Trsteno – perivoj renesansnog ljetnikovca“, u: *Art Bulletin*, (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 64/ 2014.), 110.

¹⁵⁰ Krasanka Majer Jurišić, „Stilovi i lica ljetnikovca Gučetić u Trstenom: rezultati konzervatorsko-restauratorskih istraživanja“, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti, 58/ 2015.), 23.

Gauthieru povjerio izradu nacrtu za novi dvorac i preuređenje parka. Nacrta su bili završeni 1810. godine i koštali su 3.500 franaka. Ostali su sačuvani kao dokument koji oslikaju tadašnje shvaćanje arhitekture. Žena Pavla Gučetića bila je Anica Cologan-Balois. Dakle, Gučetići su održavali privatne veze s Francuzima te se može pretpostaviti da su bili njihovi pristalice. Planovi za izgradnju novoga dvorca ostali su samo na papiru jer je po prestanku francuske vlasti nad Dubrovnikom došlo do prekida veza s Francuzima. Osim toga, Gauthierovi nacrti i zamisli bili su za dubrovačke prilike odviše luksuzno izrađeni, te su daleko premašivali financijske mogućnosti obitelji Gučetić.¹⁵¹ Baltazar Paola Bassegli Gozze iz druge polovice 19. stoljeća zaslužan je za obogaćivanje imanja novim vrstama ukrasnih stabala i grmova te za nove historističke partere.¹⁵² U prvoj polovici 20. stoljeća može se izdvojiti Vita Baltazara Basseglija Gozze koji vodi obiteljsko imanje punih pedeset godina. On je prednji dio perivoja oko ljetnikovca obogatio brojnim egzotičnim vrstama, osobito palmama i sukulentima te izgradio novi kasnoromantičarsko-historicistički perivoj na Drvarici.

7.1. Život i opus Nikole Gučetića

Najpoznatiji od svih iz roda Gučetića zasigurno je bio Nikola Vitov Gučetić, filozof, političar i polihistor koji se rodio 1549. godine u Dubrovniku. Može ga se uistinu nazvati pravim renesansnim „uomo universale“ budući da se tijekom života bavio raznolikim disciplinama te imao različite interese kao što su filozofija, politika, poetika, ekonomija, pedagogija, teologija, retorika, astrologija, itd.¹⁵³ Humanističku naobrazbu stekao je u rodnom gradu te je samostalno nastavio studij filozofije i teologije iako je gotovo tijekom cijeloga života bio u živoj prepisci s brojnim talijanskim znanstvenicima poput Benedetta Varchija, Annibala Cara te s aristoteličarom Girolamom Cardanom.¹⁵⁴

Mnogo vremena provodio je u svojoj obiteljskoj knjižnici okružen klasicima kao što su Aristotel, Platon te Ficino i Averroes i brojni drugi autori. Znanjem i naobrazbom te brojnim djelima iz filozofije i teologije već je za života stekao brojna visoka priznanja, a papa Klement VIII. dodijelio mu je titulu doktora filozofije i teologije.¹⁵⁵ Mišljenja o njegovu školovanju su podijeljena te se o tome i danas vode polemike. Zbog velike erudicije te golema

¹⁵¹ Ugrenović, *Trsteno*, 48.

¹⁵² Obad Šćitaroci, Kovačević, „Arboretum Trsteno-perivoj renesansnog ljetnikovca“, 111.

¹⁵³ Marinko Šišak, „Politička misao Nikole Gučetića“, u: *Politička misao: časopis za politologiju*, (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 17/1980.), 4.

¹⁵⁴ Nikola Gučetić, *O ustroju država*, 12.

¹⁵⁵ *Hrvatski biografski leksikon* 5., 290.

i raznolika opusa, Gučetić je gotovo sve svoje istraživače dovodio u iskušenje da pronađu vjerodostojan dokaz o tome da se školovao u Padovi i Bolonji te drugim sveučilištima u Italiji. Iščitavajući njegove rukopise koji se čuvaju u Urbinskoj biblioteci, Ljerka Šifler-Premec¹⁵⁶ pronašla je dokaze o tome da je Gučetić barem četiri puta boravio u Rimu.

Nikola Gučetić bio je veoma aktivan u javnome životu Republike te je obavljao najviše državničke funkcije kao što su: posao nadzornika javnih radova u Dubrovniku, dužnost općinskog odvjetnika, nadzornika u solanama te službenika za proizvodnju tekstila. Također je bio jedan od petorice sudaca, zastupnik katedrale, sudac za civilne poslove, jedan od četvorice blagajnika općine, nadzornik trgovine vinom te jedan od petorice čuvara pravde grada.¹⁵⁷ O njegovom značaju i ugledu možda ponajbolje govori činjenica da je čak sedam puta bio biran za dubrovačkog kneza.

Tijekom života napisao je brojna djela, a njegovo najznačajnije i kvantitativno najopsežnije djelo jest *Dello Stato delle Repubbliche secondo la mente di Aristotele con esempi moderni...* u kojemu iznosi elemente svoje političke filozofije po uzoru na Aristotela.

Knjiga je nastala kao komentar Aristotelove *Politike* te se sastoji od osam glava koncipiranih u obliku dijaloga koje Nikola vodi sa znamenitim dubrovačkim pjesnikom Dinkom Ranjinom po čijemu je nagovoru i odlučio napisati ovo djelo. U svome temeljnom prirodnofilozofskom djelu *Discorsi...sopra le Metheore d'Aristotele* tumači četiri knjige Aristotelove Meteorologike u kojima se raspravlja o svojstvima vode, zraka i zemlje. Knjiga je strukturirana na način da Aristotelove četiri knjige prate četiri dijaloga koje Gučetić vodi s dubrovačkim filozofom i pjesnikom Mihom Monaldijem.¹⁵⁸ Zbog važnosti i opsežnosti ovoga djela Ivica Martinović tvrdi da se radi o prvoj sustavnoj meteorologiji u Hrvata.¹⁵⁹ Nikola Gučetić će u povijesti ostati zapamćen i kao pisac našeg prvog pedagoškog priručnika *Governo della famiglia* čime još jedanput potvrđuje svoju svestranost i naziv renesansnog *uomo universale*. Umire 1610. godine u Dubrovniku za vrijeme obnašanja dužnosti jednoga od šestorice sudaca za civilne poslove.

¹⁵⁶ Doktorirala 1974. godine na temu Gučetićeve života i opusa.

¹⁵⁷ Nikola Gučetić, *O ustroju država*, 14.

¹⁵⁸ Ivica Martinović, „Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić“, u: *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka VI.*, (Dubrovnik: Primorac, 1999.), 210.

¹⁵⁹ Ovdje valja spomenuti i Benedikta Kotruljevića.

8. LADANJSKO IMANJE OBITELJI GUČETIĆ KAO PRIMJER EKOLOŠKIH I KULTURNIH TRANSFERA

Gučetići su bili veoma cijenjen i ugledan rod dubrovačke vlastele te su posjedovali brojne ljetnikovce s uređenim vrtovima. Osim onoga najpoznatijeg u Trstenom, do danas su ostala sačuvana još dva njihova ladanjska sklopa na području Rijeke dubrovačke.¹⁶⁰ Ljetnikovac Trsteno izrastao je u pravi topos kulturnog života Dubrovnika oko kojega su se okupljali intelektualci i umjetnici iz cijeloga Dubrovnika pa i šire.

Slika 7. Gučetićeve ljetnikovac (Zbirka starih razglednica Arboretuma HAZU Trsteno)

Na ovome se perivoju mogu pratiti različiti stilovi i obilježja koji su se nadograđivali na renesansnu jezgru ovog ladanjskog imanja, a to je bilo moguće zahvaljujući činjenici da je imanje bilo gotovo četiri i pol stoljeća u vlasništvu jedne obitelji. Imanje je zatim nacionalizirano te je proglašen arboretum i stavljen pod zaštitu države zbog svoje iznimne vrijednosti. Danas se rasprostire na površini od 28 hektara te osim ljetnikovca s renesansnim perivojem obuhvaća i neoromantičarski perivoj, povijesni maslinik te prirodnu vegetaciju šume hrasta medunca, alepskog bora i čempresa te vegetaciju makije. Poznat je po ljetnikovcu s povijesnim perivojem te zbirci sredozemnih i egzotičnih vrsta poput raznih vrsta palmi, eukaliptusa, kamforovca, kaktusa s čijom su sadnjom započeli još pomorci donoseći ih sa svojih dalekih putovanja. Ovaj se trend nastavio i u sljedećim stoljećima, a osobito u 19. st. i

¹⁶⁰ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 19.

početku 20. stoljeća kada se pojačano unose egzotične vrste što ubrzo postaje općeprihvaćena moda u cijeloj Europi te perivoj u ovome razdoblju dobiva naglašenu notu egzotizma po kojoj je prepoznatljiv i danas.

8.1. Utemeljenje i razvoj ladanjskog imanja

Gradnja ljetnikovca i perivoja vezuje se uz ime Ivana Marina Vite Gozze. On je 10. 12. 1494. od braće Bartula i Frana Karlića, klesara iz Korčule, naručio arhitektonske ukrase za izgradnju ljetnikovca i vrta. Predmete koje su iz korčulanskog kamenoloma naručili bili su troja vrata, pet prozora, ormar, pilo za salu s dvije ploče i četiri stupa sa svodom, s malim lukovima iznad i nogostupom; dva kamina sa zupcima lavlje glave; 54 zupca; te 26 stupova za pergolu kakvi su kod Junija Sigismunda Giorgi u Gružu.¹⁶¹ Elementi iz korčulanskoga kamenoloma trebali su biti dostavljeni najkasnije u svibnju iduće godine i to u luku ispod Trstenoga. Za posao su braća Karlići dobili 10 zlatnih dukata. Ljetnikovac te perivoj sa seoskim imanjem završeni su u cijelosti 1502. godine o čemu svjedoče stihovi koje je Ivan Marinov Gučetić dao uklesati u kamenu ploču pokraj ljetnikovca:

„Susjedi me hvale, no još se više ponosim vodom,
zdravim podnebljem i obradom svijetloga gospodara.
Evo ti putniče, očitih tragova ljudskoga rada,
gdje valjano umijeće usavršava divlju prirodu.“

Fisković je smatrao da su spomenuti natpis na kamenoj ploči iz 1502. godine i nekoliko kasnogotičkih ulomaka sačuvanih u parku možda ostaci Ivanove narudžbe koju su isklesali Bartul i Frane Karlić iz Korčule.¹⁶² Ploča na kojoj se nalazi ovaj tekst duga je 1, 65 metara, a široka 0,25 metara. Natpis uzidan u šetnicu nosi ime Ivana Gučetića, no postojala je dvojba o kome je točno riječ s obzirom na to da je obitelj Gučetić bila brojna te da su dvojica Ivana bili suvremenici. Naime, pjesnik Ivan Stjepana Gučetića koji je pjevao u tri jezika živio je 1451. – 1502. godine te je postojala mogućnost da je on bio taj koji je udario temelje ovom ladanjskom imanju, no s obzirom na to da u svojoj oporuci uopće ne spominje Trsteno, gotovo je sigurno da se ne radi o njemu, nego o Ivanu Marinovu Gučetiću.¹⁶³ U prilog ovoj teoriji ide i narudžba iz godine 1494. u kojoj naručuje arhitektonske ukrase od Bartula i Frana Karlića iz Korčule. Jednako kao i u 15. i 16. stoljeću, dubrovački klesari su već u 14. stoljeću

¹⁶¹ Josip Lučić, „Gozze/Gučetići i Trsteno u XV. i XVI. stoljeću“, u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, (Dubrovnik: 33/1995.), 12.

¹⁶² Ugrenović, *Trsteno*, 48

¹⁶³ Ugrenović, *Trsteno*, 19

dobivali brojne narudžbe za kameni inventar ljetnikovaca, ali i za dijelove vrtnog inventara kao što su krune zdenaca, grbovi te kameni stupovi. Svi građevni dijelovi su se naručivali posebnim ugovorima sklopljenima između majstora i vlasnika. Broj ovakvih ugovora svjedoči o bogatstvu dubrovačkog svjetovnog graditeljstva te o prezaposlenosti dubrovačkih graditelja u to doba. Cvito Fisković u svome djelu *Prvi poznati dubrovački graditelji* navodi brojne primjere ovakvih narudžbi te ističe kako je takvo, možda na prvi pogled suhoparno nabranje narudžbi, iznimno bitno jer je to nažalost jedino svjedočanstvo rada i vještine dubrovačkih klesara u prvoj polovici 14. stoljeća. Jednako tako to je i jamstvo za postojanje kasnoromaničkih i gotičkih palača sa lijepo ukrašenim pročeljima, a ponegdje i s dvorištima.¹⁶⁴ Manje je poznato da same začetke izgradnje ovog ladanjskog imanja možemo vezivati uz mnogo raniji datum, odnosno 27.3.1488. kada je Ivan Marina Vita Goze povjerio posao drvodjelcu Nikolu Lukšiću iz Gruža da mu u roku od četiri mjeseca sagradi mlin nad potokom.¹⁶⁵ Riječ je zapravo bila o kamenoj kući od hrapavo isklesanog kamena koja je bila dovoljno velika za mlin te nešto veća od drugih takvih kuća u Trstenome. U ugovoru je stajalo da će biti opremljena mlinskim kamenom, žrvnjem, drvenarijom i željezarijom te svim ostalim alatima i priborom koji su potrebni jednoj mlinici i kući. Izvođač je za radove trebao dobiti 130 perpera te se obvezati da će, ako ne izvrši radove na vrijeme, morati nadoknaditi štetu o svom trošku.¹⁶⁶ Nakon smrti utemeljitelja ladanjskoga imanja posjed prelazi u ruke njegovih sinova od kojih mlađi u svojoj oporuci ostavlja svojoj ženi 100 dukata za uređenje perivoja te još 100 dukata za izgradnju kapelice¹⁶⁷ koja je u ono doba bila gotovo neizostavan element dubrovačkih ladanjskih sklopova. Kapelica se na tome mjestu održala do danas te je uz nju sve do nedavno raslo stablo staroga hrasta.

8.1.1. Stara stabla iz vremena osnutka ladanjskog imanja

U perivojima poput starima nekoliko stoljeća, kao što je to slučaj s perivojem obitelji Gučetić, prava je vrijednosti i iznimna rijetkost pronaći stablo iz vremena njegova nastanka.¹⁶⁸ Razlog leži u činjenici da su vrtovi sastavljeni od živoga materijala vrlo krhke naravi. Stoga je vegetacija veoma osjetljiva te mnogo više podložna zubu vremena i propadanju, nego što je to slučaj s primjerice čvrstim građevinama izgrađenima od trajnih

¹⁶⁴ Fisković, *Prvi poznati dubrovački graditelji*, 74.

¹⁶⁵ Ugovor o tom poslu prvi je pronašao i objavio Cvito Fisković.

¹⁶⁶ Lučić, „Gozze/Gučetići i Trsteno“, 11.-12.

¹⁶⁷ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 124.

¹⁶⁸ Ščitaroci, *Hrvatska parkovna baština*, 120.

materijala. Jedno stablo primjerice može lako stradati u prirodnoj nepogodi, biti posječeno od strane čovjeka, izgorjeti u požaru, oboljeti od neke bolesti, te naposljetku može jednostavno uginuti zbog dovršetka svog životnog ciklusa.

8.1.1.1. Stari hrast

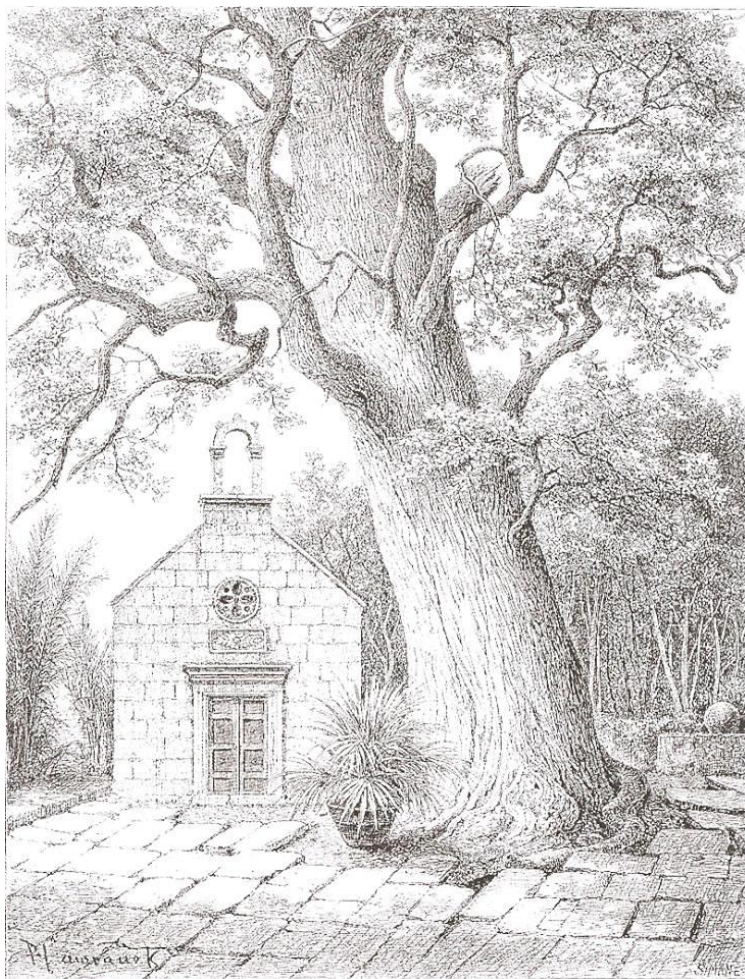
U središtu vrta, tik uz samu kapelicu sv. Jeronima, raslo je dakle veliko stablo hrasta medunca (duba).¹⁶⁹ S obzirom na veličinu njegove krošnje može se zaključiti da je stablo počevši od najranijih dana raslo na slobodnom terenu, odnosno da nije raslo u sklopu šume. Narodna predaja kaže da ga je zasadio jedan od Gučetića prije odlaska na posljednju križarsku vojnu te bi prema tome ovo stablo imalo oko 700 godina.¹⁷⁰ Jedan dokument iz 1406. godine govori se o kući „koja leži pored starog hrasta“ iz čega proizlazi da je stablo prije uklanjanja bilo staro oko 500 godina.¹⁷¹ Prva je verzija ipak manje vjerojatna jer u vremenu posljednjeg križarskog rata Trsteno nije potpadalo pod teritorij Dubrovačke Republike¹⁷² te stoga na tom području nije ni moglo biti gospara koji bi išli na tu vojnu. Stoga je teorija da je hrast star 500-tinjak godina bliža istini, što uostalom potkrepljuju i dendrometrijska istraživanja. Ne može se dakle precizno utvrditi koliko je stablo točno bilo staro, ali se pretpostavlja da je 1953. godine bilo starije od 500 godina što znači da je tu raslo i prije izgradnje perivoja i ljetnikovca. To vodi do zaključka da se ne radi o stablu koje je zasadio čovjek svojom rukom, nego je bila riječ o živom svjedoku nekadašnje iskonske vegetacije dubrave.

¹⁶⁹ Uklonjeno je 1953. godine zbog velikih oštećenja uzrokovanih olujnim nevremenom. Stablo je bilo visoko 22 metra, a opseg mu je iznosio 5,58 m te je nekada zasigurno imalo široku i slikovitu krošnju. Promjer krošnje neposredno nakon uklanjanja iznosio je 21 metar. Krošnja je kroz prošlost više puta bila okresivana kako ne bi oštetila krov ljetnikovca s obzirom na to da se nalazila u njegovoj neposrednoj blizini.

¹⁷⁰ Ugrenović, *Trsteno*, 30

¹⁷¹ *Ibid.*, 49.

¹⁷² Trsteno tek od 1399. godine potpada pod teritorij Dubrovačke Republike.

Slika 8. Stari hrast uz kapelicu

Stara su stabla bila svojevrsni simboli besmrtnosti od kojih su se osobito štovali stoljetni hrastovi te stoga i ne čudi činjenica da su se oko njega vezivale i brojne legende.¹⁷³ Prema narodnoj predaji Nikola je Gučetić ispod tog istog hrasta primio članove dubrovačkog senata kada je bio izabran za kneza Republike te je pod njegovom hladovinom pisao je svoje elegijske distihe i latinske heksametre. Tu se također za vrijeme ljetne žege sastajala dubrovačka vlastela i članovi Vijeća, a i mnogi pripadnici obitelji Gučetić često su se izabirali na dužnost kneza.¹⁷⁴

Uz ovaj je hrast vezana i jedna romantična legenda koja govori o tome kako su car Maximilijan i Šarlota često posjećivali Trsteno te perivoj obitelji Gučetić. Car Maximilijan odlučio je urezati srce s njihovim zajedničkim inicijalima na hrastu ispod kojega se često stajao Senat te u njegovoj hladovini donosio odluke vezane uz Dubrovačku Republiku. Legenda kaže da je jedne noći bila veoma jaka oluja te je grom udario u hrast i u potpunosti

¹⁷³ Walter, Delort, *Povijest europskog okoliša*, 67.

¹⁷⁴ Ugrenović, Trsteno, 30.

izbrisao monograme te je ostalo samo srce urezano u hrast. Stari su to odmah protumačili kao loš znak te se smatra da je upravo taj događaj nagovijestio tragičan kraj Maksimilijana i Šarlote.¹⁷⁵

8.1.1.2. Legenda o starim platanama

Još slavija i poznatija od staroga hrasta dva su divovska prastara platana koja se nalaze na samome ulazu u današnji arboretum, a nekadašnji posjed obitelji Gučetić. Po legendi zasadio ih je jedan pomorac koji je na svome dalekom putovanju ostao zadivljen ljepotom ovih stabala te je sa sobom ponio sadnice. Naime, početkom 15. stoljeća u Trstenome je živio kapetan Florio Jakoba Antunova koji je svojim brodom *Santa Lucia* plovio put zapadne Indije te stekao veliki novac. Uz njegovo ime su vezane dvije legende. Naime propeće poviše oltara u crkvi sv. Vida navodno je upravo on donio vraćajući se nakon plovidbe Atlantikom gdje je imao priviđenje Isusa propetog na križu.¹⁷⁶

Druga legenda, za ovaj rad mnogo zanimljivija, jest ona o porijeklu trstenskih platana. Često se može čuti kako jedno stablo ne čini šumu, no za platane u Trstenome to pravilo ne vrijedi. Oba makljena u Trstenome u pravome su smislu riječi šuma. Pod sjenom njihovih krošanja mogu se, baš kao u šumi, skloniti svi stanovnici Trstenoga. O veličini trstenskih platana govori i činjenica da je potrebno šest ljudi kako bi se rukama moglo obujmiti deblo. Same grane platana debele su kao prosječno stablo hrasta. Platane se ne nalaze u samome arbretumu, nego nešto poviše njega, u neposrednoj blizini izvora kojom uvelike mogu zahvaliti svoju veličinu i starost. Njihova međusobna udaljenost je 21 metar te se nalaze na nadmorskoj visini od 92 do 94 metra. O njihovoj veličini najbolje govore sljedeći podaci: visina veće platane iznosi 46 metara, a promjer krošnje 47 metara, dok opseg debla iznosi čak 11, 37 metara. Latinsko ime platana glasi *Platanus orientalis L.* iz čega se može iščitati njihovo podrijetlo, a to je istok, odnosno bliski istok. Veoma su široko rasprostranjene te ih se može naći sve do Himalaje. Stoga su bile čest motiv u književnosti te osobito u poeziji te mitovima i legendama.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Laptalo, „Trsteno: predaje, legende, običaji, sadašnjost“, 236.

¹⁷⁶ Ibid., 231.

¹⁷⁷ Ugrenović, *Trsteno*, 51

Slika 9. Platane (Zbirka starih razglednica Arboretuma HAZU Trsteno)

Tako Teofrast spominje platanu u blizini Liceja, Pauzanija je u blizini rijeke vidio platanu – diva toliko veliku da bi se u njezinoj unutrašnjosti moglo pirovati. Kralj Kafijedije vidio je platanu koju je posadio Menelaj prije nego što je pošao na Troju. Osobito su poznati makljenovi u Grčkoj, u Voštici i Stankiju na otoku Kosu koji su još krupniji od onih u Trstenome. Poznate su i platane u Bujukdere na Bosporu ispod kojih je po legendi odmarao Gotfrid Bujonski kada je polazio na krstašku vojnu.¹⁷⁸ Kako je kapetan Florio bio veoma imućan, dao je izraditi još dva broda te jednome od njih nadjene ime *Santa Croce* s kojim uskoro odjedri u Carigrad. Na povratku za Dubrovnik uhvatilo ga je ružno vrijeme te je ostao usidren u carigradskom kanalu na Bujektirima gdje je čekao povoljnije vrijeme za nastavak putovanja. Tamo su rasle velike platane kojima je odmah ostao impresioniran. Stoga je naredio jednome mornaru da izguli četiri male platane koje su nicale ispod stabala te da ih odnese na brod i obloži zemljom. Po povratku u Trsteno tri mlada platana je usadio na trokut u svoj vrt, a jedan kraj izvora vode Vrbe na zapadnoj strani sela kojeg su ubrzo posjekli jer je svojim rastom radio štetu maslinama.

Narodna predaje dalje kazuje kako je svim stanovnicima bilo naređeno da kada dođu na izvor po vodu, moraju također zaliti ova tri stabla i to samo ujutro i navečer.¹⁷⁹ O tome je osobito brinuo i seoski knez-Kanac. Godine 1814. po naredbi francuskog generala Lauristona posječen je jedan od tri platana zasađena u trokut budući da je ometao smjer kojim je nova cesta trebala proći. Tako su ostala samo dva platana koja se i danas nalaze na ulazu u

¹⁷⁸ Ugrenović, *Trsteno*, 52

¹⁷⁹ Laptalo, „Trsteno: predaje, legende, običaji, sadašnjost“, 232.

Arboretum te su protkani u običajima stanovnika Trstenoga. Primjerice za vrijeme poklada mladi iz sela uzimali su susjedima stvari iz njihovih dvorišta te bi ih „sakrili“ pod platane. Kako bi se dobro našalili znali su čak vaditi i barke iz mora te ih donositi ispod ovih velikih stabala. Maškarama se ništa nije smjelo zamjerati, a bilo je i veoma smiješnih situacija kada bi mještani u nedjeljno jutro dolazili tražiti svoje stvari obješene na grane platana ili pak ispod njih.¹⁸⁰ Ispod platana palio se i *karnevo* te bi se uokolo njega pjevalo i plesalo.

8.1.1.3. Agrumi, lovor i masline kao tradicionalna stabla

Iako se danas u arboretumu vjerojatno ne mogu pronaći stabla agruma koja potječu iz vremena njegova nastanka, njihovi „potomci“ zasigurno rastu i danas po terasama Gučetićeve perivoja. Naime ove su kulture bile iznimno cijenjene u dubrovačkim vrtovima jer su se, osim koristi koju su pružali njihovi plodovi, isticali i svojim estetskim značajkama. Riječ je o zimzelenim stablima čije su se pravilne krošnje isticale ugodnim zelenilom s narančastim plodovima, a osobito su lijepe bile u proljeće kada je cvjetalo bijelo cvijeće opojna mirisa. Plodovi naranača i limuna prodavali su se na tržnici već u XIII. stoljeću, što je gotovo istovremeno s razdobljem u kojemu se uzgoj ove kulture proširio na područje južne Europe. Na talijanske renesansne vrtove s nasadima naranči i limuna utjecali su arapski vrtovi na Siciliji gdje su ove kulture bile donesene tijekom XII. stoljeća s područja Sjeverne Afrike, iako već Plinije spominje da su Rimljani u svojim vrtovima poznavali i uzgajali citron, u Dubrovniku poznat kao četrun.¹⁸¹ Iz stare kronike koju je sastavio tadašnji župnik Don Luka Diodati-Božidarović saznaje se da su u Trstenome pokraj crkve već 1515. godine bila zasađena stabla naranče: „io prete Luca piantaj li arbori di naranza appresso la Chiesa nel 1515 et altri arbori menudi de naranza nel 1530.“ Iako izrijekom ne piše, može se pretpostaviti da je Don Luka sadnice dobio od Gučetića iz obližnjeg perivoja.¹⁸²

Od ostalih stabala spominju se često čempresi, grmovi mirte te vinova loza, bršljan i čemin (jasmin). Naranče i lovor spominje i Diversis u opisu klaustarskog vrta u samostanu Male braće.¹⁸³ Često spominjanje naranača, limuna, maslina, rogača, ljekovitog bilja te drugog voća i povrća svakako su dokaz da su ladanjski vrtovi uz pružanje ugone još uvijek imali snažno izražen koristonosni značaj. I danas se u Trstenome mogu pronaći veoma stara stabla maslina koja su dali zasaditi pripadnici obitelji Gučetić prije gotovo tri stoljeća. Jedan

¹⁸⁰Ibid., 238.

¹⁸¹ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 79.

¹⁸² Ugrenović, *Trsteno*, 20.

¹⁸³ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 79.

od razloga zbog kojih su sva ova stabla opstala usprkos vjetrovima i olujama leži u činjenici da su se nalazili u zavjetrini, zaštićeni gustim gajem lovora.

Lovor se često uzgajao u sredozemnim vrtovima i perivojima jer je bio pogodan za obrezivanje i oblikovanje, čime se lako mogla postići željena širina i visina njegove krošnje. Bio je omiljen zbog svog trajnog zelenila te gustoće krošnje, što ga je činilo prikladnim da barem donekle pruži zaštitu od hladnoće i vjetra osjetljivijim kulturama kao što su limuni i naranče. Ljudi dakle nisu mogli modificirati klimu, stoga su pronašli druge načine kako ublažiti hladne vjetrove. Zeleni pojasi lovora nisu samo štitili od hladnoće nego su ujedno bili i svojevrsna zvučna izolacija.¹⁸⁴ Da je lovor bio uobičajen „zaštitni okvir“ na dubrovačkome području svjedoče i stihovi Mavra Vetranovića koji spominje „krasan zeleni vrt uokolo brštanom, lovorjem opleten i mrčom gizdavom“.¹⁸⁵

8.2. Kasnorenesansna etapa izgradnje

Kasnorenesansna etapa obuhvaća razdoblje od druge polovice šesnaestog stoljeća pa sve do razornoga potresa 1667. godine. Do ovoga vremena ladanjsko je imanje bilo već uvelike formirano te su osnovne građevine poput ljetnikovca, gospodarskih objekata te vrta s paviljonom i kapelice već bili dovršeni. Ovaj period obilježio je lik Nikole Gučetića, unuka utemeljitelja imanja te svakako najpoznatijeg pripadnika svoje obitelji. On svoju ladanjsku vilu s perivojem pretvara u pravi topos kulturnog života Dubrovnika u 16. stoljeću. Zbog brojnih kontakata koje je imao s najvećim talijanskim misliocima onoga vremena i velike biblioteke koju je oformio u svome ljetnikovcu, nedvojbeno je da je poznao i pisce poput Petrusa Crescenciusa (1235.-1320.) koji je bio poznat po svojim spisima o hortikulturi i agrikulturi te je napisao opsežnu knjigu koja je nastala kao kompilacija rimskih klasika u kojoj govori o poljoprivredi osvrćući se i na vrtove.¹⁸⁶ U njoj između ostaloga navodi kako vrtovi utječu na psihičko stanje čovjeka te raspravlja o uzgajanju vazdazelenoga bilja, šišanju grmlja i krošanja, te o vidicima i klimi. Osim s Crescenciusovim djelima, Nikola je zasigurno bio upoznat i s opusom Leona Battiste Albertija i njegovim kapitalnim djelom *De re aedificatoria* iz 1485. godine kojega se smatra temeljnim djelom za umjetnički razvitak renesanse.¹⁸⁷ U njemu Alberti daje smjernice o tome kako bi renesansni vrt trebao izgledati, pozivajući se na antičke pisce Vitruvija i Plinija Mlađega. Tako je iznio preporuku da se vila

¹⁸⁴ Šćitaroci, *Hrvatska parkovna baština*, 124.

¹⁸⁵ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 84.

¹⁸⁶ Ugrenović, *Trsteno*, 23.

¹⁸⁷ Marchetti, *L'evoluzione storica del giardino rinascimentale e barocco in Europa*, 166.

treba nalaziti na najvišem dostupnom mjestu kako bi se osigurao panoramski pogled na obližnje vrhove planina, nizine, šume ili pak izvore bogate vodom.¹⁸⁸ Nadalje, vrt i vila bi se trebali nalaziti na mjestima koji su dovoljno izloženi suncu te nisu na izravnom udaru vjetrova. Za uređenje vrta preporučuje umijeće ars topiaria, koje je također antičke provenijencije, a svodi se na geometrijsko obrezivanje stabala i grmova.

Smatrao je da bi prostor vrta trebao biti podijeljen prema pravilnim geometrijskim formama, a terase međusobno povezane natkrivenim stazama te lođama. Da je Nikola Gučetić bio upoznat s Albertijevim djelima dokazuje i njegova knjiga *Il governo della famiglia* koja je po stavovima i odabiru tema veoma slična Albertijevoj knjizi gotovo istoga naslova *I libri della famiglia*. U njoj primjerice iznosi stav da je trgovački posao mnogo unosniji od upravljanja posjedom, ali da ne donosi ni približno jednako zadovoljstva.¹⁸⁹ Jednako tako iznosi i slična razmišljanja o uređenju vrta i vile te se može pretpostaviti da je ove ideje zasigurno nastojao implementirati na svom ladanjskom imanju u Trstenome.¹⁹⁰ Uz Gučetićeve će perivoj zauvijek ostati vezan i lik dubrovačke pjesnikinje Cvijete Zuzorić koja je bila prijateljica s Nikolinom ženom Marom Gundulić te je njihovo prijateljstvo ostalo ovjekovječeno u Gučetićevim djelima. Bila je poznata ne samo u dubrovačkom humanističkome krugu, nego i u onome talijanskome te su Torquato Tasso i Cesare Simonetti ispjevali sonete u njezinu čast. Iako rođena u Dubrovniku, Cvijeta je veći dio djetinjstva provela u gradu Ankoni za koji je njezin otac bio vezan trgovačkim poslovima. Tamo je stekla visoku naobrazbu te se udala za bogatog plemića Bartolomea Pescionija koji je postao firentinski ambasador u Dubrovniku. Putem ovoga je prijateljstva moglo doći do raznih transfera i utjecaja koji su se zasigurno odrazili na uređenje Gučetićeve perivoja, osobito ako se uzme u obzir da se Cvijetin ljetnikovac nalazio u Brsečinama, nedaleko od Trstenoga. Nakon Nikole Gučetića, imanje prelazi u vlasništvo njegova sina Vita koji umire mlad u Ankoni gdje je još od 15. stoljeća postojala kolonija Dubrovčana koja je tamo živjela kroz nekoliko naraštaja i bavila se uglavnom trgovinom, što samo dodatno potvrđuje veze koje je Dubrovnik imao s južnom Italijom. Ljetnikovac u Trstenome dalje prelazi u vlasništvo njegova sina koji dodatno proširuje posjed i udvostručuje broj kmetskih kuća. Potkraj njegova

¹⁸⁸ Maria Rosaria Iacono, Cenni di storia dei giardini, <http://www.ambientece.arte.beniculturali.it/soprintendenza/didattica/2006-07/Giardini/Cenni%20di%20storia%20dei%20giardini.htm> (21.1.2015.)

¹⁸⁹ Nikola Gučetić, „Upravljanje obitelji“, ur. Marinko Šišak, prev. Maja Zaninović, u: *Dubrovnik Annals* 5/2001., (Zagreb: Biblioteka Scopus, 1998.) 125.

¹⁹⁰ Nikola je Gučetić vrlo vjerojatno bio upoznat i sa djelima koje je napisao njegov suvremenik Andrea Palladio; talijanski arhitekt i teoretičar; obnovitelj antičkih tradicija u arhitekturi cinquecenta te najpriznatiji talijanski arhitekt onoga doba.

života dogodio se i velik potres 1667. godine koji je nanio velike štete cijeloj Republici. Budući da nije imao muških nasljednika, njegovom smrću izumire grana obitelji osnivača ladanjskoga imanja u Trstenome.¹⁹¹

8.3. Faza baroka

Nekoliko godina nakon razornoga potresa Ivan Vitov Gozze prodaje svoje imanje za 10 000 dukata Rafaelu Vladislavu Gozze kako bi došao do novca potrebnog za vjenčanje svojih kćeri te imanje na taj način prelazi u ruke novih vlasnika.¹⁹² U ovome se periodu vjerojatno dovršava i obnova ljetnikovca i drugih građevina koje su se nalazile na imanju te su bile oštećene u potresu. Postavljaju se turnjačice, odnosno preše za masline te odgovarajuća spremišta budući da u to doba dolazi do smanjenja uzgoja žitarica te se prelazi na ekstenzivniji uzgoj maslina.¹⁹³ Pretpostavlja se da se nekadašnji ljetnikovac nalazio južnije, u blizini današnje mlinice i glavnoga ulaza u park.¹⁹⁴ Jedan od argumenata koji ide u prilog tome jest činjenica da su Gučetići bili pod snažnim utjecajem talijanskih vrtova te bi se nimfej u tom slučaju nalazio u samome središtu vrta, a ljetnikovac je morao biti mnogo udaljeniji od njega.

Novoizgrađeni je ljetnikovac bio znatno skromniji od svoga prethodnika. Odraz je to cjelokupnoga stanja u Republici nakon velike trešnje u kojoj je izgubila dobar dio svoga plemstva te većinu građevina. Bio je to prijeloman događaj s kojim završava „zlatno doba“ Dubrovačke Republike koja se doduše uspjela oporaviti, ali više nikada nije dosegla onu razinu izražajnosti, ni u stambenoj, ni u perivojnoj arhitekturi. Stoga i ne čudi da prioritet u obnovi nije imala reprezentativnost, nego pragmatičnost i racionalnost kojom su se stari Dubrovčani često vodili. Dubrovačka je Republika donijela niz odluka i preporuka po kojima nalaže da se pri obnovi građevina iskoristi kamen i klesani dijelovi s porušenih kuća, što je dovelo do ugradnje različitih stilskih obilježja. Tako i u Trstenome nalazimo različite kamene dijelove ugrađene u neke druge građevine na ladanjskom imanju. Primjerice, u umjetnoj ruševini koja se nalazi na zapadnom dijelu perivoja nalaze se ugrađeni dijelovi poput polukružnog luka gotičko-renesansnog pila koji je ugrađen kao dio prozora te kamene ploče staroga sunčanoga sata koji se nekoć nalazio na pročelju prvobitnog ljetnikovca. Kamena ploča iz 1502. godine također je potjecala sa starog ljetnikovca te je potom uzidana u zid

¹⁹¹ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom* 134, 135.

¹⁹² *Ibid.*, 135., 136.

¹⁹³ Ivan Šimić, Maja Anastazija Kovčević, „Studija postojećeg stanja vegetacije Arboretuma Trsteno“, 249.

¹⁹⁴ Ugrenović, *Trsteno*, 30.

šetnice gdje se i danas nalazi. Nada Grujić zaključuje da su u rubove stuba ispred velike fontane ugrađena tri kamena ulomka koja su pripadala prozorima koje je Ivan Marina Vita Gučetić 1494. godine naručio od klesara iz Korčule.¹⁹⁵

Riječ je o najvećoj fontani i jedinoj sačuvanoj *grotti*, odnosno špilji u Dubrovniku. O njezinoj izgradnji nema sačuvanih dokumenata te o vremenu njezine izgradnje svjedoči jedino natpis s uklesanom godinom 1736. Pozadinu fontane čini velika stijena izgrađena od sedre, a u njezinu se središtu nalazi špilja. Baroknu kompoziciju čine kameni kipovi, a kip boga Neptuna (Posejdon) zauzima centralno mjesto. Desno od njega nalazi se njegova žena, morska nimfa, Salacija koja je u rimskoj mitologiji predstavljala žensko božanstvo mora. S lijeve se strane nalazi kip njihova sina Tritona, glasnika velikoga mora. Kompoziciju čine još dva dupina koja štrcaju vodu te konj ispod kojega se nalazi maskeron lavlje glave i školjka Svetog Jakova. Oni ne pripadaju Neptunovoj ikonografiji, a i po njihovim bi se oblicima dalo zaključiti da pripadaju ranijem razdoblju. Može se stoga pretpostaviti da su lavlja glava i školjka ostaci prvobitne renesansne česme za koju se pretpostavlja da se tu nalazila prije potresa.¹⁹⁶

Slika 10. Neptunova fontana u Trstenom

¹⁹⁵ Nada Grujić, „Dubrovačka ladanjska arhitektura 15. stoljeća i Gučetićev ljetnikovac u Trstenom.“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, (Split: 34/1994.), 160.-161.

¹⁹⁶ Kovačević, *Perivoj Gučetićeva ljetnikovca u Trstenom*, 62-63.

Prostor oko fontane i danas čine ostaci šimširova grmlja za koje je utvrđeno da su stara oko 280 godina što bi značilo da proizlaze još iz renesansne koncepcije pravokutnih perivojnih polja te ortogonalnog rasporeda šetnica. U drugoj polovici 18. stoljeća posjedom upravljaju Baltazar Paola de Gozze te njegova žena Deša. U tom je razdoblju i Alberto Fortis posjećivao Dubrovnik te Trsteno koje je i dalje bilo mjestom okupljanja intelektualaca i učenih ljudi. Ostao je zadivljen ljepotama perivoja te se njegovo prijateljstvo s obitelji Gučetić nastavilo putem pisama. U ovome periodu dolazi i do zaokreta u gospodarskim i agrarnim prilikama u Republici. Naime u 18. stoljeću dubrovačka je prekomorska trgovina počela slabjeti te se vlastela počinje sve više baviti poljoprivredom. Odredbe koje je Republika donijela prilikom kupovine novih zemalja (*terre nuove*), poput orijentiranja isključivo na sadnju žita i potpune zabrane sadnje vinove loze, nisu se više tako rigorozno provodile s obzirom na to da nisu išle u korist ni seljacima, ni vlasteli te ionako nisu polučile znatnijega rezultata jer je država žito i dalje morala uvoziti. Uzgoj žitarica poput pšenice, raži i ječma i dalje se zadržao, ali se sve više počinju saditi masline i vinova loza. Koliko se promijenila agrarna slika, ali i slika samoga krajolika najbolje govori dokument iz 1735. godine kada je Paolo Rafaela Gozze na svome ladanjskom imanju u Trstenome dao zasaditi 1200 mladih maslina.¹⁹⁷

8.4. Romantičarska etapa

U ovome razdoblju događaju se velike promjene na političkoj karti Europe. Događa se francuska okupacija dubrovačkoga područja te sukobi s rusko-crnogorskom vojskom koja je pljačkala na području izvan grada te su tako njihove trupe upale i u Trsteno. Obiteljsko imanje obitelji Gučetić pretrpjelo je veliku devastaciju. Uzeli su sve vrijedne predmete iz ljetnikovca, zvono s kapelice sv. Jeronima, poharali perivoj, razbili kamene kanale na akveduktu, srušili kipove sa fontane, itd. Godine 1808. general Marmont ukida Dubrovačku Republiku te uspostavlja francusku upravu na dubrovačkom području kao samostalnoj cjelini u sklopu Italjskog Kraljevstva. Jedan dio vlastele odmah odstupa sa svojih dužnosti, dok drugi dio ostaje i stupa u francusku službu. Gučetići su već od prije pripadali frankofilskome krugu te su i dalje birani na visoke funkcije. Ladanjskim imanjem u prvoj polovici 19. stoljeća upravljaju Paolo Bassegli Gozze¹⁹⁸ i njegova žena, plemkinja francusko-engleskoga porijekla, Anica Cologan Valois. Paolo je za vrijeme svog diplomatskog boravka u Parizu naručio od

¹⁹⁷ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 140.

¹⁹⁸ Smrću Dešina brata, Toma Basseglia izumire stara patricijska obitelj Bassegli. Tada Paolo, sin Deše i Balda Gučetića, nasljeđuje imanje Bassegli te uz svoje prezime uzima još i prezime Bassegli.

arhitekta Martina Pierrea Gauthiea projekt za preuređenje svog imanja u Trstenome u kojemu se predviđala izgradnja dvokatne vile te perivoja s kružnim paviljonima, skulpturama i fontanama. Projekt nikada nije ostvaren jer se pokazao preambicioznim za financijske prilike obitelji Gučetić.¹⁹⁹

Nakon šestogodišnje francuske uprave bečkim kongresom Dubrovnik biva priključen Habsburškoj Monarhiji te ulazi u sastav periferne austrijske krunovine, Kraljevine Dalmacije. Rubni položaj, nedostatak kapitala, promjene prometnih pravaca te politika habsburškog centralizma i gospodarskog protekcionizma doveli su do toga da se Dubrovnik više nije uspio oporaviti te sve više počinje zaostajati za razvijenim zapadnoeuropskim zemljama. Iz ovoga razdoblja potječe i kamena ploča koja se nalazi na zidu saloče u ljetnikovcu, a postavljena je u čast caru Franju I. koji je prilikom posjeta Dubrovnika odsjeo u Trstenome te bio gost obitelji Gučetić u njihovu ljetnikovcu i perivoju.

U prvoj polovici 19. stoljeća ladanjsko je imanje doseglo svoju najveću površinu te ga je obrađivao najveći broj kmetova do tada. U Trstenome je na posjedu bilo zasađeno čak 5900 stabala maslina te 125 000 čokota loza.²⁰⁰ O veličini posjeda i broju kmetova najbolje govori podatak da je Paolo Gučetić 1813. godine imao pod ugovorom 248 kmetova, što je veoma veliki broj ako se uzme u obzir popis stanovništva iz 1820. prema kojem su u Trstenome živjele ukupno 274 osobe.²⁰¹ Nagli uzlet poljodjelstva prekinut je 1816. godine uvođenjem Općeg građanskog zakonika kojime prestaju vrijediti i specifični dubrovački kmetski odnosi. Sve to negativno se odrazilo na gospodarski položaj dubrovačke vlastele te Paolo Gučetić piše raspravu *Economia politica: Pensieri sull'Economia Agricola o sia Analisi sull'Indole e natura del Contrato Rurale dei Ragusei* u kojoj idealizira prošlost dubrovačkih kmetskih odnosa. Vlastela se sada sve više okreće svojim ladanjskim imanjima te počinje većinu vremena provoditi na svojim imanjima. Tako se i Paolo Gučetić trajno preselio u Trsteno te tek povremeno odlazio u Dubrovnik kako bi obavio određene poslove. Nova situacija odrazila se i na sam izgled ladanjskoga imanja. Kako bi se što manje kupovalo, a što više proizvodilo na vlastitom imanju, Gučetići s istočne strane paviljona nadograđuju magazin te grade kokošinjac, gnojište i svinjac. Time je ovo ladanjsko imanje koje je bilo jedinstveno po razdvojenosti rezidencijalnog i gospodarskoga dijela počelo poprimati obilježja običnog seoskog imanja.²⁰²

¹⁹⁹ Ugrenović, *Trsteno*, 48.

²⁰⁰ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 147.

²⁰¹ *Ibid.*, 148.

²⁰² *Ibi.*, 148.-149.

Nakon smrti Paola, imanje nasljeđuje njegov sin Baltazar koji je njime upravljao više od pola stoljeća. Kada je preuzeo imanje, od njegove barokne obnove prošlo je gotovo cijelo stoljeće te su se turbulentna vremena loše odrazila na sam izgled imanja i perivoja. Baldo se već od najranije mladosti, uz poslove vođenja imanja, počeo baviti i uređenjem perivoja. U početku je sadio samo voćke, a zatim počinje saditi sve više ukrasnih i egzotičnih vrsta od kojih su, za dubrovačko područje, mnoge od njih u ono doba bile nepoznate. Mijenja se ostarjela fizionomija perivoja te on doživljava romantičarsku preobrazbu. Nove je vrste sadio posvuda, osobito na području staroga dijela perivoja te u gaj lovora. Odlučio je također proširiti perivoj prema sjeveru te mu dodati romantičarski dio koji se sastojao od novih nasada unutar staroga maslinika kojim je prolazila vijugava šetnica, dok su se u sjenama krošanja nalazili mali skroviti interijeri. S obzirom na broj novih vrsta koje je zasadio, može se zaključiti da je bio vrstan poznavalac hortikulture. Iz dokumenata koji su ostali sačuvani može se primijetiti da je do saznanja dolazio metodama pokušaja introdukcije, pokušaja i promatranja. To se da zaključiti iz njegovih popisa biljaka u kojima se ponavljaju biljke koje se nisu uspjele primiti te bi ih zatim ponovno sadio, ali ovoga puta na drugo mjesto kako bi pronašao odgovarajući mikrolokalitet.²⁰³ Biljke je naručivao iz poznatih europskih rasadnika, najviše iz Italije i Austrije te su ih brodom prevozili do Gruža, a zatim barkom do Trstenoga. Koliko je Baldo ozbiljno pristupao obnovi perivoja dokazuju i planovi perivoja koje je 1859. Baldo nacrtao na 12 listova na kojima je posađene biljke označavao rednim brojevima. Na ovim su planovima bile ucrtane i šetnice, građevine, te kanalići i potočići. Tloris perivoja od iznimne je važnosti jer se može usporediti s današnjim izgledom perivoja te se iz njega može saznati kako su u Baldovo doba tekla tri kanalića za vodu kroz perivoj dok je danas očuvan samo jedan. Ovi su kanalići za vodu bili od velike važnosti za mlade sadnice egzotičnih stabala kojima je obilje vode omogućilo da izrastu u velika stabla koja se i danas mogu vidjeti u arboretumu. Raspored posađenoga bilja iz Baldovih planova podudara se s postojećim rasporedom najstarijih stabala. Na prednjem dijelu zapadnom parteru sađene su strane vrste, najviše grmovi, dok su na istočnom dijelu sađene isključivo voćke. U neposrednoj blizini ljetnikovca nalazile su se ukrasne biljke, a lovorov gaj se kao prirodna vrsta održavao u stražnjemu dijelu, dok su baroknome dijelu okolo fontane sađene voćke i strano drveće koje je, kao što je već navedeno, sađeno i duž rute kojom se pružao kanalić za vodu.²⁰⁴

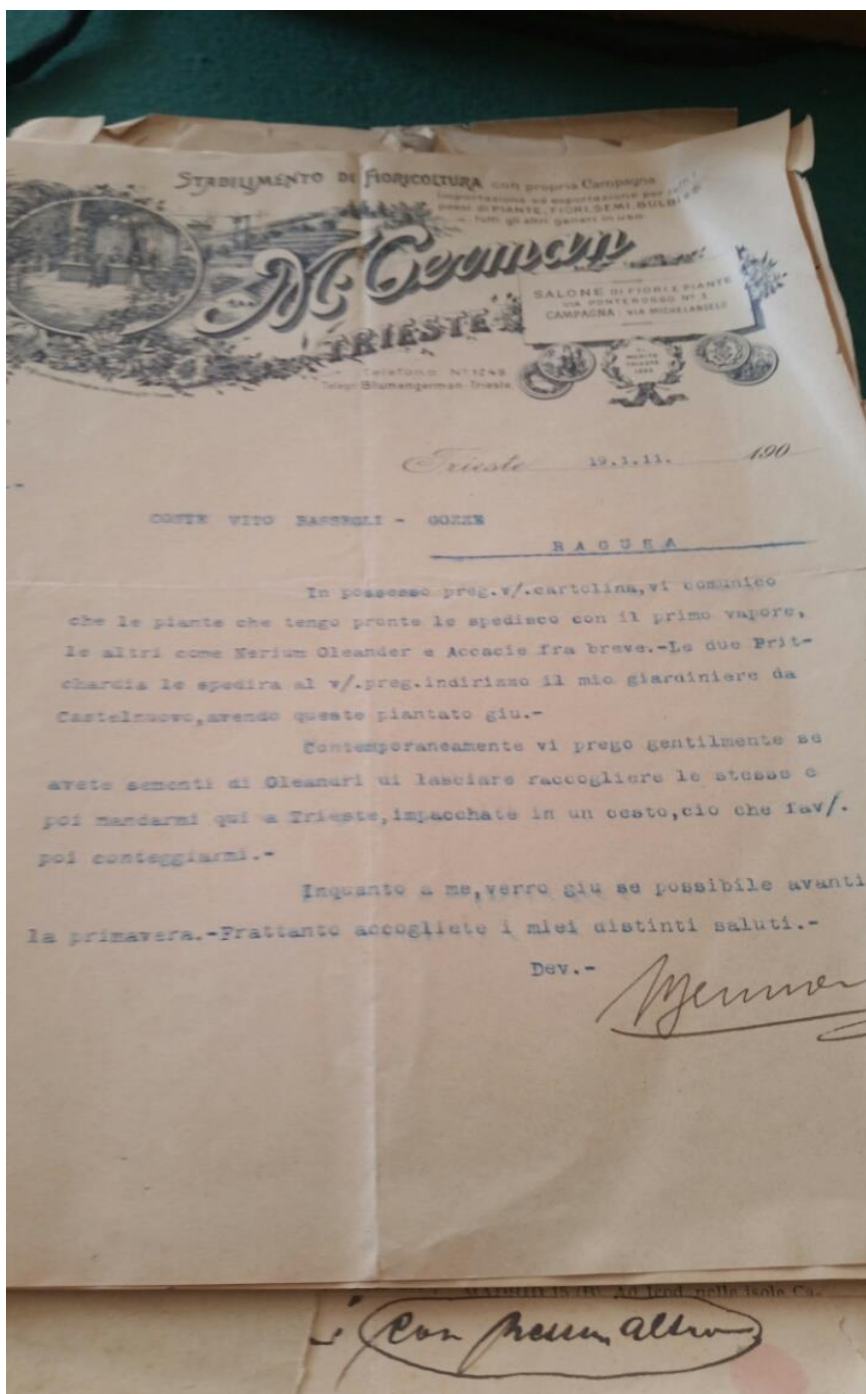
²⁰³ Maja Kovačević, „Naslijeđe 19. stoljeća u Gučetićeve vrtu u Arboretumu Trsteno“, u: *Povijesni vrtovi, perivoji i parkovi primorske Hrvatske*, (Split: 1998.), 165.

²⁰⁴ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 154.-155.

8.5. Kasnoromantičarsko-historicistička etapa izgradnje novog perivoja na Drvarici

Nakon Baltazara imanje u Trstenome nasljeđuje njegov sin Vito koji je će imanjem upravljati sve do kraja Drugoga svjetskoga rata kada sva dobra Vita Basseglija Gozze bivaju privatizirana te se ljetnikovac s perivojem proglašava Arboretumom i predaje ga se na upravljanje Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Ovaj period dakle obuhvaća sami kraj 19. stoljeća i prvu polovicu 20. stoljeća te je bio obilježen brojnim gospodarskim i političkim nestabilnostima u svijetu. Tada dolazi do promjene društveno-vlasničkih odnosa, ratova, raspada Austro-Ugarske Monarhije te nastanka Jugoslavije.

Poput svoga oca Baltazara, Vito nastavlja sa sadnjom novih i egzotičnih vrsta čime je perivoj, po uzoru na druge mediteranske vrtove onoga doba, dobio naglašenu notu egzotizma. No, za razliku od Baltazara koji je uglavnom sadio listače i četinjače, Vito je najviše sadio palme i sukulente, no nije to uredno bilježio poput svoga oca, tako da se do većine podataka može doći proučavajući njegovu korespondenciju i stare razglednice.

Slika 11. Iz korespondencije grofa Vita o slanju sadnica stabla Oleandri (Državni arhiv u Dubrovniku; Arhiv obitelji Bassegli-Gozze; sliku snimila: Vedrana Kristić)

Jedna od najvećih promjena koje se događaju s imanjem jest izgradnja i uređenje novog perivoja na *Drvarici* koji je smješten na obronku uz more te je prostorno odvojen od staroga perivoja s ljetnikovcem.²⁰⁵

²⁰⁵ Ivan Šimić, Maja Anastazija Kovčević, „Studija postojećeg stanja vegetacije Arboretuma Trsteno“, 249.

Prvi ga puta spominje Adamović kada navodi da se perivoj sastoji od dva dijela, staroga i novoga „koji je izgrađen prije nekoliko godina.“ Da je ovaj dio parka novijeg datuma potvrđuje i sam naziv *Drvarica* što znači da je taj dio donedavno bio šuma u kojoj se obavljalo drvarenje tj. sječa i/ili spremanje usječenog drveta.²⁰⁶

Slika 12. Umjetna ruševina na Drvarici sa ugrađenim elementima koji su se nalazili na prvotnom ljetnikovcu

Vito je u pravnim sporovima koji su se u ono doba vodili vezano uz prava kmetova i podjelu nekretnina izgubio sve zemlje koje su bile dodijeljene kmetovima na obradu te dobar dio posjeda koje je imao na Pelješcu te su mu zbog toga izvori prihoda bili smanjeni. Tako Adamović za novi perivoj na Drvarici kazuje: „Mi moramo biti zahvalni sijedome grofu i za ovo što je zamjernom ustrajnošću, divnom energijom te velikom ljubavlju za vrtlarstvo stvorio s veoma ograničenim sredstvima.“²⁰⁷

Zbog svoje bujne vegetacije perivoj je privlačio brojne putnike i putopisce. Ostao je zabilježen u svim vodičima Dalmacije onoga doba te se glas o njemu ponovno pronio Europom, baš kao što se prije tri stoljeća za njega pročulo zahvaljujući Nikoli Gučetiću koji je radnju većine svojih djela smještao u perivoj svoga ladanjskoga imanja. Već u doba grofa Vita započinje prva turistička aktivnost te su posjetitelji plaćali 1 krunu za posjet ljetnikovcu i

²⁰⁶ Ugrenović, *Trsteno*, 46.

²⁰⁷ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenu*, 158.

perivoju. I sam grof često je znao voditi posjetitelje te im pričati o bogatoj povijesti ladanjskoga imanja i svoje obitelji.

9. OSOBITOSITI GUČETIĆEVA PERIVOJA

9.1. Sličnosti i razlike s talijanskim renesansnim vrtovima

Talijanski su vrtovi nedvojbeno imali velikoga utjecaja na cjelokupan razvoj dubrovačkih vrtova. Kolijevka cjelokupne humanističke misli bila je Firenca, a ladanjska imanja i vile koje su se gradile u njezinoj okolini postaju uzori i ishodišta svim kasnijim vrtovima kroz razna stoljeća do danas. Prvi toskanski renesansni vrtovi javljaju se u literaturi 1451. godine kada se gradi vrt vile *Il Trebbio* na prvom posjedu obitelji Medici te nešto kasnije na posjedima obitelji Medici u *Fiesoliju* i *Vili Medici di Poggio*.²⁰⁸ Usporede li se ovi podaci s godinama izgradnje Gučetićeve perivoja (1494. – 1502.) dolazi se do zaključka da se perivoj u Trstenome javlja i razvija gotovo istodobno s toskanskim renesansnim vrtom što predstavlja važan podatak za povijest hrvatske vrtne umjetnosti.

Jednako tako, perivoj obitelji Gučetić je čak nekoliko desetljeća stariji od mnogih slavni vrtova toskanskih vila. Poput primjerice vrta vile obitelji Medici u *Castellu* koja potječe iz 1540. godine, vrta *Giardino di Boboli* iz 1549., te medičejske vile u *Petraiji* iz 1575. godine. Stariji je i od nekih najpoznatijih rimskih renesansnih vrtova poput vrta Bramanteove vile u Vatikanu, vile *D'Este* u Tivoliju i vrta vile *Farnese* u Capraroli iz sredine 16. stoljeća te brojnih poznatih francuskih vrtova.²⁰⁹ Navedeni podaci dokazuju ne samo to da su Gučetići bili upoznati s najnovijim dosezima izgradnje renesansnih vrtova, nego i to da je njihov perivoj bio začetnik nekih novih trendova te je prednjačio pred većinom vrtova najrazvijenijih europskih zemalja. Ovaj je podatak stoga od velike važnosti kako za hrvatsku vrtu umjetnost tako i za njezinu vrijednost u europskim okvirima.

Osobitu vrijednost perivoja u Trstenome predstavlja jednoosna tlocrtna kompozicija postavljena već u vrijeme njegova nastanka. Vizualna podudarnost vrta i kuće uzduž jedne osi prvi je puta u Italiji postignuta u ranorenesansnom vrtu *Palazzo Piccolomini* u Pienzi između 1459. i 1463. godine.²¹⁰ Osim vile u Pienzi usporedbe se mogu povući i sa medičejskom vilom u mjestu *Poggio a Caiano* (1479.) koju je projektirao Sangallo i koja je postala uzorom za odvajanje reprezentativnih i gospodarskih sadržaja na ladanjskim imanjima. Ovaj utjecaj se

²⁰⁸ Šćitaroci, Hrvatska parkovna baština, 165.-166.

²⁰⁹ Ibid., 166. – 167.

²¹⁰ Ibid., 167

jasno očituje na posjedu obitelji Gučetić u Trstenome gdje su rezidencijalne građevine poput ljetnikovca, kapelice i paviljona jasno odvojene od mlinica za ulje i žito, spremišta i pojata. Sve su građevine bile međusobno prostorno udaljene pa tako i ladanjska kuća koja je dominirala okolnim građevinama zbog svoje veličine te zbog položaja kojeg je imala.²¹¹ Jugoistočno od perivoja i danas se nalazi nekoliko starijih kuća koje svojim položajem sugeriraju da su dio nekadašnje prostorne organizacije posjeda te da su bile kuće kmetova.²¹² Cijeli kompleks ladanjskoga imanja prostire se u dužini od 1020 metara uz strmu morskou obalu. Horizontalnost terena postignuta je podzidanjem čime su nastale 462 terase što je doprinijelo poravnanju zemljišta te se najstariji dio vrta, koji se naziva stari park, smjestio na najhorizontalnijem dijelu terena koji je bio najmanje strm.²¹³ Tu je očigledan utjecaj suburbane vile u *Fiesoleu* (1461.) koju je za Cosima Medicija projektirao slavni talijanski arhitekt i kipar Michelozzo Michelozzi te ju se smatra prvom renesansnom vilom u Italiji i svijetu. Smještena je na strmome obronku u koji su usječene terase te se, lišena svih fortifikacijskih elemenata, otvara okolnom krajoliku. Ovaj utjecaj još je izgledniji ako se u obzir uzme činjenica da je Michelozzo, nakon izgradnje vile u *Fiesoleu*, boravio u Dubrovniku u periodu od 1461. do 1464. godine. Njegov je trogodišnji boravak zacijelo doprinio razvoju renesansne misli te stvaranju nove kulturne klime i na području ladanjske izgradnje poput Gučetićeve ljetnikovca.²¹⁴

Osim utjecaja koji su dolazili iz Firence, do Dubrovnika su dolazili utjecaji i iz drugih gradova sličnoga klimatskoga i kulturnoga kruga poput Rima, Napulja, Genove, Venecije i drugih. S mnogima od njih Dubrovnik je imao trgovačke i diplomatske veze te su se u njima nalazili dubrovački konzulati, a u nekim su gradovima trajno bile naseljene manje kolonije Dubrovčana što je uvelike olakšalo prijenos ideja i novih trendova s područja arhitekture i hortikulture. Osobito bliske i razvijene veze Dubrovnik je imao s južnom Italijom te je posebno zanimljiv boravak napuljskoga graditelja Onofrija de la Cave koji je 1438. godine pozvan da projektira dubrovački vodovod.²¹⁵ Može se stoga pretpostaviti da su se Gučetići prilikom podizanja imanja koristili iskustvom stečenim kod izgradnje dubrovačkog vodovoda,²¹⁶ a Nada Grujić čak iznosi pretpostavku da je Onofrio de la Cava osobno ili da je

²¹¹ Ivan Šimić, Maja Anastazija Kovčević, „Studija postojećeg stanja vegetacije Arboretuma Trsteno“, 248.

²¹² Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 46.

²¹³ Ugrenović, *Trsteno*, 10., 28.

²¹⁴ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 182-183.

²¹⁵ Fisković, *Naši graditelji i kipari*, 24.

²¹⁶ Ugrenović, *Trsteno*, 32.

pak netko od drugih majstora iz *Cave dei Tirreni* projektirao radove na akveduktu ljetnikovca u Trstenome.²¹⁷

Upravo obilje i prisutnost vode u Trstenome, koja je na dubrovačkome području bila prava rijetkost, predstavlja njegovu najveću sličnosti s talijanskim vrtovima u kojima je ona predstavljala središnji i najvažniji element. Prva *grotta* u Italiji izgrađena je u sklopu vrta vile *Castello* u Firenci, no ipak je izglednije da ona u Trstenome vuče svoje korijene iz rustičnih fontana iz 17. stoljeća koje su također bile smještene u gajevima.²¹⁸ Prisutstvo vode veliča se i na kamenoj ploči iz 1502. koju je dao izraditi Ivan Marinov Gučetić prilikom dovršetka izgradnje svoga ljetnikovca²¹⁹ što je očito tada bilo uobičajno jer gotovo istovjetno nastaje i natpis veoma slična sadržaja na Mercoglianovoj vili *Ducheschi* u kojoj se također veliča prisutnost vode i novih nasada.²²⁰

Iz svega navedenoga može se zaključiti da je obitelj Gučetić, koja je kao jedna od najbrojnijih i najmoćnijih obitelji u Republici dala brojne diplomate, pomorce, filozofe, književnike i umjetnike koji su putovali Europom, bila upoznata s najnovijim kulturnim tekovinama, što je postizala putem kontakata s mnogim istaknutim ličnostima s one strane Jadrana.²²¹ Time su i različiti transferi iz područja vrtne umjetnosti bili omogućeni te su ih Dubrovčani uobličavali i primjenjivali na sebi svojstven način i u skladu sa vlastitom tradicijom i mogućnostima koje su određivale kako društvene, tako i prirodne osobitosti.

9.2. Sličnosti i razlike s dubrovačkim renesansnim vrtovima

Gučetićevo perivoj u Trstenome predstavlja najvredniji, najveći, najpoznatiji te biljem najbogatiji dubrovački renesansni vrt.²²² Na ideju izgradnje ljetnikovca i ladanjskoga imanja u Trstenome, Gučetići su došli potaknuti najnaprednijim humanističkim idejama koje su dopirale iz Italije, no prilagodili su ih dubrovačkom načinu izgradnje koji je bio u skladu s tradicijom. Jedna od glavnih posebnosti Gučetićeva perivoja jest ta što on predstavlja sumu

²¹⁷ Grujić, „Dubrovačka ladanjska arhitektura 15. stoljeća i Gučetićevo ljetnikovac u Trstenom“, 87

²¹⁸ Kovačević, *Perivoj Gučetićevo ljetnikovca u Trstenom*, 249.

²¹⁹ „Susjedi me hvale, no još se više ponosim vodom, zdravim podnebljem i obradom svijetloga gospodara. Evo ti putniče, očitih tragova ljudskoga rada, gdje valjano umijeće usavršava divlju prirodu.“

²²⁰ Grujić, „Dubrovačka ladanjska arhitektura 15. stoljeća i Gučetićevo ljetnikovac u Trstenom“, 87., 90.

²²¹ Primjerice Nikola je Gučetić gotovo tijekom cijeloga života bio u živoj prepisci s brojnim talijanskim znanstvenicima poput Benedetta Varchija i Annibala Cara te s aristoteličarom Girolamom Cardanom. Osim toga prijateljevao je s kardinalom Robertom Bellarminom, a od pape Klementa VIII. dobio je titulu doktora filozofije i teologije.

²²² Ščitaroci, *Hrvatska parkovna baština*, 166.

svih stilskih, razvojnih i povijesnih etapa čija se postepena evolucija može kontinuirano pratiti od kraja 15. stoljeća do današnjih dana. U vremenu njegova nastanka vrt se odlikuje ranorenesansnom jednostavnošću kompozicije dok u razdoblju kasne renesanse i baroka sve više do izražaja dolazi jednoosna koncepcija koja je prepoznatljiva i danas.²²³

Slika 13. Ljetnikovac i perivoj obitelji Gučetić u Trstenome

Neka od osnovnih renesansnih načela poput ortogonalnosti, aksijalnosti, jedinstva kuće i perivoja te stapanja perivoja s krajolikom i danas jasno svjedoče shvaćanje i filozofiju vremena u kojemu su nastali. Perivoj obitelji Gučetić posjeduje brojna obilježja dubrovačkog renesansnog vrta, no ono što ga čini posebnim i različitim od ostalih dubrovačkih vrtova jest obilje vode koju prati bujna vegetacija, što je neobično za krški teren. Ove prirodne pretpostavke omogućile su introdukciju mnogih stranih i egzotičnih vrsta koje inače nikada ne bi mogle uspijevati na ovome podneblju.²²⁴ Jedna od glavnih karakteristika koja izdvaja Gučetićev vrt od svih ostalih dubrovačkih vrtova onoga doba jest prisutnost velike fontane odnosno *grotte* koja s akveduktom predstavlja jedinstven primjer perivojne građevine ne samo u povijesti dubrovačke, nego u povijesti hrvatske perivojne arhitekture općenito.²²⁵ U

²²³ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 6.

²²⁴ Samim time stvoreni su preduvjeti za kasniji razvoj ladanjskoga imanja u arboretum.

²²⁵ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 6.

dubrovačkim se vrtovima voda javljala relativno rijetko i to uglavnom u formi kamenih česmi i kanala. U njima dakle najčešće nije bilo raskošnih fontana, vodoskoka ni drugih spektakularnih vodenih atrakcija koje su bile odlika talijanskih vrtova.²²⁶ Dubrovačke su česme ponekad bile povezane s gradskim vodovodom, iako dubrovačka vlada na to ponekad nije gledala s blagonaklonošću pa je znala donijeti odluke kojima je to zabranjivala. Česme su najčešće bile ugrađene u zidove terasa, a rjeđe su se pojavljivale slobodno kao vrtna plastika pri čemu su se napajale iz vodovoda ili se pak voda vodila iz cisterni. Od onih koje se pojavljuju samostalno postavljene u vrtnom prostoru do današnjih dana ostala je, osim fontane u Trstenome, samo još česma ljetnikovca Natalić na Gornjem konalu.²²⁷ Zbog oskudice slatkim vodom njoj se pristupalo veoma racionalno te je u prvom redu valjalo osigurati vodu za piće. Stoga su i česme služile uglavnom kao ukrasi u kojima je prisutnost vode bila tek suptilno naglašena za razliku od vrtova koji su se nalazili na brežuljkastim i plodnim padinama u okolici Firence i Rima i koji su bili bogati izvorima slatke vode te su obilovali različitim vodenim atrakcijama. Upravo je to bio glavni razlog zašto su vodene atrakcije u dubrovačkim vrtovima bile više iznimka nego pravilo. Postojanje tako velike i poznate fontane Trsteno može zahvaliti upravo blizini i bogatstvu žive vode koja je u dubrovačkom suhom i krškom kraju bila rijetkost. Gučetićev se perivoj također izdvajao i po svojoj jedinstvenoj kompoziciji koja je jedini takav sačuvani primjerak poznat na cijelome dubrovačkom području te je kao takav bliži talijanskoj vrtnoj tradiciji. Naime perivoj se sastojao od dva različita dijela, prednjeg parternog i ekstrovertiranoga dijela koji se otvarao prema moru te stražnjega i introvertiranoga šumovitoga dijela u kojemu se nalazila kapelica i kroz koji je prolazio potok što ga je činilo idealnim za opuštanje i meditaciju.²²⁸

Jedna od karakteristika starih dubrovačkih vrtova bila je ta da su bili omeđeni zidovima. To se posebno odnosilo na vrtove smještene u suburbanim dijelovima *Pila* i *Konala* koji su se nalazili u gušće naseljenim mjestima i na ravnijim i pristupačnijim terenima. Stoga je ograda bila potrebna kako bi se vrt zaštitio od neželjenih gosta i kako bi se osigurao mir potreban za ugodu.²²⁹ Ladanjski prostori također su često bili ograđeni i uokvireni zidom visokim tri do četiri metra koji ih je izdvajao od prirodnog okoliša štiteći i pružajući spokoj onima koji su boravili na ladanju. U Trstenome je zbog konfiguracije terena situacija bila znatno drugačija te podizanje zida nije imalo tolikog značaja. Naime, sa zapadne strane nalazilo se more i veoma strma obala, dok se na sjevernoj strani najvjerojatnije nalazila šuma

²²⁶ Šćitaroci, *Hrvatska parkovna baština*, 165.

²²⁷ Šišić, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*, 88, 89.

²²⁸ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 107.

²²⁹ Ugrenović, *Trsteno*, 28.

koja je služila kao svojevrsna prirodna barijera koja je vegetaciju štitila od sjevernih vjetrova. S istočne je strane vrt terasama bio odvojen od sela koje se tamo nalazilo. Zid je stoga bio podignut samo s južne strane te se očuvao do danas i to u duljini od 202 metra.²³⁰ Na kamenoj žbuci na kraju ulaznih vrata može se iščitati godina 1753., iako se može pretpostaviti da je na istom mjestu i ranije postojao zid koji je srušen u potresu ili je potočić što tuda teče učinio da se vremenom uruši.²³¹

Neizostavan element dubrovačkih vrtova bila je *odrina* ili *pergola* koja je omogućavala ugodnu šetnju vrtom u doba vrućina. Neki su ljetnikovci čak imali tako bogato raščlanjen sustav odrina da je cijeli prostor bio pretvoren u intimni prostor u kojemu se život odvijao na otvorenome u prisutnosti osvježavajućega zelenila. U Gučetićevu ljetnikovcu u Trstenome je prisutna jedna uočljiva razlika, a ta je da se odrina nadvijala samo nad glavnom šetnicom s obzirom na to da su sporedne šetnice bile uklopljene u krošnje lovorova gaja koje su obavljale istovjetnu ulogu, odnosno davale su hlad u sparnim ljetnim danima.²³² Prisutnost gaja bila je uobičajena za talijanske vrtove te se u njihovu središtu obično nalazila špilja (*grotta*). Dubrovački perivoji najčešće nisu posjedovali gaj te se danas tek može pretpostavljati da su neki u prošlosti postojali, no oni su svakako bili mnogo manjih dimenzija te nisu ni mogli biti namijenjeni lovu. Stoga Gučetićev gaj u Trstenome predstavlja najveći i jedini sačuvani gaj na cijelome dubrovačkome području. Mnogi su dubrovački ljetnikovci nedostatak tekuće vode zamijenili elementom morskoga prostranstva te su se orijentirani na morske vizure. Ljetnikovac u Trstenome i u ovome slučaju predstavlja poseban primjer u kome je središnji položaj samoga ljetnikovca odredio njegovu dvostruku orijentaciju. Prednji dio usmjeren je na horizont i morsku panoramu, dok je njegov stražnji dio orijentiran na šumski gaj u kome se nalazi špilja s fontanom i živom vodom. Iz ljetnikovca se dakle pružala dvosmjerna vizura – jedna prema moru, a druga prema vodi.²³³

9.3. Kulturni transferi na primjeru crkvi i kapelica u Trstenome

Dubrovačka Republika raspolagala je velikom i moćnom mornaricom koja je plovila svim morima i povezivala najvažnije ondašnje luke što je rezultiralo i snažnim razvojem trgovine. Tako je postajala sve bogatija te je vrhunac moći dosegla u 15., 16. i 17. stoljeću.

²³⁰ Visok oko tri metra, a debeo oko 70 centimetara.

²³¹ Ugrenović, *Trsteno*, 28.

²³² Danas se u perivoju obitelji Gučetić nalazi 90 stupova za odrinu od kojih je većina oktogonalnih, a manji dio okrugloga oblika. Izvorni stupići bili su oktogonalnog oblika, dok su okrugli donešeni kasnije. Razmak između stupića iznosi 3 metra, a šetnica je široka oko 4 metra.

²³³ Šćitaroci, *Hrvatska parkovna baština*, 167

Ovaj period prosperiteta odrazio se i na povijest Trstenoga koje je oduvijek bilo poznato po mnogim pomorcima, kapetanima te brodovlasnicima čije oporuke svjedoče o tadašnjem bogatstvu toga kraja. Njihova brojna putovanja rezultirala su ekološkim i kulturnim transferima koji su se očitovali u obogaćivanju perivoja obitelji Gučetić gdje su pomorci donosili nove egzote sa svojih dalekih putovanja.²³⁴ Imućnije obitelji su često gradile crkve i kapelice, što je osobito bio slučaj kod pomoraca koji bi po povratku s dugih plovidbi dali izgraditi zavjetne crkve kao zahvalu Bogu za siguran povratak kući.²³⁵ Crkve su tako često uređivali i opremali različitim predmetima, osobito slikama koje su najčešće dopremali iz susjedne Italije, ali i drugih zemalja, što je jasan pokazatelj razine kulturnog ozračja koje je vladalo u Trstenome.²³⁶ Podizanje kapelica bilo je potaknuto željom vlastele za povremenim boravkom u zelenilu, daleko od vreve užurbanog života Grada te stoga u vrijeme renesanse kapelice prerastaju u neizostavni element dubrovačkih ladanjskih sklopova. Poput svakog većeg ladanjskog posjeda i Gučetićeve posjed u Trstenome imao je svoju kapelicu. One su predstavljale svojevrsan statusni simbol i bile su posvećene parcima plemićkih obitelji. Parac obitelji Gučetić bio je zaštitnik Dalmacije, Sv. Jeronim.²³⁷ Poput ljetnikovca i kapelica je pravokutnog oblika te se poviše vrata nalazi lisnati reljef akantusa, a povrh njega četverolisna rozeta.²³⁸ Akantus je dekorativni element karakterističan za korintski kapitel te je bio čest dekorativni element u drevnoj Grčkoj i rimskoj arhitekturi, a samim time i čest motiv u razdoblju renesanse koja se ugledala na antičke uzore.

Međusobni utjecaji, odnosno zajednička europska povijest može se iščitati i kroz imena crkava i kapelica koje odražavaju zajedničku (europsku) povijest. Kapelica sv. Roka u Trstenome primjer je upravo jednog takvog kulturnog transfera. Naime Sv. Rok živio je na prelasku iz 13. u 14. stoljeće kada je harala kuga koju je on uspio preboljeti. Kasnije je proglašen svecem i zaštitnikom od kuge i kolere. Njegovo su tijelo Mlečani ukrali iz Montpelliera te njegove posmrtno ostatke prenijeli u Veneciju gdje osnivaju bratovštinu sv.

²³⁴ Laptalo, „Trsteno: predaje, legende, običaji, sadašnjost“, 230.

²³⁵ Kapelu sv. Mihaela dao je početkom 17. stoljeća izgraditi kapetan Marko Jakoba Stanić nakon što se spasio od velike oluje. (Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 19).

²³⁶ Poznati su primjeri poput oporuke kapetana Monkovića koji 1590. godine iz Firenze naručuje sliku za oltar crkve sv. Vida. U istoj crkvi nalaze se i slika renesansnog slikara Jacopa Palme Mlađega te slika Tomasa Casseni-Bugonija iz 1761. godine. (Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 16., 18.)

²³⁷ Gučetići bi u predvečerje svetkovine Sv. Jeronima rasvijetlili „spužima“ prostor ispred kapele i oko ljetnikovca te bi i kmetovi došli u đardin na zabavu i kako bi čestitali festu gosparu.²³⁷ Igralo se narodno kolo uz lizericu te bi se iznio tratamenat mantale te „grka i muškata“. Stoga se do današnjih dana održao običaj održavanja mise zadušnice za sve preminule iz ove obitelji. (Ilenko Laptalo, „Trsteno: predaje, legende, običaji, sadašnjost“, 240.)

²³⁸ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 50.

Roka odakle se slične ustanove, ali i crkve sa svečevim imenom šire Europom kojom je još vladala kuga.²³⁹

10. TRSTENO U OČIMA PUTOPIŠACA I SUVREMENIKA

Trsteno je svojom ljepotom privlačilo brojne putopisce, historičare i pjesnike koji su ostali impresionirani njegovom bujnom vegetacijom, osobito gorostasnim platanama, jablanovima, čempresovima i drugim biljem. Stoga je oduvijek bilo izvor inspiracije brojnim književnicima i umjetnicima te mjesto odvijanja brojnih književnih djela. Radnja velikog broja djela koje je napisao najpoznatiji pripadnik obitelji, Nikola Gučetić, odvija se upravo u Trstenome. O njemu su govorili i ruski historičari u prvoj polovici devetnaestog stoljeća koristeći naziv *Kanoza*. O Trstenome je također pisao i Đuro Ferich, koji je opjevao Dubrovačko primorje u *Periegesis Orae Rhacusanae*. Ljepotama ovoga ljetnikovca i perivoja ostao je zadivljen i Alberto Fortis koji je prijateljevao s obitelji Gučetić te ostavio iza sebe korespondenciju pisama.

10.1. Trsteno u djelima Nikole Gučetića

Nikola Gučetić bio je jedan od najvažnijih i najumnijih Dubrovčana svoga vremena te je napisao velik broj djela u kojima spominje svoje ladanjsko imanje gdje je, u duhu humanizma, provodio sve svoje slobodno vrijeme. U svome je ljetnikovcu prikupljao vrijednu filozofsku i književnu biblioteku te okupljao dubrovačke renesansne pjesnike i mislioce. Osim već spomenutih Dinka Ranjine i Miha Monaldija prijateljevao je i sa znamenitom dubrovačkom pjesnikinjom, književnicom i humanisticom Cvijetom Zuzorić koja je također posjedovala ladanjsko imanje u Brsečinama nedaleko od Trstenoga.

Također ih navodi u svojim djelima, a radnja se uvijek odvija na njegovu ladanjskome imanju, najčešće u hladovini pokraj izvora bistre vode. Njegovi razgovori tako često počinju: „arkadijskim, ladanjskim ugođajem u kojemu su prisutni svi elementi renesansne poetike vrta“. Tako se u *Razgovoru o ljepoti (Dialogo della Bellezza)* Cvijeta Zuzorić obraća Gundulićevoj ženi sljedećim riječima: “Pošto smo razgledali vaš prostrani i lijepi vrt, Gundulice moja plemenita, molim vas, pođimo sjesti u hlad one lijepe vrbe kraj potoka bistre vode, da što sretnije provedemo ove sate vrućine“.²⁴⁰

²³⁹ Ibid., 20.

²⁴⁰ Nikola Gučetić, *Dialogo di Bellezza*, (Zagreb: Most: Društvo hrvatskih književnika, 1995.), 1.

Tijekom cijeloga je života održavao i živu korespondenciju s poznatim talijanskim znanstvenicima i filozofima, pa čak i s kardinalima i papama. Osim toga, bio je članom nekoliko akademija kao što su primjerice *Oziosi* i *Concordi* u Dubrovniku te *Occulti* i *Insensati* u Perugiji koje su služile kao okupljališta intelektualaca i umjetnika u kojima su se razmjenjivala različita znanja.²⁴¹ Nedvojbeno je dakle da je putem svih ovih kanala dolazio do novih spoznaja te su se ovi intelektualni i kulturni transferi odrazili kako na njegovo stvaralaštvo, tako i na njegov odnos i poimanje ladanjskoga imanja u Trstenome koje postaje jedno od žarišta humanističkih ideja u Dubrovniku stojeći tako uz bok s Italijom i drugim naprednim zemljama onoga doba.

10.1.1. Razmatranja o zemljoradnji

Nikola je Gučetić nerijetko u svojim djelima pisao o izbjivanju na izvangradskim posjedima radi uživanja u prirodi i ljepoti njegovanih ladanjskih vrtova s jedne strane te radi vođenja poljodjelskih poslova s druge strane. Često je isticao važnost povezivanja uživanja na ladanju sa zemljoposjedom na koji su se vlasnik i njegova obitelj trebali oslanjati. U svojim knjigama *Upravljanje obitelji* te *O ustrojstvu država* Gučetić se više puta osvrtao na važnost zemlje i zemljoradništva. U privredi je vidio preduvjet opstanka i napretka svake države. Protivio se i osuđivao je preveliku slobodu zakonodavaca te je zagovarao načelo jednakosti u posjedovanju dobara, kao i jednake omjere posjeda. Koliko je bio fasciniran zemljoradnjom najbolje govori činjenica da je upravo zemljoradnju smatrao najboljim načinom zarađivanja za život: „Ja pak ne nalazim boljega, poštenijeg i prirodnijeg načina stjecanja dobitka od onoga poljoprivrednoga, jer je on uistinu najugodniji, najčasniji i najkorisniji.“²⁴²

U djelu *Upravljanje obitelji* iznosi zanimljive instrukcije o gradnji izvangradskih ljetnikovaca osvrćući se na njihov položaj te odnos prema svjetlu, toplini i vodama.²⁴³ Na ovome se primjeru vidi jasan utjecaj talijanskoga začetnika renesanse, Leona Battiste Albertija koji u svome kapitalnom djelu *De re aedificatoria* iznosi veoma slične smjernice. Gučetić je građane jedne organizirane države dijelio na obrtnike, trgovce, najamnike, sudstvo, administraciju, vojsku te zemljoradnike za koje je smatrao da bez njih niti jedna država ne bi mogla funkcionirati. Zemljoradnike je stoga smatrao temeljem svakoga društva te je često naglašavao njihovu važnost kako za ekonomiju tako i za politiku. Držao je da su obitelji koje žive od plodova zemlje najsretnije i najzadovoljnije: „Nalazim da kuća onoga koji se bavi

²⁴¹ Nikola Gučetić, *O ustroju država*, (Zagreb: Golden Marketing: Narodne novine, 2000.), 11.

²⁴² Nikola Vitov Gučetić *Upravljanje obitelji*, (Zagreb: Hrvatski studiji – Studia Croatica, 1998.), 305.

²⁴³ Ibid., 11, 12, 13.

poljoprivredom mora biti udobnija od drugih. On u svako doba može natočiti dobro vino, ima obilje kruha u kući, ne nedostaje mu ulja, ogrjeva, meda, mesa, jer ima stada, maslaca, sira, octa, kuhanoga vina, voća, zelenja, variva, suhoga mesa i drugih sličnih stvari, koje sve zajedno čine udoban, zadovoljan i veseo život jedne obitelji.²⁴⁴ Također ističe „Neophodno je da glava obitelji drži svoju kuću snabdjevenu i dobro opskrbljenu stvarima potrebnim obitelji“.²⁴⁵

Uz prirodu i ladanje Gučetić često vezuje i kontemplativni život koji omogućuje i pospješuje intelektualno i kreativno stvaralaštvo. U svojim djelima zastupao je stajalište da ljudsku sreću ne čine stvari, nego ljudsko djelovanje koje proizlazi iz najsavršenije čovjekove moći, a to je intelekt. Smatra da je od dviju intelektualnih radnji spekulativna ona koja čini čovjekovu sreću. Prema tome *vita contemplativa*, iako predstavlja samotnjački i odijeljen život, vodi savršenoj sreći u kojoj je moguće promatrati savršene i božanske stvari.²⁴⁶

Poznato je i da je Gučetić uputio zamolbu svome prijatelju, kardinalu Bellarminu, u kojoj ga moli da isposluje od pape apostolsko pismo kojim bi ga oslobodio raznih državnih poslova kako bi se mogao u potpunosti posvetiti znanosti i stvaralaštvu.

Nasuprot tome aktivnim životom (*vita activa*) Gučetić je smatrao društveni i građanski život. Prema njegovu mišljenju, takva vrsta života podrazumijeva gospodarenje ili pak služenje što dovodi do toga da je duša izložena konstantnim perturbacijama pa je samim time i sreća manje savršena. Da se Gučetić namjeravao povući iz aktivnog života te se u potpunosti posvetiti kontemplativnome životu potvrđuju i njegove sljedeće riječi: „Meni samom ti su poslovi uvelike omrznuli, budući da mi je trgovanje sasvim strano i bavim se njime više iz potrebe nego iz ljubavi, pa preko svake mjere žudim povući se u svoj divni ljetnikovac i provesti ostatak života u časnim proučavanjima; uz volju Božju prepustit ću jednoga dana to oružje drugima i, kad odem na drugi svijet, dičnoj ću svojoj domaji pokazati cvjetove i plodove što se ubiru proučavanjima.“²⁴⁷

²⁴⁴ Ibid., 309.-311.

²⁴⁵ Nikola Gučetić, *Upravljanje obitelji*, 123, 124

²⁴⁶ Marinko Šišak, „Politička misao Nikole Gučetića“, u: *Politička misao: časopis za politologiju*, (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 17/1980.), 437.

²⁴⁷ Gučetić, O ustroju država, 15.

10.2. Opis Trstenoga u djelima Đure Ferića

Đuro Ferić rođen je u Dubrovniku 1739. godine, a studij je završio na Ilirskom kolegiju u Loretu te po povratku u rodni grad obnaša razne crkvene dužnosti. Uz to zapisivao je narodne običaje, pjesme i drugo narodno blago. Ferić predstavlja književnika na razmeđu epoha. Dok je s jedne strane ukorijenjen u klasicizmu te okrenut prema antici, s druge je pak strane po izboru tema blizak europskom predromantizmu čime anticipira hrvatski narodni preporod. Osobito važno je njegovo djelo *Opis Dubrovačke obale (Periegesis orae Rhacusanae)* iz 1803. godine u kojemu iznosi obilje zemljopisnih i povijesnih podataka te opisuje prirodne ljepote i običaje te u jednome dijelu opisuje i Trsteno.

U prvome dijelu Ferić opisuje svoj put i dolazak u Trsteno. S prijateljima se barkom zaputio iz gruške luke te su uplovili u Zaton odakle su dalje nastavili pješice jer su valovi bili prejaki kako bi dalje nastavili morskim putem. Za Trsteno odmah kaže da je bogato vodom te da gotovo sva zemlja koju obrađuju kmetovi pripada obitelji Gučetić: „Poslije Orašca sad će Trsteno, obdareno zdravim podnebljem, obilato vodom, a ljeti prijatnom hladovinom. Vozeći se malom brodicom pođoh sa drugovima da posjetim ovaj kraj, koji se s pravom može nazvati Gučićevo. Jer, što god zemlje ovdje vidiš, sve- uz male izuzetke-pripada tome rodu. Kad brodić stiže do izlaza iz gruške luke, ugledasmo kako se s razbješnjele pučine dižu i suviše nabujali valovi. Pošto nam iskusni mornari rekoše, da ne možemo bez opasnosti pristati uz kamenu obalu, a luke nema, uplovismo u Zaton. Okrijepivši se hranom, nastavismo dalje put pješaćeći. Da bimo srpanjsku žegu lakše podnosili, skinusmo sa sebe halje i prebacivši ih preko ramena zaštićujemo se od žarkih sunčanih zraka lisnatim mladicama vinove loze. A tad pjevajući pjesme po težačkom običaju, radosno krenusmo na put. Neopazice i postupice prevalismo cijelu stazu, a malo zatim posjedasmo u meku travu.“

Nadalje opisuje izgled mjesta navodeći kako je sva zemlja obrađena te bogata zelenilom koje ju opskrbljuje vodom. Osim toga, potocić je također služio i za pokretanje mlinica u kojima se mljelo žito. Spominje ljetnikovac i njegov perivoj te fontanu s Neptunom i školjkom. Ostao je zadivljen dvama gorostasnim platanama te njihovom veličinom čije deblo nisu uspjeli obgrliti čak njih petorica. Činilo im se stoga kao da je svako stablo šuma za sebe, a veličinom nije mnogo zaostajao ni hrast koji je rastao uz kapelicu: „Ljupkog li lica krajine. Nije bilo vidjeti ni jedne neobrađene grude. Spuštajući se s ostrmog pristanka, potocić se razlijevaše po zelenim vrtovima meljući u isto vrijeme žito težacima sela. Vidjeh dvorac gospodarev i vedre vrtove i Neptuna, što iz trozuba baca mlazove vode, vidjeh i ogromnu mramornu školjku, koja prihvaća vodu, što teče. Svega bijaše, samo gospodara ne bi; jer sve nam pokaza njegov upravitelj imanja. Kad se pred nama ukazaše dva golema makljena,

uzrasla na rubu vlažne obale, počne nas podilaziti neka sve življa želja, da krupnijem izmjerimo deblo pri dnu. Kad nas petorica obujmismo deblo, jedva su nam se mogle doticati ruke. Ovdje ne živi toliko seljaka, koliko bi ih se moglo lako smjestiti u njihovoj sjeni. Ništa manji nije ni hrast nedaleko odavle, koji mi je isto tako poznat sa svoje golemosti. Naime tolika je veličanstvenost tih stabala, te se čini, da je svako od njih dubrava.“

Nadalje spominje i mnoštvo maslina²⁴⁸ te hvali seljake i njihovo znanje o uzgoju maslina. Navodi da se proizvodi sa sela zatim nose u grad gdje se prodaju. Također iznosi tvrdnju kako je Trsteno dobilo ime po trstikama koje tamo još uvijek rastu. Kazuje kako je tu proboravio puna dva dana te se zatim uputio u obližnje selo Brsečine: „No tu je i prava šuma maslina; njih ima posvuda. Tamošnji ih seljaci gaje, kako treba. Oni znaju vrlo dobro, koji izbojak na Paladinom stablu da odsijeku, a koji da ostave. Mnogi ih pozivaju, da bi to uskoro naučili sami: uvijek je korisno crpsti znanje o stvarima od umješnih. Ono što rodi ovdje, nosi se u grad: odlične artičoke, zatim jagode, kao vosak žute šljive i drugo voće plemenitog okusa. Još i danas za sušenje grožđa i smokava pletu pletere iz vitkog trsta, po kojemu je selo u davnim danima njegova početka dobilo ime. Nije neljupka slika sela, kad ga ploveći mimo gledaš s prostrane pučine. Jer razasuti ovdje i ondje promaljaju se bijeli krovovi, promalja se i glasoviti Vidov hram, prigrđenim u toranj i srebrnasto vrelo, što se miješa sa valovima mora. Pošto sam tu proboravio dva dana, treći me dovede u Brsečine, selo, koji na dan Ane, bogorodičine majke, slavi godišnju slavu.

Opisuje zatim strmu stazu kojom je došao do Brsečina te hrastovu šumu i Morlake koje je tamo sreo i koji su ga posjetili na poljske faune i satire. Pjesmu zaključuje svojim odlaskom iz mjesta: „Dok je staza tekla po ravnini i bila pogodna, mogah da jašem na mazgi. no kad staza postade neravna i pođe nizbrdice, sjahah i držeći sam mazgu za oglavnik vođah je preko kamenja, da budem sigurniji. Uto stigoh u osrednju lisnatu šumu. Tu među hrašćem bijaše mnogo naroda, što seljaka našinaca, što gradskih postolara, koji donesoše seljačke postole. A nisu izostali ni Morlaci, kojima je duga brada pala na rudi. Vikom je ozvanjalo ovo mjesto, dok se prodavala raznovrsna roba. Ugledah Morlake, gdje se ubrzo sa svojim ženama uhvatiše u krug te gdje, ukrstivši čupave ruke i rutave grudi, povedoše kolo. Da ne vidjeh, da im noge nisu slične kozjima, i da se na čelu nisu izdigla dva roga, lako bih ih držao za poljske faune i satire; toliko sličnoti bijaše u njihovim udovima. Odlazim odavle, pa posjetivši oba gospodara, kojima pripada čitavo to mjesto, spuštam se na brežuljak, s kojega se otvara širok pogled na more. I kad zapazih da se ovdje ondje diže mnogi grmečak, pođoh da izbliže

²⁴⁸ Ovaj podatak i ne čudi ako se uzme u obzir da je 1735. godine Paolo Rafaela Gozze na svome ladanjskom imanju u Trstenome, uz postojeće maslinike, dao zasaditi još 1200 mladih maslina.

ogledam, kakav li je to rod. I kad prepoznah, da su to borovice, što strše, odmah mi pade na um ono, što češće vidjeh, naime, da smolu skinutu sa hrapave kore ovdašnji dječaci prodaju slikarima našega grada. No dosta se napričah, vrijeme je, da svojoj pjesmici učinim kraj.“

10.3. Korespondencija Alberta Fortisa i obitelji Gučetić

Trsteno spominje i Alberto Fortis koji je objavljivanjem Hasanaginice privukao pozornost književnih krugova na ljepote naše narodne poezije. Prvi puta je Fortis posjetio Dubrovnik krajem 1779. godine te je ostao oduševljen kulturom i učenošću dubrovačke vlastele te općim blagostanjem u gradu. Kao fiziokrata osobito ga se dojmila zemljoradnja koja je bila naprednija nego u mletačkoj Dalmaciji. Ovdje je našao prijatelje s kojima je održavao tijesne kontakte putem pisama do kraja života. U prvome redu riječ je bila o pripadnicima uglednih dubrovačkih rodova poput obitelji Sorgo-Sorkočević, Giorgi-Bona, Bassegli-Basiljević te obitelji Gozze-Gučetić. Putem pisama održavao je veze s učenim Dubrovčanima.

Zna se i da se pripremao za napisati knjigu o Dubrovniku, a osobito ga je zanimalo područje privrede i prirodnih znanosti. Govor o gajenju kestena dovršio je upravo u Dubrovniku te ga je 1780. godine čitao na osnivačkoj skupštini Splitskog gospodarskog društva čiji je bio član. Iste godine taj je govor bio tiskan kao posebna publikacija u Napulju u kojemu se on zalaže za gajenje kestena koji je prema njegovim riječima bio gotovo nepoznat ljudima koji su živjeli na kršu.²⁴⁹ Smatrao je da bi u samo pola stoljeća mogao preporučiti kraško gospodarstvo. Godine 1784. Deši je poslao sadnice divljeg kestena iz Caserte i zamolio je da ih počne uzgajati u Trstenome.²⁵⁰ Fortis je održavao veze s obiteljima Gučetić i Bassegli. Najviše pisama, njih čak 49 uputio je upravo Deši Gučetić u vremenskom razdoblju od 1780. do 1787. godine.²⁵¹ U pismima često spominje Trsteno i rado ga se prisjeća. Godine 1784. piše Deši:

„Beata voi che siete a Cannosa!

Io v'invidio codeste belle ombre di lauri,

e codeste belle acque.“

(Blago Vama jer ste u Trstenome ! Zavidim vam na krasnim sjenovitim lovorikama i lijepim vodama).

²⁴⁹ Ugrenović, *Trsteno*, 36

²⁵⁰ *Ibid.*

²⁵¹ *Ibid.*

Sljedeće godine ponovno se prisjeća Trstenoga i piše joj: „Sapete voi che l'impressione fattami dalla vostra Cannosa non m'e ancora uscita dall'anima! Io ò presente ogni viale, la fontana, i sedilli, i tronchi, le teratti, tutto. Io ò fatto de'versi per codesta magica Cannosa...“ (Znajte, da u mojoj duši još uvijek živi dojam, što ga je na mene učinilo Trsteno. Meni je još uvijek pred očima sve: svaka aleja, fontana, klupe, kao i debla s urezanim slovima. Ispjevao sam pjesmu tom čarobnom Trstenom...).²⁵² Trsteno spominje i u svojim *Ottave villereccie* gdje kaže: „Cannosa, villa deliziosa con amenissimo giardino nello Stato di Ragusa, appartenente al Signore Baldassare de Gozze.“ (Trsteno, krasni dvorac – ljetnikovac sa vrlo ljupkim parkom u Republici Dubrovačkoj, koji pripada Gospodinu Baldi Gučetiću).²⁵³ Još jednom prilikom Fortis pjeva o Trstenome kada govori o povratku Tome Basseglija koji se vraća sa studija u inozemstvu gdje se našao Fortisovim posredovanjem:

„Non altrimenti un dì sul fortunato
Lido dell'amenissima Cannosa
Ei sedita della sua Descia allato,
D'una vetusta al piè quercia orgogliosa,
O fra'lauri beati, o al vivo e grato,
Romoreggiar della fontana erbosa;
Nè avverrà, che in que'cor presso a quell'onda
La memoria di me muta s'asconda.“²⁵⁴

(I jednoga dana na sretnome žalu ljupkoga Trstenog on će sjediti pored svoje Deše, podno staroga gordoga hrasta, ili među blagim lovorima, ili uz živo i drago žuborenje travom obrasle fontane. I dogodit će se, da se u onom srcu pored valova sakrije nijemo sjećanje na mene.)

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Ibid., 37

11. ZAČETCI ARBORETUMA

11.1. Povijest nastanka arboretuma

Arboretumi potječu od botaničkih vrtova te kako bi se shvatila pojava arboretuma potrebno je prvotno sagledati povijesni razvoj botaničkih vrtova. Botanički vrt se definira kao „zbirka živog bilja, koja služi znanstvenim i nastavnim ciljevima, a usputno i kao javni park.“²⁵⁵ Najpoznatiji botanički vrtovi u Hrvatskoj su botanički vrt Sveučilišta u Zagrebu (1889), botanički vrt ljekovitog bilja “Fran Kušan” u Zagrebu (1947), te botanički vrt na Marjanu i otoku Lokrumu.²⁵⁶ Arboretumi su zapravo botanički vrtovi koji su prvenstveno posvećeni uzgoju drveća i grmlja te se u njima šeće u sjeni krošanja, dok botanički vrtovi uzgajaju raznovrsnije biljke. Može se stoga ustvrditi da je botanički vrt širi, a arboretum je dakle nešto uži pojam. Preteče botaničkih vrtova možemo naći u srednjovjekovnim vrtovima pri samostanima u kojima se uzgajalo ljekovito i začinsko bilje. No, zanimanje za biljke bilo je prisutno od samih početaka ljudske vrste, odnosno još od paleolitika kada se čovjek bavi lovom i prikupljanjem bilja i plodova kako bi preživio. Znanje o bilju bilo je tako od iznimne važnosti za opstanak na zemlji. Utemeljiteljem botanike smatra se Aristotelov učenik Teofrast koji je napisao jedna od prvih poznatih djela iz područja botanike „O istraživanju biljaka“ i „O uzrocima biljaka“. Širenjem humanističkih ideja dolazi do pojačanog interesa za novim spoznajama iz područja medicine te se u sklopu fakulteta osnivaju vrtovi za potrebe studija medicine u kojima su studenti imali prilike uživo promatrati bilje te ih tako učili raspoznavati.²⁵⁷ Početkom šesnaestog stoljeća budi se interes za botaniku koja je bila usko vezana uz medicinu. Naime poznavanje lijekova u to je doba bilo osnova studija medicine. Pojam biljke bio je dakle gotovo identičan pojmu lijeka te su prvi botaničari i njihovi osnivači najčešće bili liječnici. Buđenje interesa za botaniku dalo je novi snažni poticaj razvoju i uređenju vrtova.²⁵⁸

Mnogi botanički vrtovi svoje korijene upravo i vuku iz tipa vrta nastalog u vremenu ranoga novoga vijeka, a to je tzv. *Giardino dei Semplici*. Naziv dolazi od latinske riječi *medicamentum* ili *medicina simplex* što u prijevodu znači ljekovita biljka. Ti su vrtovi, mogli bismo to tako reći, bili specijalizirani za ljekovito bilje. Ono što ovu vrstu vrta čini drugačijim od kasnijih renesansnih i baroknih vrtova jest to da je on manjih dimenzija, te estetski dojam nije od ključne važnosti. Također, u botaničkim vrtovima se eventualno može naći jedna

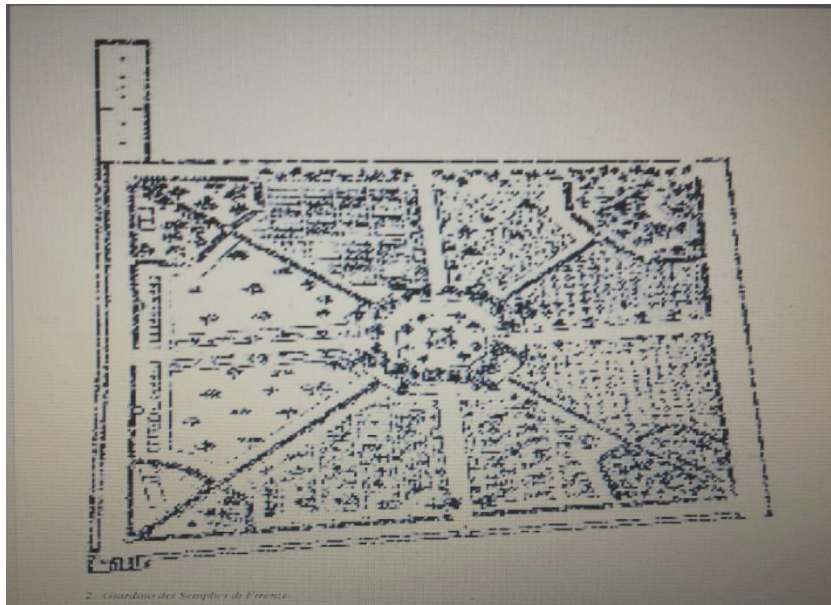
²⁵⁵Proleksis enciklopedija, online, „Botanički vrt“ <http://proleksis.lzmk.hr/13197/> (20.4.2018.).

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Vannucchi, *Giardini e parchi: storia, morfologia e ambiente*. (Firenze: Alinea Editrice, 2003.), 88.

²⁵⁸ Ugrenović, *Trsteno*, 24

centralna fontana, a gotovo da nema kipova te drugih arhitektonskih elemenata niti zelenih labirinata. Tek su ponekad zastupljene gustijerne koje su se nalazile u strogom središtu vrta i koje su služile za pohranu vode za zalijevanje. Ipak, botanički vrtovi imaju onu najvažniju karakteristiku renesansnoga vrta, a to je da su geometrijski podijeljeni te su na neki način također bili njihove preteče. Uočljivo je to i na tlocrtu botaničkoga vrta u Firenci.²⁵⁹

Slika 14. Tlocrt botaničkog vrta u Firenci (Giardini e parhi: storia, morfologia, ambiente)

Tijekom 15. i 16. stoljeća, zahvaljujući novim zemljopisnim otkrićima i učestaloj trgovačkoj razmjeni, u Europu je donesen velik broj novih vrsta. Upravo u ovome periodu u Italiju stiže velik broj agruma, prije svega limuna koji će se odatle proširiti cijelom Europom te ponovno postati veoma popularni u tadašnjim vrtovima.²⁶⁰ Botaniku se do tada smatralo dijelom medicine te će tek krajem 16. stoljeća doći do značajnijeg udaljavanja od medicine, odnosno prvotni interes za proučavanjem ljekovitoga bilja nadvladat će zanimanje za egzotične vrste donesene s dalekih putovanja.²⁶¹

Budući da mnoge biljke donesene iz tropskih krajeva bile naviknute na drugačije klimatske uvjete, u botaničkim su se vrtovima nalazila i različita skloništa gdje bi se takve biljke stavljale tijekom hladnijih mjeseci. Za vodene biljke su bile predviđene bare ili pak

²⁵⁹ Vannucchi, *Giardini e parhi: storia, morfologia e ambiente*, 88.

²⁶⁰ Marchetti, *L'evoluzione storica del giardino rinascimentale e barocco in Europa*, 168.

²⁶¹ Hrvatska enciklopedija, „Botanika“ Leksikografski zavod Miroslav Krleža
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8969> (20.4.2018.)

kamenice.²⁶² Najstariji botanički vrtovi nastaju u Italiji, a prvim botaničkim vrtom koji se održao do danas smatra se Botanički vrt Sveučilišta u Padovi koji je osnovan 1545. godine. U njemu se uzgajalo bilje za medicinske potrebe te je također spadao pod koncept vrtova *giardini dei semplici* odnosno *horti simplicium*. Vrt se, zbog rijetkih vrsta bilja koje se u njemu nalazilo i od kojih su se radili skupi ljekovi, često nalazio na meti noćnih krađa te je zbog toga uskoro izgrađen zid koji ga je opasavao.²⁶³ Već se polovicom 17. stoljeća u sklopu botaničkoga vrta osniva i arboretum u kojemu najstarije stablo jest platana posađena 1680. godine.²⁶⁴ Botanički vrt u Padovi su često posjećivali i strani studenti i istraživači na svojim proputovanjima po Italiji te je postao model po kojemu su osnivali analogne vrtove u svojim zemljama. Predstavlja stoga preteču svih botaničkih vrtova u svijetu, a samim time i arboretuma koji su na direktan način iz njih proizašli budući da su dendrološke zbirke pratile razvoj gotovo svakog botaničkoga vrta.

Riječ *arboretum* dolazi od latinske riječi „arbor“ što znači drvo. Arboretum se može definirati „kao samostalan prostor ili dio botaničkoga vrta u kojem se uzgajaju drveća i grmlje, u znanstvene, nastavne, dekorativne i uzgojne svrhe.“²⁶⁵ Aleksandar Ugrenović arboretum definira kao samostalni prostor ili dio botaničkoga vrta, u kojem se drveće i grmlje uzgaja u naučne, ornamentalne i uzgojne ciljeve. U užem značenju od arboretuma se traži da ima naučni, ekonomski i kulturni aspekt. Ti aspekti obuhvaćaju botaniku, šumarstvo, poljoprivredu i hortikulturu.²⁶⁶

Prvu dendrološku zbirku nastalu neovisno od botaničkoga vrta osnovao je 1550. godine u Touvoyeu Rene du Bellay, biskup iz Mansa. Arboretum je zasnovan na sjemenu koje mu je iz zapadne Azije poslao putnik i liječnik Pierre Balon.²⁶⁷ Druga poznata dendrološka zbirka nastaje dva stoljeća kasnije, a osniva je časnik francuske mornarice Duhamel du Monceau na svom imanju. Zbirka je sadržavala preko 1000 vrsta egzotičnih stabala i grmlja podrijetlom iz Europe i Amerike te se smatra prvim arboretumom sa znanstvenom ulogom, a sam Duhamel je o svojoj zbirci 1755. godine izdao i kritičku studiju.²⁶⁸

²⁶² Vannucchi, *Giardini e parchi: storia, morfologia e ambiente*, 88.

²⁶³ Orto botanico Università di Padova: „La nascita“, <http://www.ortobotanicopd.it/it/la-nascita> (24.4.2018.).

²⁶⁴ „Il primo orto botanico del mondo, Padovanet,“, <http://www.padovanet.it/informazione/orto-botanico> (24.4.2018.).

²⁶⁵ Proleksis enciklopedija online, „Arboretum“, <http://proleksis.lzmk.hr/9321/> (24.4.2018.).

²⁶⁶ Ugrenović, *Trsteno*, 5

²⁶⁷ Victor R. Squires, „The Role of Food, Agriculture, Forestry and Fisheries in Human Nutrition“, (Oxford: EOLSS Publishers, 2/2009.), 52,

²⁶⁸ Ibid.

Pojam arboretum prvi je upotrijebio John Claudius Loudon 1833. godine u časopisu *The Gardener's Magazine* iako je sam koncept arboretuma kao takav već do tada bio uspostavljen.²⁶⁹ Velik broj današnjih arboretuma predstavljaju povijesna mjesta jer su nastali uz plemićke ili crkvene posjede te uz ljetnikovce, dvorce ili samostane čiji su vlasnici nabavljali sadnice iz raznih dijelova svijeta. Mnogi arboretumi potječu od privatnih zbirki ili perivoja koje su aristokratske obitelji osnivale na svojim posjedima i koje su njihovim propadanjem prešle u državno vlasništvo. Između ostaloga tako je nastao najveći arboretum u Engleskoj, arboretum Westonbirt, kao i poznati poljski Kornik Arboretum, a oba prvotno potječu iz 19. stoljeća.²⁷⁰

11.2. Arboretumi u Hrvatskoj

U Hrvatskoj postoje brojni botanički i drugi vrtovi, no samo su tri arboretuma: arboretum Trsteno kraj Dubrovnika, arboretum Lisičine u selu Lisičine kraj Voćina i arboretum Opeka koji se nalazi oko 20 kilometara od Varaždina u općini Vinica. Prvi arboretum u Hrvatskoj nastaje 1919.²⁷¹ godine pri Sveučilištu u Zagrebu, a njegov osnivač bio je Andrija Petračić, prvi dekan Poljoprivredno-šumarskog fakulteta za potrebe studija u čijoj je funkciji i danas.²⁷² Nakon njega osniva se Arboretum u Trstenome te arboretum Opeka nastao na temeljima perivoja oko istoimenog dvorca. Iako je sam perivoj postojao već u 17. stoljeću tek su ga grofovi Draškovići počeli sustavno oblikovati. Ženidbenim vezama imanje kasnije dolazi u vlasništvo grofova Bombelles koji donose egzotične sadnice sa svojih dalekih putovanja te perivoj pretvaraju u pravi arboretum s rijetkim vrstama uređen po uzoru na engleski pejzažni stil.²⁷³ Za uređenje arboretuma najzaslužniji je grof Marko Bombelles mlađi, jedan od najbogatijih ljudi u Hrvatskoj koji je ujedno bio vlasnik prvog automobila u Hrvatskoj te u njegovo doba park dobiva svoj konačni izgled. Grof je mnogo putovao po Europi i svijetu te je u međusobnom natjecanju s ostalom vlastelom nastojao svoj dvorac upotpuniti sa što je moguće ljepšim parkom sa što više egzotičnog bilja. Do egzotičnog bilja dolazio je putem zamjene, prodaje ili poklona, a velik broj primjeraka dobio je od grofa Silva Taroucae koji je bio vlasnik jednog od najvrednijih svjetskih arboretuma u Moravskoj.²⁷⁴

²⁶⁹ „Arboretum“, Wikipedija, <https://en.wikipedia.org/wiki/Arboretum> (24.4.2018.)

²⁷⁰ Kovačević, *Perivoj Gučetićeva ljetnikovca u Trstenom*, 350-352.

²⁷¹ Iako je bogatih dendroloških zbirki bilo i ranije u privatnim ili javnim parkovima i perivojima

²⁷² Kovačević, *Perivoj Gučetićeva ljetnikovca u Trsteno*, 352.

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ „Povijest Arboretuma,“ Općina Vinica: službene stranice, <http://www.vinica.hr/index.php/hr/component/content/article/2-uncategorised/18-povijest-arboretuma> (24.4.2018.).

Godine 1963. započeto je s osnutkom arboretuma Lisičine na području Šumarije Voćin Nastao je zalaganjem dipl. ing. šumarstva Đura Jorgića koji je još kao student na vlastitom imanju počeo saditi sadnice drveća i žbunja. Bio je bogat raznim vrstama drveća i grmlja ne samo onim domaćima, nego i onima iz drugih krajeva Europe, Amerike i Azije. Do Domovinskoga rata imao je oko 2500 taksona što ga je činilo jednim od najznačajnijih arboretuma u jugoistočnoj Europi kojega su posjećivali brojni agronomi, biolozi, genetičari i farmaceuti.²⁷⁵ U sklopu arboretuma bila je započeta i gradnja zgrade s vidikovcem koja je trebala postati državni centar za šumarsku genetiku, no izgradnja nikada nije dovršena.²⁷⁶ U ratnim zbivanjima 1991. godine arboretum je teško stradao te je vremenom sve više propadao. Osobitu štetu nanijela je divljač koja je u poslijeratnom razdoblju slobodno ulazila kroz oštećenu ogradu pri čemu su najviše stradale osjetljive kulture. Na taj je način broj taksona s 2500 koliko ih je arboretum brojao prije Domovinskoga rata pao na 500 taksona i kultivara.²⁷⁷

11.2.1. Arboretum u Trstenome

Arboretum Trsteno nastaje 1948. godine kada ladanjski posjed nakon četiri i pol stoljeća prelazi iz vlasništva obitelji Gučetić u posjed Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Ljetnikovcu i njegovim povijesnim perivojima pridodano je tada 20-ak ha poljoprivrednih kultura te prirodne vegetacije čime je i službeno nastao Arboretum Trsteno. Arboretum je kao cjelina zaštićen zakonom, a posebna važnost posvećena je i zaštiti kulturno-povijesnih vrijednosti.²⁷⁸ Ukupna površina arboretuma iznosi 285.466 metara kvadratnih. Arboretum u užem smislu riječi zaprema površinu od 28.814 metara kvadratnih od čega na stari park otpada 18.174 metara kvadratnih, a na novi park 10.640 metara kvadratnih.²⁷⁹ Arboretum Trsteno kao biologijsko-ekonomski objekt seže u prošlost od više od 450 godina te je njegova prošlost bila tijesno povezana s poviješću Dubrovačke Republike. Iako je površina arboretuma relativno mala, ona je u pedološkom smislu prilično raznolika. Na tome području nalazimo tipska tla kao što su karbonatna tla, humizirana crvenica i crnica. Ova tla odlikuju se, za mediteransko područje, razmjerno velikom količinom humusa, dok je usko obalno područje izloženo trajnoj abraziji i posolici mora tako da se tu ne nalaze tipska tla nego ga

²⁷⁵ Wikipedija, „Lisičine“, <https://sh.wikipedia.org/wiki/Lisičine>, (24.4.2014.).

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ „Arboretum Lisičine-turistička destinacija“, Virovitica.net, <https://www.virovitica.net/arboretum-lisicine-turisticka-destinacija/11174/> (26.4.2018.).

²⁷⁸ Ivan Šimić, Maja Anastazija Kovčević, „Studija postojećeg stanja vegetacije Arboretuma Trsteno“, 249.

²⁷⁹ Ugrenović, *Trsteno*, 48.

izgrađuju obalne hridi. Najveći dio arboretuma čine smeđa karbonatna tla na kojima se i nalazi renesansni perivoj te lovorov gaj i maslinici. Osobito je zanimljiv i značajan u vegetacijskom pogledu te je po broju biljnih vrsta gotovo identičan s brojem biljnih vrsti otoka Šipana koji je površinom čak 66 puta veći od njega.²⁸⁰ Arboretum je u jednom svom dijelu sačuvao značaj te davne kulturne prošlosti zbog čega je zaslužio status kulturno-povijesnog spomenika.²⁸¹ U novijoj povijesti jedna od značajnijih godina bila je 2000. godina, kada je u velikom požaru izgorjelo gotovo dvije trećine površine Arboretuma koji se nalazio pod prirodnom vegetacijom, maslinicima i perivojem s kraja 19. stoljeća.²⁸²

Arboretum ima veliki potencijal u području kulturnog turizma, no to zahtjeva revitalizaciju prirodne i kulturne baštine. Reprezentativna građevina – ljetnikovac može kroz muzejski postav omogućiti evokaciju ladanjske atmosfere života jedne dubrovačke vlastelinske obitelji. Već gotovo 30 godina kapelica svetog Jeronima služi svojoj prvotnoj namjeni, osobito na dan svetkovine svetog Jeronima, kada prema starom običaju na misu dolaze svi mještani Trstenoga, vraćajući tako bar djelić životne povezanosti ladanjskog imanja s mjestom i njegovim stanovnicima. Zbog velike vrijednosti, ali i osjetljivosti, prostor se Arboretuma ne uklapa savršeno u procese ekonomsko-proizvodne dobiti, nego treba slijediti smjernice i osnove ekološki održivog razvoja. Višestoljetni maslinik je osobito važan u smislu zaštite i obnove njegove povijesne vrijednosti te je iznimno bitan i za očuvanje genofonda autohtonih dubrovačkih sorti maslina.²⁸³

²⁸⁰ Kovačević, *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom*, 32.

²⁸¹ Ugrenović, *Trsteno*, 6

²⁸² Ivan Šimić, Maja Anastazija Kovčević, „Studija postojećeg stanja vegetacije Arboretuma Trsteno“, 250.

²⁸³ Ivan Šimić, Maja Anastazija Kovčević, „Studija postojećeg stanja vegetacije Arboretuma Trsteno“, 251.

ZAKLJUČAK

Pojmovi poput arboretuma, perivoja i vrta malo će koga asociirati na povijest te mogućnost da se ova tema može obraditi baš iz te perspektive. Njih će se kao takve prije povezivati uz hortikulturu, agronomiju ili u najboljem slučaju uz povijest umjetnosti. No, kada se malo bolje i dublje uđe u samu tematiku, postaje jasno da se kroz prizmu vrta može se iščitati mnogo više o ljudskoj povijesti nego što se to na prvi pogled čini. Kroz povijest je čovjek mijenjao i oblikovao prirodu onako kako mu je to u tom trenutku najbolje odgovaralo te u skladu s tadašnjom percepcijom prirode i načinom razmišljanja.

Tako, primjerice, *hortus conclusus* savršeno reflektira čovjeka srednjega vijeka te njegova shvaćanja i poglede na svijet. On svoj vrt radi po uzoru na Edenski vrt, nastojeći tako stvoriti svoj „raj na zemlji“, ne zaboravljajući pri tome niti njegovu utilitarističku svrhu. Jedna od tendencija koje možemo primijetiti u srednjem vijeku jest i ta da se naselja opasuju visokim bedemima i drugim sustavima fortifikacije. To se savršeno dobro može iščitati i na visokom zidu koji je opasavao srednjovjekovne vrtove i po kojemu su oni upravo dobili i ime. Zid je refleksija čovjekove želje i potrebe da se zaštititi od svega onoga što se nalazi s onu stranu zida, od divlje prirode koju još nije znao, niti umio ukrotiti.

S ranim novim vijekom, i otkrićem novoga svijeta, čovjekova percepcija prirode se zauvijek promijenila. Čovjek postaje sve sigurniji u znanja koja ima o prirodi te polako stječe dojam da uspijeva njome ovladati. To se najbolje vidi u idejama humanizma, čiji je glavni nosilac bila upravo Italija, točnije Firenca. U renesansnim vrtovima se vidi povratak idealima iz antičkoga razdoblja, baš kao što je to vidljivo i na poljima književnosti ili pak filozofije. Dakle, iz geometrijskih uređenih vrtova, lođa, kipova iz antičke mitologije, brojnih fontana te veličanstvenih pogleda na okolni pejzaž može se iščitati povijesna zbilja tadašnjega čovjeka. Unoseći arhitekturu i geometriju u prirodu, čovjek je zapravo nastojao njome ovladati i podrediti je svojim željama i potrebama.

Dubrovački renesansni vrtovi razvijaju se istodobno s talijanskim renesansnim vrtom. Dubrovačka je Republika održavala bliske veze s Italijom te su tim putem različiti kulturni i ekološki transferi bili omogućeni. Dubrovčani ove utjecaje nisu direktno implementirali, nego su ih prilagodili i uobličili sukladno vlastitoj tradiciji. Iako je utjecaj susjedne Italije neosporan, zbog drukčijih pejzažnih osobitosti, drukčijeg stanja društvenih odnosa te drukčijeg materijalnog stvaralaštva, na dubrovačkom se području razvio specifičan tip vrta koji je osobit u vrtnoj umjetnosti. Obitelj Gučetić, kao jedna od najmoćnijih dubrovačkih obitelji, gradi ladanjsko imanje izvan gradskoga područja.

Nekoliko je razloga zbog kojih su izabrali upravo Trsteno. Ono je bilo dovoljno udaljeno od grada, ali opet nije bilo predaleko jer je morskim putem udaljenost bila znatno kraća. Osim toga i politička situacija je bila takva da su se granice ustalile te je život na području novih zemalja bio znatno sigurniji. Uz

to, Trsteno je imao izvrsne prirodne predispozicije za osnivanje ladanjskoga imanja, a to je prije svega moglo zahvaliti obilju vode koja predstavlja iznimnu rijetkost na krškim područjima. To je garantiralo dobar urod, ali i omogućilo introdukciju stranih biljnih vrsta koje bi inače veoma teško opstale u ovome podneblju. Osim unošenja novih egzotičnih vrsta, ljudskom se aktivnošću mijenja i sama konfiguracija terena. Naime plodnom su se zemljom nasipali i podziđivali suhozidima oni dijelovi terena koji su bili odviše nagnuti i stjenoviti čime se zauvijek promijenio izgled krajolika, a ladanjsko imanje je dobilo karakteristične terasaste vrtove. Moglo bi se stoga slobodno reći kako Arboretum Trsteno predstavlja gotovo „školski primjer“ međusobnog ispreplitanja triju razina ekohistorijske znanosti u kojemu su novonastali društveni i gospodarski uvjeti te prirodne predispozicije zauvijek odredile tijek povijesti.

Ono uskoro postaje toposom kulturnoga života Dubrovnika oko kojega su se okupljali brojni intelektualci poput slavne dubrovačke pjesnikinje Cvijete Zuzorić. Njezin je lik zauvijek ostao utkan u prostore perivoja putem djela Nikole Gučetića u kojima Cvijeta vodi razgovore s njegovom ženom sjedeći „u hladu one lijepe vrbe kraj potoka bistre vode.“ Nikola je obožavao provoditi vrijeme na svome imanju u kojemu je pronalazio mir i inspiraciju za svoje stvaralaštvo. Osim što je prijateljevao s Cvijetom Zuzorić, koja je odrasla u Ankoni, održavao je kontakte i s drugim učenim ljudima u Italiji, čime je vjerojatno bio upoznat s najnovijim tekovinama i u području i vrtne umjetnosti.

Iako su različita zbivanja tijekom višestoljetne povijesti te zub vremena učinili svoje, ipak je dosta toga ostalo sačuvano unutar nekadašnjeg ladanjskoga imanja koje je imalo sreću da se tijekom cijele svoje povijesti nalazilo u vlasništvu iste obitelji čiji su članovi imali veliki senzibilitet prema baštini. Osim na osnovi zatečenoga stanja, do mnogih se spoznaja može doći i zahvaljujući bogatom arhivu obitelji Bassegli-Gozze u kojoj se nalazi brojna dokumentacija vezana uz ljetnikovac i imanje. Tako primjerice nailazimo na informaciju da je 1735. godine Paolo Rafaela Gozze na svome posjedu u Trstenome dao zasaditi 1200 mladih maslina. Nekome se možda može učiniti da ovakav podatak ne pripada u „prvorazredne povijesne izvore“ te bi mu mjesto prije bilo u nekom agronomskom ili šumarskom časopisu. No, u ovome podatku reflektira se gotovo cijela tadašnja politička, gospodarska i ekonomska situacija Republike. Naime u periodu 18. stoljeća dolazi do slabljenja dubrovačke prekomorske trgovine zbog čega se vlastela sve više okreće poljoprivredi. Tada prestaju vrijediti odredbe o sadnji isključivo žita te zabrani vinove loze na području *novih zemalja* jer ovakvi zakoni nisu polučili željeni rezultat te nisu nikome išli u korist. Sve više se počinju saditi masline i vinova loza čime dolazi do potpunoga zaokreta u agrarnim i gospodarskim prilikama u Republici. Jednako tako promatrajući introdukcije biljaka u perivoju te različite karakteristike kamenih ukrasa može se pratiti ne samo razvoj ladanjskoga imanja, nego se mogu uočavati i povijesni razlozi koji su na to utjecali.

Ladanjsko imanje obitelji Gučetić bilo je pod velikim utjecajem talijanske kulture ladanja, no za razliku od njih, ono nije obilovalo arhitektonskim ukrasima, vodenim atrakcijama, statuama, itd. Perivoj u Trstenome odraz je dubrovačkih prilika ali i filozofije pragmatičnosti i racionalnosti te poznate „dubrovačke umjerenosti u svemu.“ On u sebi nosi kontinuitet od pet stoljeća u kojima se može vidjeti evoluciju i redosljed stilskih epoha, ali isto tako i iščitati različite mijene u povijesti Dubrovačke Republike. Ladanjsko imanje obitelji Gučetić, odnosno današnji Arboretum Trsteno, predstavlja prvorazredan povijesni spomenik koji u sebi nosi svjedočanstvo minulih stoljeća.

POPIS LITERATURE

Izvori

- Arhiv obitelji Bassegli-Gozze, Državni arhiv u Dubrovniku
- De Diversis, Filip. *Opis položaja, zgrada, državnog uređenja i pohvalnih običaja slavnog grada Dubrovnika*. Preveo s latinskog Ivan Božić. Dubrovnik: časopis Dubrovnik, 1983.
- Fortis, Alberto. *Dall'epistolario di Alberto Fortis: destinazione Dalmazia : lettere a Giulio Bajamonti, Matteo Sovich, Michele Sargo, Rados Antonio Michieli Vitturi, Teresa Bassegli Gozze, Tommaso Bassegli, Luca Sargo, Rocco Bonfiol, Maria Gozze Giorgi Bona, Anastasia Vukossich e Giovanni Bizzarro / a cura di Luana Giurgevich*. Pirano : Società di studi storici e geografici, 2010.
- Gučetić, Nikola Vitov. *O ustroju država*. Zagreb: Golden marketing: Narodne novine, 2000.
- Gučetić, Nikola Vitov. *Upravljanje obitelji*. Zagreb: Hrvatski studiji – Studia Croatica, 1998.
- Gučetić, Nikola. *Dialogo di Bellezza*, Zagreb: Most: Društvo hrvatskih književnika, 1995.

Literatura

- Begović, Vlasta, Ivančica Schrunck. „Rimske vile Istre i Dalmacije, II. dio: tipologija vila.“ *Istočni Jadran 2* (2003): 95-111.
- Bowe, Patrick. *Gardens of the Roman World*. Los Angeles: The J. Paul Getty Museum, 2004.
- Deanović, Ana. „Perivoj Gučetić u Arboretumu Trsteno. Pitanja njegove reintegracije i prezentacije.“ *Rad JAZU 379* (1978): 201 – 230.
- Delort, Robert, Walter, Francois. *Povijest europskog okoliša*. Zagreb: Barbat, 2002.
- Dobrilović, Marko. „Odabir biljnog materijala u povijesti krajobraza.“ *Agronomski glasnik 2–4* (2005): 225 – 233.
- Đurasović, Petar. „Arboretum Trsteno Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti; pet-stoljetni hrvatski perivoj.“ *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka 5* (1995): 91-114.
- Fabiani Giannetto, Raffaella. *Medici Gardens From Making to Design*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.

- Fabijanić, Damir, Nada Grujić. *Dubrovački ljetnikova – The villa of Dubrovnik*. Zagreb: Fab, 2003.
- Fisković, Cvito. *Kultura dubrovačkog ladanja*. Split: Matica hrvatska, 1966.
- Fisković, Cvito. *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb: Matica hrvatska, 1947.
- Fisković, Cvito. *Prvi poznati dubrovački graditelji*, Dubrovnik: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1955.
- *Hrvatski biografski leksikon 5. sv. Gn-H.*, ur. Trpimir Macan. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.
- Foretić, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808. Knjiga 1*. Zagreb: Matica hrvatska, 1980.
- Kiš, Dragutin. „Trsteno: zeleni biser Jadrana.“ *Hrvatski zemljopis 1* (1994): 21-25.
- Kovačević, Maja. *Perivoj Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom- od renesansnog perivoja do arboretuma: preobrazbe autohtonoga renesansnog predloška i njegov utjecaj na ladanjske perivoje dubrovačkoga područja*. Disertacija. Zagreb: Arhitektonski fakultet, 2012.
- Kovačić, Sanja. „Povijest vrtova i parkova“, *Vrtovi i parkovi 3* (2009): 40-47.
- Fuerst-Bjeliš, Borna, Marin Cvitanović, Hrvoje Petrić, „Što je povijest okoliša u Hrvatskoj?“, *Što je povijest okoliša?* Zagreb: Disput, 2011.
- Grujić, Nada. „Dubrovačka ladanjska arhitektura 15. stoljeća i Gučetićeve ljetnikovca u Trstenom.“ *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 34* (1994): 141-167.
- Grujić, Nada. *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1991.
- Grujić, Nada. *Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture*. Zagreb: JAZU, 1982.
- Grujić, Nada, „Reprezentativna stambena arhitektura.“ U: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće. Urbanizam. Arhitektura. Skulptura. Slikarstvo. Iluminirani rukopisi. Zlatarstvo*, ur. Ante Sorić, 65 – 108. Zagreb: MTM, 1987.
- Hughes, Donald J. *Što je povijest okoliša?* Zagreb: Disput, 2011.
- Janeković-Roemer, Zdenka. „Nikola Gučetić, Upravljanje obitelji.“ U: *Dubrovnik Annals 5*, ur. Marinko Šišak, 124-128. Dubrovnik: HAZU, 2001.
- Lapi Ballerini, Isabella. *The Medici Villas; Complete Guide*. Florence: Giunti, 2003.

- Laptalo, Ilenko. „Trsteno: predaje, legende, običaji, sadašnjost.“ U: *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka. IX*, ur. Zdravko Bazdan, 230-241. Dubrovnik: Primorac, 2006.
- Lučić, Josip. *Iz prošlosti dubrovačkoga kraja u doba Republike*. Dubrovnik: Biblioteka »d« časopisa Dubrovnik, 1990.
- Lučić, Josip. *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV. stoljeća*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1979.
- Lučić, Josip. „Gozze/Gučetići i Trsteno u XV. i XVI. stoljeću.“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 33 (1995): 7 – 20.
- Majer Jurišić, Krasanka. „Stilovi i lica ljetnikovca Gučetić u Trstenom: rezultati konzervatorsko-restauratorskih istraživanja.“ *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 58 (2015): 19-38.
- Martinović, Ivica. „Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić.“ U: *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka VI*, 203 – 225. Dubrovnik: Primorac, 1997.
- Milić, Bruno, „Islamski vrt na tlu Europe kao preludij.“ *Prostor*, 2(3/4) (1995): 301-324.
- Milić, Bruno, „Vrtovi rane i visoke renesanse“, *Prostor*, 3(1/9) (1995): 125-140.
- Obad, Šćitaroci, Mladen. *Hrvatska parkovna baština: zaštita i obnova*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Obad Šćitaroci, Mladen, Maja Anastazija Kovačević. „Arboretum Trsteno – perivoj renesansnog ljetnikovca.“ *Art Bulletin* 64 (2014): 101-131.
- Pešorda, Zrinka. „Prilog povijesti franjevacu u srednjovjekovnom Dubrovniku.“ *Croatica Christiana Periodica* 45 (2000): 29-57.
- Razzi, Serafino. *La storia di Ragusa*. Dubrovnik: Srpska dubrovačka štamparija, 1903.
- Squires, Victor, R. *The Role of Food, Agriculture, Forestry and Fisheries in Human Nutrition, vol.2*. Oxford: EOLSS Publishers, 2009.
- Šifler-Premec, Ljerka. *Nikola Gučetić*. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, 1977.
- Šimić, Ivan, Maja Anastazija Kovčević. Studija postojećeg stanja vegetacije Arboretuma Trsteno, Dubrovnik: HAZU, 2007.

- Šišak, Marinko (1980): *Politička misao Nikole Gučetića*. U: *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 17. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Šišić, Bruno, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*. Split: Izdavački centar, 1981.
- Ugrenović, Aleksandar. *Trsteno*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1953.
- Vannucchi, Marco. *Giardini e parchi: storia, morfologia e ambiente*. Firenze: Alinea Editrice, 2003.
- Visone, Massimo. „Ville e giardini italiani. Il giardino storico italiano nella storiografia contemporanea.“ *Nuova informazione bibliografica* 4 (2005): 735.-749. (https://www.academia.edu/982949/Ville_e_giardini_italiani_.Il_giardino_storico_italiano_nella_storiografia_contemporanea) (21.1.2015.)

Mrežne stranice

- „Arboretum Lisičine-turistička destinacija.“ *Virovitica.net*. (<https://www.virovitica.net/arboretum-lisicine-turisticka-destinacija/11174/>) (26.4.2018.)
- „Arboretum.“ *Wikipedija*. (<https://en.wikipedia.org/wiki/Arboretum>) (24.4.2018.)
- Atasoy, Nurhan. „Introduction to the Catalogue of Ottoman Gardens.“ (<http://www.doaks.org/resources/middle-east-garden-traditions/introduction/introduction-to-ottoman-gardens>) (22.2.2017.)
- Iacono, Maria Rosaria. „Cenni di storia dei giardini.“ (<http://www.ambientece.arti.beniculturali.it/soprintendenza/didattica/2006-07/Giardini/Cenni%20di%20storia%20dei%20giardini.htm>) (20.1.2015.)
- „Il primo orto botanico del mondo.“ *Padovanet*. (<http://www.padovanet.it/informazione/orto-botanico>) (24.4.2018.)
- Ivanković, Hrvoje. „Doživljaj Dubrovnika-Lamentacije o mrtvom gradu.“ *Sarajevske sveske*. (<http://www.sveske.ba/en/content/doziviljaj-dubrovnika-%E2%80%93-lamentacije-o-mrtvom-gradu>) (12.1.2018.)
- Marchetti, Maurizio. „L'evoluzione storica del giardino rinascimentale e barocco in Europa.“ (http://greenlandonlus.altervista.org/php5/Contebuti/Giardino_rinascimantale.pdf) (14. 3. 2018.)

- Marzi, Vittorio. “*Lo stile del giardino italiano nei secoli*“
(http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:tsq1k4AHIZEJ:www.arti.puglia.it/fileadmin/user_files/documenti/MARZI.doc+&cd=1&hl=hr&ct=clnk&gl=hr)
(23.1.2015.)
- Petrić, Hrvoje. „Što istražuje ekohistorija ili povijesti okoliša.“ *Hrvatski povijesni portal*, Elektronički časopis za povijest i srodne znanosti.
(<http://povijest.net/author/petric/>) (15.4.2018.)
- „Povijest Arboretuma.“ *Općina Vinica: službene stranice*.
(<http://www.vinica.hr/index.php/hr/component/content/article/2-uncategorised/18-povijest-arboretuma>) (24.4.2018.)
- „Značajni krajobraz Rijeka dubrovačka.“
(http://www.ciopa.hr/rijeka_dubrovacka.htm)
(http://www.ciopa.hr/rijeka_dubrovacka.htm) (21.12.2017.)
- Žaja, Dobrić, Suzana. „Vrtovi islamskog svijeta.“ *Nova akropola*. (<http://nova-akropola.com/lijepe-umjetnosti/umjetnost/vrtovi-islamskog-svijeta/>) (21.2.2017.)